

POLAZNA STUDIJA O EKONOMIJI BRIGE I NJEGE U BOSNI I HERCEGOVINI

Pregled ključnih karakteristika,
politika i programskih mogućnosti

POLAZNA STUDIJA O EKONOMIJI BRIGE I NJEGE U BOSNI I HERCEGOVINI

PREGLED KLJUČNIH
KARAKTERISTIKA, POLITIKA I
PROGRAMSKIH MOGUĆNOSTI

SADRŽAJ

SAŽETAK	9
1. UVOD	11
1.1 METODOLOGIJA	11
2. MAKROEKONOMSKA PERSPEKTIVA EKONOMIJE BRIGE I NJEGE	15
2.1 ŽENE NA TRŽIŠTU RADA	16
2.2 NALAZI ISTRAŽIVANJA O ZAPOSLENOSTI	17
2.2.1 MOGUĆNOSTI ZAPOSŁJAVANJA	18
2.2.2 PREPREKE	19
2.2.2.1 Državni nivo	19
2.2.2.2 Individualni nivo	20
2.3 EKONOMSKI ZNAČAJ SEKTORA BRIGE I NJEGE U BOSNI I HERCEGOVINI – ZVANIČNI PRISTUP ZAPOSŁJAVANJU	20
2.4 NOVI POTENCIJAL ZAPOSŁJAVANJA U EKONOMIJI BRIGE I NJEGE NA PRIMJERU PREDŠKOLSKOG OBRAZOVANJA	23
2.5 OKVIR POLITIKA BRIGE I NJEGE	24
3. EKONOMIJA BRIGE I NJEGE U BOSNI I HERCEGOVINI	26
3.1 KUĆNI POSLOVI	26
3.1.1 REFERENTNA VRIJEDNOST I UPOREDNI PREGLED	26
3.1.2 NALAZI ISTRAŽIVANJA O KUĆNIM POSLOVIMA	27
3.1.2.1 Stereotipi vezani za kućne poslove	29
3.2 BRIGA O DJECI I OBRAZOVANJE	32
3.2.1 ZAKONSKI PROPISI, POLITIKE I SISTEM	32
3.2.2 REFERENTNA VRIJEDNOST I UPOREDNI PREGLED	33
3.2.3 NALAZI ISTRAŽIVANJA O BRIZI O DJECI I OBRAZOVANJU	34
3.2.3.1 Korištenje drugih usluga brige o djeci	38
3.2.3.2 Stereotipi i briga o djeci	39
3.3 BRIGA O STARIJIMA	40
3.3.1 SITUACIJA U BOSNI I HERCEGOVINI	41
3.3.2 ZAKONSKI PROPISI, POLITIKE I SISTEM	42
3.3.3 INSTITUCIJE U BOSNI I HERCEGOVINI	43
3.3.4 REFERENTNA VRIJEDNOST I UPOREDNI PREGLED	43

3.3.5 NALAZI ISTRAŽIVANJA O BRIZI O STARIJIMA	44
3.3.5.1 Starački domovi	47
3.3.5.2 Centar za zdravo starenje.....	49
3.4 BRIGA O OSOBAMA S INVALIDITETOM.....	50
3.4.1 ZAKONSKI PROPISI, POLITIKE I SISTEM	50
3.4.2 SITUACIJA U BOSNI I HERCEGOVINI.....	50
3.4.3 BRIGA O OSOBAMA S INVALIDITETOM	51
3.4.4 REFERENTNA VRIJEDNOST I UPOREDNI PREGLED.....	52
3.4.5 NALAZI ISTRAŽIVANJA O NIVOU BRIGE KOJA SE PRUŽA OSOBAMA S INVALIDITETOM U BOSNI I HERCEGOVINI.....	52
3.4.5.1 Kvalitet života i njega.....	53
3.4.5.2 Spol i njega	54
3.4.5.3 Potrebe negovatelja/ica	57
4. BRIGA I NJEGA U BROJKAMA.....	59
5. PREPORUKE ZA POLITIKE I PROGRAMSKO PLANIRANJE	63
BIBLIOGRAFIJA	73
PRILOZI.....	76

LISTA FIGURA

Figura 1. Okvir za Polaznu studiju o ekonomiji brige i njege u Bosni i Hercegovini.....	12
Figura 2. Struktura uzorka po spolu	13
Figura 3. Struktura uzorka po generaciji.....	13
Figura 4. Struktura uzorka po stepenu obrazovanja	14
Figura 5. Struktura uzorka po domaćinstvu	14
Figura 6. Multiplikatori tipa II za Bosnu i Hercegovinu u 2018. godini	22
Figura 7. Potencijalno novo zapošljavanje u predškolskom obrazovanju.....	23
Figura 8. Političko okruženje za dostojanstven rad u oblasti brige i njege.....	24
Figura 9. Nezaposlenost.....	24
Figura 10. Broj sati koje žene provedu dnevno na neplaćene kućne aktivnosti.....	27
Figura 11. Razlozi zašto se ne pomaže više u kućnim poslovima.....	28
Figura 12. Zašto se muškarci ne bi bavili njegom ili kućnim poslovima?.....	28
Figura 13. Priprema dječaka i djevojčica za kućne poslove	29
Figura 14. Potreba za pomoći partnera u kućnim poslovima.....	30
Figura 15. Razlozi za neaktivnost muškaraca u kućnim poslovima	31
Figura 16. Kada se smatra da su kućni poslovi dužnost muškarca	31
Figura 17. Vrijeme koje na brigu o djeci potroše muškarci i žene.....	34
Figura 18. Briga o djeci tokom pandemije Covid-19.....	35
Figura 19. Pregled aktivnosti brige o djeci po spolu, statusu zaposlenja i vremenu provedenom u aktivnostima brige o djeci	36
Figura 20. Upotreba vrtića	36
Figura 21. Lista usluga brige o djeci koje su korištene tokom pandemije.....	37
Figura 22. Dječaci i djevojčice koji brinu o starijima	45
Figura 23. Mišljenje o staračkim domovima po spolu i generaciji	47
Figura 24. Dnevne obaveze njegovatelja – muškaraca i žena	55
Figura 25. Želja da se pomogne partnerici/supruzi.....	56
Figura 26. Razlozi zbog kojih je pomoć partnera/supružnika nepoželjna	56
Figura 27. Korištenje vremena – žene u odnosu na muškarce.....	59
Figura 28. Korištenje vremena - Specifične aktivnosti tokom dana, prema spolu	60
Figura 29. Vrijeme provedeno u aktivnostima brige i njege prema spolu, mjestu stanovanja i zaposlenju	60
Figura 30. Učešće očinske figure u aktivnostima njege i brige u cijeloj generaciji	62

LISTA TABELA

Tabela 1. Metodološki pristupi korišteni u studiji	12
Tabela 2. Ključna statistika rada	16
Tabela 3. Ekonomski neaktivni i razlozi neaktivnosti (muškarci naspram žena).....	16
Tabela 4. Pomoć od države	17
Tabela 5. Zavodi za zapošljavanje - statistika.....	19
Tabela 6. Zaposleni u sektoru brige i njege u BiH, FBiH i RS, 2015.–2019.....	21
Tabela 7. Direktni, indirektni i izazvani učinci zaposlenosti u ekonomiji brige i njege u Bosni i Hercegovini.....	22
Tabela 8. Okvir politika u oblasti brige i njege - Pregled.....	25
Tabela 9. Pregled zakona o predškolskom odgoju i obrazovanju (Prilog IV).....	33
Tabela 10. Pregled najkorisnijih usluga brige o djeci za ispitanike/ce	37
Tabela 11. Raspodjela aktivnosti brige o braći i sestrama o kojima su djeca/tinejdžeri učeni po spolu.....	39
Tabela 12. Podrška u brizi o starijima	46
Tabela 13. Stereotipi o staračkim domovima po spolu	48
Tabela 14. Stereotipi o staračkim domovima po generacijama.....	49
Tabela 15. Zakonski propisi o brizi o osobama s invaliditetom u Bosni i Hercegovini (Prilog V).....	50
Tabela 16. Korisnici/e usluga ustanova socijalne zaštite za djecu s teškoćama u razvoju, omladinu i usvojenu djecu po dobi i spolu i odrasle osobe s ograničenim mentalnim i/ili fizičkim razvojem.....	52
Tabela 17. Podrška/usluge koje bi bile najkorisnije za njegovatelje/ice	57
Tabela 18. Rodne nejednakosti u pogledu vremena provedenog na različitim aktivnostima	61
Tabela 19. Pregled preporuka za politike i programsko planiranje.....	65

LISTA SKRAĆENICA

BD	Brčko Distrikt
BiH	Bosna i Hercegovina
CATI	Telefonsko anketiranje pomoću računara
CAWI	Internetsko anketiranje pomoću računara
FBiH	Federacija Bosne i Hercegovine
BDP	Bruto domaći proizvod
MOR	Međunarodna organizacija rada
NGO	Nevladina organizacija
OECD	Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj
OSI	Osobe s invaliditetom
RS	Republika Srpska
SDG	Ciljevi održivog razvoja
UN	Ujedinjene nacije
UNDP	Razvojni program Ujedinjenih nacija
UNFPA BiH	Populacijski fond Ujedinjenih nacija u BiH

Ova studija je usmjerena na ekonomiju brige i njege u Bosni i Hercegovini i daje pregled raspoloživih ključnih karakteristika, politika i programskih opcija. Cilj je izgraditi razumijevanje nesrazmjerne raspodjele odgovornosti za brigu i njegu kao izvora nejednakosti, uz fokus na spol/rod, te time pomoći u pokretanju pozitivnih promjena koje će dovesti do pravednije raspodjele pružanja brige i njege u domaćinstvima i zajednicama i tako doprinijeti osnaživanju žena. Cilj je sačiniti dokaze za strategije i intervencije korištenjem '3R pristupa', (engl. *recognise, reduce and redistribute*) koji pomaže u prepoznavanju, smanjenju i redistribuciji postojećeg neplaćenog posla njege unutar domaćinstva, zajednice (civilnog društva), tržišta (privatni sektor) i vlasti (unapređenjem pravne i institucionalne infrastrukture). Ovaj pristup također nagrađuje i poboljšava zastupljenost njegovatelja u donošenju odluka. Pored toga, kao što je istaknuto u sličnim studijama (Cantillon i Teasdale, 2021.), cilj politika usmjerenih na problematiku komunikacije je propitivati društvene i kulturne norme.

Ekonomija brige i njege može se široko definirati kao sektor (ili kombinacija sektora) ekonomije odgovoran za pružanje brige i njege i usluga koje doprinose brizi i njezi i reprodukciji sadašnje i buduće populacije. To uključuje brigu o djeci, brigu o starijima, obrazovanje, zdravstvenu zaštitu i lične socijalne i kućne usluge koje se pružaju u plaćenim i neplaćenim oblicima i u formalnom i neformalnom sektoru. Politike brige i njege su javne politike koje dodjeljuju sredstva u obliku novca (uključujući prihod), usluga ili vremena njegovateljima/icama ili osobama kojima je potrebna briga i njega. Politike brige i njege uključuju politike o odsustvu (npr. roditeljsko odsustvo), usluge brige i njege (npr. razvoj i njegu u ranom djetinjstvu), socijalne transfere koji se odnose na brigu i njegu (npr. grantovi za brigu o djeci), aranžmane za rad prilagođene porodici (npr. rad na daljinu i fleksibilno radno vrijeme) i infrastrukturu (npr. sanitarne usluge i dostava vode u domove). Politike brige i njege omogućavaju dobrobit društva i ključni su faktor u rješavanju problematike neplaćenog posla brige i njege i ublažavanju nejednakosti s kojima se suočavaju ljudi s visokim nivoom potreba za brigom i/ili ljudi koji obično pružaju brigu i njegu na neplaćenju osnovi.

Ova studija je strukturirana u pet poglavlja: 1) Uvod, 2) Makroekonomska perspektiva ekonomije brige i

njege, 3) Ekonomija brige i njege u Bosni i Hercegovini, 4) Briga i njega u brojkama i 5) Preporuke za politike i programsko planiranje. Uvod predstavlja i definira obim studije, dok su metodološki aspekti definirani i predstavljeni kao tri pristupa prikupljanju i analizi podataka: (i) sekundarno prikupljanje podataka, (ii) kvantitativno istraživanje (istraživanje reprezentativnog uzorka od 929 ispitanika/ca) i (iii) kvalitativno istraživanje (organiziranjem četiri fokus grupe koje su pokrile teme kućnih poslova, brige o deci, brige o starijima i brige o osobama s invaliditetom i petnaest razgovora obavljenih s ključnim institucionalnim akterima). Triangulacija je bila osnovna metoda koja je korištena za donošenje zaključaka. Konkretnije, rezultati različitih pristupa istraživanju (analiza dokumentacije, kvantitativni i kvalitativni) analizirani su nezavisno, ali su konačni zaključci predstavljeni kao poređenje i kombinacija rezultata dobijenih različitim tehnikama prikupljanja podataka.

Poglavlje 2, „Makroekonomska perspektiva ekonomije brige i njege“, detaljno opisuje makroekonomski okvir ekonomije u Bosni i Hercegovini, nakon čega slijede informacije o ženama na tržištu rada (npr. zapošljavanje i ekonomska djelatnost) i nalazi istraživanja o zapošljavanju žena i mogućnostima/preprekama za zapošljavanje za žene u ovoj zemlji. Rodno osjetljiva makroekonomska analiza provedena je putem službenog pristupa zapošljavanju, dok su direktni i indirektni, kao i izazvani utjecaji zapošljavanja na ekonomiju brige i njege, izračunati na osnovu procjene tabele ulaznih i izlaznih podataka i rezultujućih multiplikatora tipa II za ekonomiju. Shodno tome, novi potencijal za zapošljavanje u ekonomiji brige i njege detaljno je opisan zajedno s okvirom za politike brige i njege.

Poglavlje 3, „Ekonomija brige i njege u Bosni i Hercegovini“, daje pregled sektora kućnih poslova, brige o djeci i obrazovanja, brige o starijima i brige o osobama s invaliditetom. Ta četiri sektora su zatim predstavljena putem analize situacije u Bosni i Hercegovini, mjerila i uporednog pregleda i nalaza istraživanja za te sektore.

Kućni poslovi, na primjer, pokazuju da su žene više posvećene svim oblicima kućnih poslova i da su se te aktivnosti povećale tokom pandemije Covid-19. Provedena je analiza među različitim generacijama

i uočeno je nekoliko važnih razlika, a analizirani su i stereotipni i kulturološki pokretači tih razlika.

Situacija u brizi o djeci i obrazovanju je dalje prikazana s usmjeravanjem na porodiljsko/očinsko odsustvo, srodne politike i predškolsko obrazovanje. Nalazi kvantitativnog istraživanja pokazuju da su žene značajno više posvećene djeci u svim dijelovima dana u odnosu na muškarce. Vrtići su usluge brige o djeci koje stanovništvo najviše koristi, ali dostupnost i kvalitet tih usluga (javnih i privatnih) su različiti u cijeloj zemlji i veoma su geografski zavisni. U nekim dijelovima zemlje žene uopće nemaju pristup toj vrsti usluga brige o djeci. Objašnjena je i dodatna problematika u vezi s dostupnosti i kvalitetom zaposlenih koji nude te usluge. Ostale usluge brige o djeci koje su dostupne također se razlikuju po entitetima, pa čak i po kantonima u Federaciji Bosne i Hercegovine. Međutim, nova zakonska regulativa koja je usmjerena na materijalnu podršku porodicama i djeci trebala bi barem smanjiti te nejednakosti, ali samo u smislu socijalne zaštite nezaposlenih majki. Specifični aspekti koji se odnose na samohrane roditelje također su se pojavili u našem istraživanju kao nešto što bi trebalo uzeti u obzir prilikom planiranja politika i programskih aktivnosti.

U oblasti brige o starijima, što je treći analizirani sektor, utvrđene su različite kategorije starijih osoba: (1) osobe koje imaju socijalne i ekonomske potrebe bez članova/ica porodice da se o njima brinu, (2) starije osobe s demencijom, nepokretne osobe ili osobe s terminalnom bolesti o kojima se brinu članovi/ce porodice i (3) aktivne starije osobe koje se mogu brinuti o sebi i žive same. Prema našim nalazima, najpoželjnija mjera politike su novčane subvencije za porodice ili za posao njege (npr. starosna penzija). Četvrti sektor, briga o osobama s invaliditetom, usmjeren je na potrebe te važne grupe. Porodica djeteta s teškoćama u razvoju mora prilagoditi nekoliko aspekata svog načina života kako bi se prilagodila zahtjevima i potrebama djeteta. Briga o osobama s invaliditetom može biti fizički i psihički zahtjevan posao, u zavisnosti od vrste invaliditeta, što utječe i na kvalitet života njegovatelja. Slično tome, kao i kod starijih osoba, novčane subvencije za porodice ili posao njege (npr. invalidnina) su najpoželjnija mjera politike. Usvajanje zakona koji se odnose na roditelje njegovatelje je najrelevantniji pozitivni aspekt politike u ovom sektoru; međutim, zbog složenosti sistema, viših nivoa vlasti i podjele nadležnosti njegovatelji/ce često nisu upoznati s vlastitim pravima i pravima osoba s invaliditetom.

Četvrto poglavlje predstavlja brigu i negu u brojkama u Bosni i Hercegovini. Prikazan je i vizualiziran kvantitativni pregled korištenja vremena za aktivnosti brige i njege kao i druge aktivnosti. Postoje značajne razlike u pogledu procenta muškaraca i žena uključenih u brigu o djeci, starijima i osobama s invaliditetom (38% muškaraca u odnosu na 56% žena). Zanimljivo je da zaposlene žene troše više nego duplo više vremena na aktivnosti brige i njege nego zaposleni muškarci.

Završno, peto poglavlje, prikazuje ključne preporuke za politike i programsko planiranje koje proizlaze iz ove polazne studije. Preporuke su kategorizirane u skladu s okvirom politika brige i njege izrađenim u ovoj studiji i širom sektora brige i njege. Prioriteti politika i programiranja za svaku preporuku navedeni su zajedno s opisom.

Predstavljene su sljedeće glavne preporuke: 1) naknade za zaposlene žene tokom porodiljskog odsustva, 2) obavezno očinsko odsustvo, 3) provođenje kampanje o zakonu o radu, 4) Zakon o uslugama brige i njege, 5) usluge pomoći u kući, 6) zapošljavanje njegovatelja, 7) dnevna njega, 8) aktivacija na tržištu rada žena koje su obeshrabrene zbog porodičnih obaveza ili obaveza brige i njege, 9) škola za roditelje, 10) ankete o korištenju vremena, 11) info-centar, 12) ravnoteža između poslovnog i privatnog života, 13) centri za višestruku negu, 14) učešće muškaraca u kućnim poslovima i 15) život u domovima za starije osobe. Odabrane su četiri dodatne preporuke koje su detaljno opisane u obliku potencijalne politike/sažetka projekta.

1. UVOD

Ekonomija brige i njege obično se odnosi na sektor ekonomije zadužen za pružanje brige i njege i usluga koje doprinose njegovanju i reprodukciji sadašnje i buduće populacije. Konkretnije, ekonomija brige i njege uključuje brigu o djeci, brigu o starijima, obrazovanje, zdravstvenu zaštitu i lične socijalne i kućne usluge koje se pružaju i u plaćenom i u neplaćenom obliku i u formalnom i neformalnom sektoru. Posao brige i njege je važan jer održava život. S ekonomskog stanovišta, važan je jer je jedan od najbrže rastućih ekonomskih sektora i glavni pokretač rasta zaposlenosti i ekonomskog razvoja širom svijeta.

U razvijenim zemljama ekonomija uslužnog sektora sada čini više od 70% ukupne zaposlenosti i BDP-a. U zemljama nižeg i srednjeg dohotka procjenjuje se da čini skoro 60% BDP-a. Usluge brige i njege su jedan od najbrže rastućih sektora u okviru ekonomije uslužnog sektora. Međunarodna organizacija rada (MOR) procjenjuje da se očekuje da će se globalna zaposlenost na poslovima brige i njege povećati sa 206 miliona na 358 miliona do 2030. godine, samo na osnovu društveno-demografskih promjena. Ta brojka može se povećati i do 475 miliona ako države ulože resurse kako bi ispunile Ciljeve održivog razvoja Ujedinjenih nacija (SDGs) za obrazovanje, zdravstvo, dugotrajnu njegu i rodnu ravnopravnost (MOR, 2019.).

Jasno je da će sadašnjom i budućom globalnom ekonomijom sve više dominirati usluge brige i njege i poslovi brige i njege. Istovremeno, visok procenat poslova brige i njege i dalje neplaćeno obavljaju porodice i prijatelji kod kuće i u zajednicama. Ipak, taj neplaćeni posao brige i njege uglavnom nije uključen u naš BDP,

jer BDP uzima u obzir samo rad koji se obavlja za plaćanje na formalnom tržištu. Stoga, ako posmatramo samo BDP kao mjeru ekonomije i ekonomskog rasta, propuštamo ogroman segment ekonomije i ekonomske djelatnosti. Širom svijeta pokrenuti su različiti projekti kojima je cilj da ekonomija brige i njege bude jasnija i vidljivija mjerenjem i mapiranjem veličine i oblika ekonomije i razvojem makroekonomskih modela koji će pomoći donositeljima politika i akterima civilnog društva da sačine bolje politike i poboljšane strategije za unapređenje održivosti i pomoći omogućiti jednakost, a istovremeno potaknuti ekonomski rast.¹

Najlakši put ka poslu brige i njege je onaj koji vodi ostvarivanju SDG-a. Konkretnije, cilja 5.4 SDG-a 5 koji poziva na pružanje javnih usluga brige i njege, SDG-a 3 o zdravlju i dobrobiti, SDG-a 4 o kvalitetnom obrazovanju i SDG-a 8 o punoj i produktivnoj zaposlenosti i dostojanstvenom radu. Proširivanje usluga brige i njege, uključujući zdravstvenu zaštitu, dugotrajnu njegu i kvalitetno obrazovanje, uključujući razvoj u ranom djetinjstvu, ima potencijal da ponudi višestruke koristi. Takvo ulaganje stvara pozitivan krug preraspodjele i smanjenja neplaćenog posla njege i ublažava ograničenja učešća žena u radnoj snazi. Pored toga, poslovi brige i njege imaju rodne, klasne i rasne dimenzije koje oblikuju i informiraju o nevidljivosti i podcijenjenosti poslova brige i njege. Istovremeno, te politike stvaraju radna mjesta za brigu i njegu i pomažu u podršci ekonomiji brige i njege kao jednom od glavnih izvora budućeg rasta radnih mjesta kako u razvijenim zemljama tako i u zemljama u razvoju. To zauzvrat može podržati ekonomski rast, smanjiti međugeneracijski prijenos siromaštva i povećati socijalnu uključenost.

1.1 Metodologija

Svrha „Polazne studije o ekonomiji brige i njege u Bosni i Hercegovini: Pregled ključnih karakteristika, politika i programskih mogućnosti“ je steći razumijevanje nesrazmjerne raspodjele odgovornosti za brigu i njegu kao izvora nejednakosti, s fokusom na rod, te pokrenuti pozitivne promjene za pravedniju podjelu pružanja njege u domaćinstvima i zajednicama koja može doprinijeti osnaživanju žena.

Cilj je prikupiti dokaze za strategije i intervencije korištenjem „3R pristupa“ (engl. *recognise, reduce, redistribute*) koji prepoznaje i na taj način pomaže u smanjenju i preraspodjeli postojećeg neplaćenog posla brige i njege unutar domaćinstva, zajednice (civilnog društva), tržišta (privatni sektor) i vlasti (poboljšanjem pravne i institucionalne infrastrukture), te nagrađuje i poboljšava zastupljenost njegovatelja u donošenju

¹ Neki od primjera uključuju *Care work and economy* (<https://research.american.edu/careworkeconomy/about/mission-vision/>) i *The Care Economy*, Međunarodne organizacije rada (www.ilo.org/global/topics/care-economy/lang-en/index.htm).

odluka. Pored toga, kako je istaknuto u sličnim studijama, kao što su Cantillon i Teasdale iz 2021. godine, politike usmjerene na problematiku komunikacije imaju za cilj propitivanje društvenih i kulturoloških normi.

Ekonomija brige i njege može se široko definirati kao sektor (ili kombinacija sektora) ekonomije odgovoran za pružanje njege i usluga koje doprinose njegovanju i reprodukciji sadašnje i buduće populacije. Ona uključuje brigu o djeci, brigu o starijima, obrazovanje, zdravstvenu zaštitu i lične socijalne i kućne usluge koje se pružaju u plaćenim i neplaćenim oblicima, te unutar formalnog i neformalnog sektora (prilagođeno

iz Peng, 2021.). Shodno tome, posao njege je široko definiran kao rad i odnosi koji su neophodni za zdravlje, dobrobit, održavanje i zaštitu svih ljudi (mladih i starih, radno sposobnih, invalidnih i slabih). Sama definicija pokazuje širinu koncepta poslova brige i njege (MOR, 2018.). Činjenica je da su briga i njega, u svojoj suštini, osnovna ljudska potreba i neophodnost i da sve osobe svakodnevno učestvuju u pružanju/primanju brige i njege i da je od suštinskog značaja za društveni i ekonomski život. U figuri ispod predstavljamo pregled ekonomije brige i njege i poslova brige i njege koji se posmatraju u ovoj studiji, a koji se zasnivaju na definiciji.

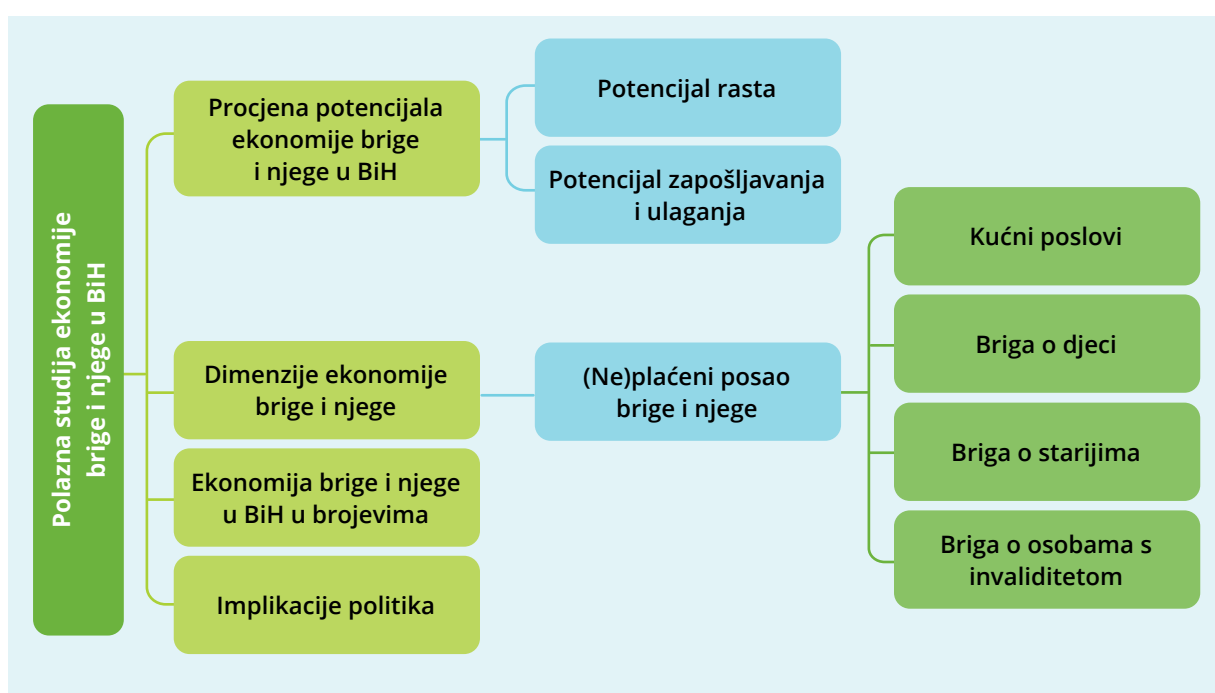

Figura 1. Okvir za Polaznu studiju o ekonomiji brige i njege u Bosni i Hercegovini.

Za izradu polazne studije korišteni su sljedeći metodološki pristupi.

Tabela 1. Metodološki pristupi korišteni u studiji

Pristup	Prikupljanje podataka	Populacija
Sekundarni podaci	Dostupni domaći i međunarodni izvori podataka	Bosna i Hercegovina
Kvantitativni pristup	Prikupljanje podataka metodom ankete	Reprezentativni uzorak stanovništva Bosne i Hercegovine starosti 18+, stratificiran prema dobi i spolu
Kvalitativni pristup	Prikupljanje podataka korištenjem polustrukturiranih intervjua	Institucionalni akteri
	Prikupljanje podataka korištenjem fokus grupa	Žene u Bosni i Hercegovini

I. Prikaz raspoloživih sekundarnih podataka

U ovoj fazi prikupljeni su i analizirani raspoloživi sekundarni podaci. U ovom dijelu razmatrane su sljedeće dvije perspektive.

1. Statistički podaci prema identificiranim oblastima relevantnim za aktivnosti brige i njege

Sekundarni podaci su prvenstveno uključivali državno računovodstvo i socijalnu i obrazovnu statistiku na državnom i entitetskom nivou. Pored toga, korišteni su podaci iz Ankete o radnoj snazi i druge relevantne procjene. Provedena je rodno osjetljiva makroekonomska analiza korištenjem prikupljenih podataka i podataka iz prethodnih studija i izvještaja.

2. Pravni i regulatorni okvir

Za pregled ekonomije brige i njege u Bosni i Hercegovini, kao i pravnog okvira i prateće regulatorne prakse u vezi s ekonomskim osnaživanjem žena putem aktivnih politika zapošljavanja i dostojanstvenog zapošljavanja u zemlji, prikazani su podaci relevantnih domaćih i međunarodnih institucija.

II. Primarno kvantitativno istraživanje

Studija zasnovana na anketi za prikupljanje primarnih podataka korištena je za mjerenje percepcije, stavova i ličnog iskustva u aktivnostima brige i njege državnog reprezentativnog uzorka odraslih ispitanika/ca u Bosni i Hercegovini. Primijenjena je metodologija kombiniranog načina rada kako bi uzorak bio reprezentativan. Online ankete (CAWI - Internetsko anketiranje pomoću računara) uključivale su nešto mlađu populaciju i populaciju koja koristi digitalne kanale, dok nam je telefonska anketa (CATI - Telefonsko anketiranje pomoću računara) omogućila da dođemo do starije populacije (65+) i ruralnih područja koja su i dalje posvećena tradicionalnim metodama anketiranja (telefon).

Stoga, reprezentativni uzorak za ovu studiju činilo je 929 ispitanika/ca (80% CAWI i 20% CATI) iz opće odrasle populacije Bosne i Hercegovine, stratificiranih prema dobi i spolu. Muškarci su činili 48,8% uzorka, a žene 51,2%. U pogledu generacijske zastupljenosti u uzorku, najzastupljenija je bila generacija X (28,6%), zatim generacija Y (28,2%). Uzorak se sastojao od 25,1% pripadnika „baby boom“ generacije i 18,1%

pripadnika generacije Z. U pogledu stepena njihovog obrazovanja, većina ispitanika/ca (68,6%) ima srednju školu, a najmanje ih ima doktorat (0,7%). U ukupnom uzorku, 71,3% ispitanika/ca imalo je najmanje jedno izdržavano dijete.

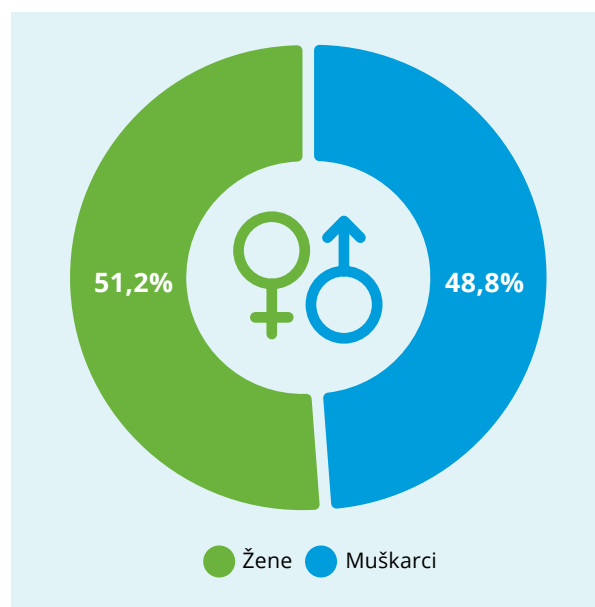

Figura 2. Struktura uzorka po spolu

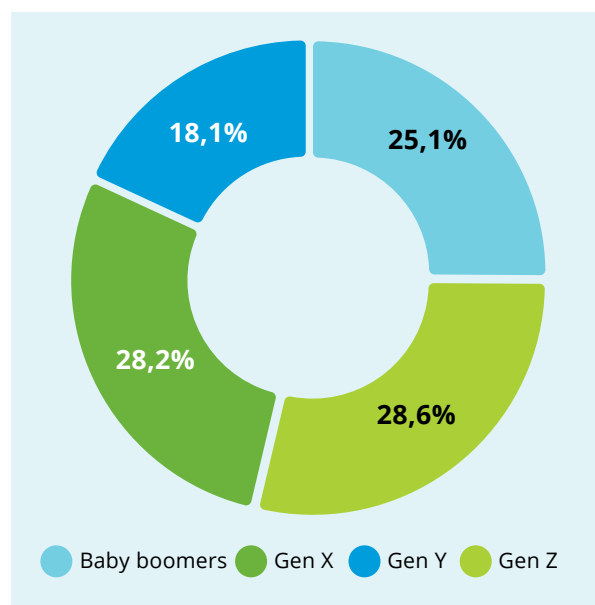

Figura 3. Struktura uzorka po generaciji

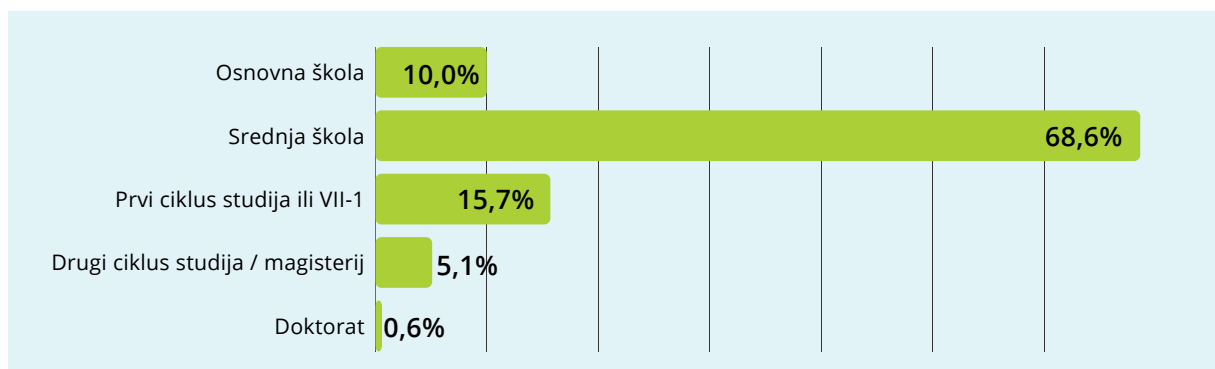

Figura 4. Struktura uzorka po stepenu obrazovanja

Većina ispitanika/ca iz uzorka je u braku ili živi s partnerom (63,3%), zatim oni koji žive s roditeljima ili cimerom (19,1%), zatim udovice ili udovci (9%), potom

oni koji žive sami (5%), razvedeni (3,2%) i oni koji su trenutno razdvojeni (0,4%).

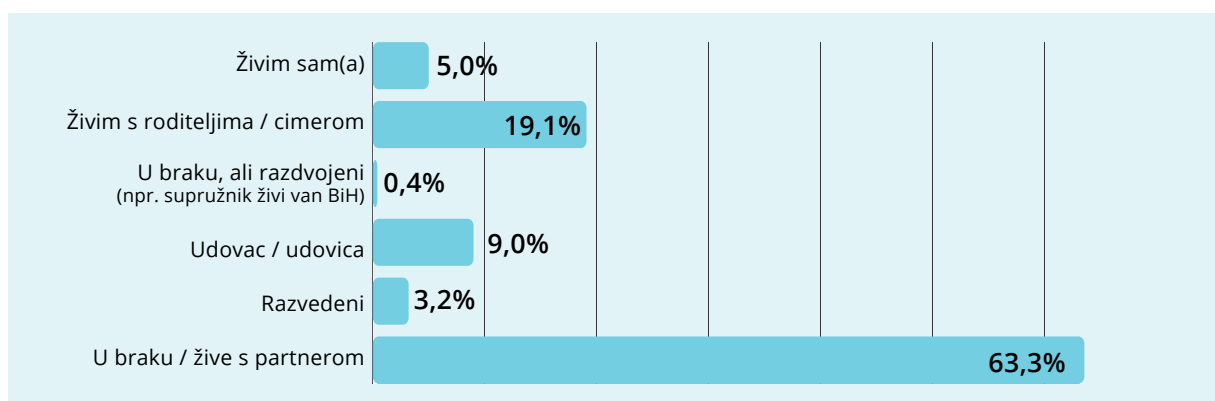

Figura 5. Struktura uzorka po domaćinstvu

III. Primarno kvalitativno istraživanje

Ekonomija brige i njege je široka tema koja uključuje brojne relevantne javne sektore, privatni sektor i aktere NVO sektora. Međutim, slabo je razumijevanje o tome kako ti različiti akteri pristupaju brizi i njezi kao temi i da li svi relevantni akteri imaju tačno razumijevanje brige i njege i da li vode evidenciju o svojoj uključenosti u taj sektor.

Dva karakteristična pristupa korištena su za dvije različite grupe aktera u kvalitativnom istraživanju:

1. Fokus grupe s odraslim ženama vođene su o temama koje pokrivaju njihovo lično iskustvo na poslovima brige i njege. Četiri teme od interesa bile su domaćinstvo, briga o djeci, briga o starijima i briga o osobama s invaliditetom. Fokus grupe su koristile projekтивne tehnike, zasnovane na zadatom scenariju.

2. Direktni intervjui obavljani su s identificiranim ključnim institucionalnim akterima (15 intervjua koji su pokrili različite dimenzije ekonomije brige i njege i različite aktere).

U fokus grupama su učestvovala žene iz sektora brige i njege. One su razgovarale o ključnoj problematici, uključujući prepreke za zapošljavanje i dubinsku analizu ekonomije brige i njege u Bosni i Hercegovini. Učesnice fokus grupa su identificirane prema temi diskusije u svakoj fokus grupi, koja je bila usmjerena na jednu temu, kao što je segment o ekonomiji brige i njege. Fokus grupe su u prosjeku trajale šezdeset minuta. Osnovne demografske karakteristike uzorka fokus grupe prikazane su u Dodatku II.

Intervjui su obavljani sa ključnim akterima (npr. NVO, resorna ministarstva, socijalne službe, zavodi za statistiku i mediji) kako bi se definirale ulazne tačke za politike ekonomije njege i programske mogućnosti, kao

važan aspekt učešća žena na tržištu rada. Intervjui su obavljani s relevantnim donositeljima odluka i politika prema utvrđenim oblastima ekonomije brige i njege. U prosjeku, intervjui su trajali oko 50 minuta. Osnovne demografske karakteristike uzorka intervjuja prikazane su u Dodatku III.

IV. Triangulacija

Triangulacija je bila osnovna metoda koja se koristila za donošenje zaključaka. Konkretnije, rezultati različitih istraživačkih pristupa (analiza dokumentacije, kvantitativni i kvalitativni) analizirani su nezavisno, ali su konačni zaključci predstavljeni nakon poređenja i kombiniranja dobivenih rezultata s različitim tehnikama prikupljanja podataka.

2. MAKROEKONOMSKA PERSPEKTIVA EKONOMIJE BRIGE I NJEGE

Ekonomija Bosne i Hercegovine doživljava tri velike neravnoteže koje se međusobno jačaju: 1) veliki javni sektor i ograničeno stvaranje privatnog bogatstva, 2) ekonomija zasnovana na potrošnji, a ne na proizvodnji i 3) izvozni sektor s lošim rezultatima. Ispravljanje ovih neravnoteža u velikoj mjeri će odrediti buduće ekonomske izgleda zemlje.

Bosna i Hercegovina ima nesrazmjerno veliki javni sektor, koji potiče još iz vremena Jugoslavije i od tada je samo djelomično reformiran. Javni rashodi iznose skoro polovinu BDP-a (Halebić i Halilbašić, 2021.). Iako je javna potrošnja visoka (vidjeti Prilog I) ona nije u korist siromašnih.² Dok preduzeća u državnom vlasništvu održavaju zaposlenost (čak i u nekim ekstremnim slučajevima kada fabrike više ne rade), ona stvaraju i račune, koje na kraju plaćaju porezni obveznici. Zauzvrat, to stvara negativan lanac: porezi su visoki i pristrasni u odnosu na zapošljavanje. Veliko porezno opterećenje guta više od trećine čak i najnižih plaća radnika, što poslodavcima izuzetno otežava stvaranje formalnih radnih mjesta. Poslodavci također moraju raditi u najgorem poslovnom okruženju u regiji, što je dijelom rezultat mnoštva regulatornih režima i potrage za zaradom, a ne javnog sektora usmjerenog na javne usluge.

Bosna i Hercegovina nije stvorila nove temelje za održivi ekonomski rast u periodu poslijeratnog ekonomskog oporavka. Finansijski prilivi, a posebno pomoć i doznake (u prosjeku oko 20% BDP-a) potaknuli su ekonomski rast zasnovan na potrošnji. Danas potrošnja ostaje na više od 90% BDP-a, a samo nekoliko zemalja ima višu stopu. Da bi održala visok nivo dohotka, stvorila

prosperitet i eliminirala siromaštvo, ova zemlja treba se okrenuti ekonomskom modelu izgrađenom na proizvodnji dobara i usluga, a ne na potrošnji (Halebić i Halilbašić, 2021.). Izvoz vrijedi samo 35% BDP-a, jedan je od najnižih u Evropi i jasan znak slabe konkurentnosti ekonomije zemlje. To proizlazi iz loše poslovne klime, visokih troškova zapošljavanja i loše transportne infrastrukture, koju Svjetski ekonomski forum ocjenjuje među najgorim u Evropi za sve vidove transporta.

Društvo je efektivno podijeljeno na mali produktivni dio stanovništva i mnogo veći dio koji živi od prihoda od države ili rodbine, sa značajnim razlikama između grada i sela. Samo otprilike jedna od tri radno sposobne odrasle osobe ima posao, a samo jedna od četiri ima formalni posao. Veliki dio stanovništva živi od neformalnih djelatnosti, doznaka ili socijalne pomoći. Mnoge od tih osoba zavisnih od socijalne pomoći žive u ruralnim dijelovima zemlje. Siromašni i ugroženi su izostavljeni iz sistema i oko polovina stanovništva je u opasnosti od socijalne isključenosti po jednoj ili više mjera. Odliv stanovništva eskalira posljednjih godina. Prema podacima Odjela Ujedinjenih nacija za ekonomske i socijalne poslove (UN DESA) iz 2017. godine, stopa emigracije u Bosni i Hercegovini dostigla je 49,53%. Emigracija u kombinaciji s niskim stopama fertiliteta³ znači da je udio stanovništva starijeg od 65 godina u porastu, dok je prosječna dob stanovništva izuzetno visoka i iznosi 42,5 godina.⁴ Ekonomski izgledi za zemlju dodatno su ugroženi smanjenjem i starenjem stanovništva, a to stvara dodatne pritiske na već preopterećene fondove socijalnog osiguranja.

² Potrošnja za socijalnu pomoć se smanjuje: u 2020. godini iznosila je manje od 10% javne potrošnje i manje od 4% BDP-a. Tri četvrtine tog iznosa plaćene su na osnovu statusa (borci u ratu, itd.) u odnosu na potrebe.

³ 1,24 nasuprot stope zamjene od 2,16. Prosječna svjetska stopa fertiliteta je 2,44.

⁴ Svjetski prosjek je 30,9 godina.

2.1 Žene na tržištu rada

Niske stope aktivnosti i zaposlenosti ključne su karakteristike tržišta rada u Bosni i Hercegovini. Iako je posljednjih godina značajno smanjena, mada uglavnom kao rezultat emigracijskih tokova, nezaposlenost je i

dalje izuzetno visoka (15,7%). Prema svim pokazateljima tržišta rada, žene su u nepovoljnijem položaju u odnosu na muškarce i razlika je vremenom ostala prilično stabilna.

Tabela 2. Ključna statistika rada

	2017.	2018.	2019.
Stopa aktivnosti – ukupno	42,6	42,1	42,1
Stopa zaposlenosti – ukupno	33,9	34,3	35,5
Stopa nezaposlenosti – ukupno	20,5	18,4	15,7
Stopa aktivnosti – muškarci	53,3	53,2	51,7
Stopa zaposlenosti – muškarci	43,2	44,1	44,6
Stopa nezaposlenosti – muškarci	18,9	17,2	13,6
Stopa aktivnosti – žene	32,4	31,4	32,9
Stopa zaposlenosti – žene	24,9	25	26,7
Stopa nezaposlenosti – žene	23,1	20,3	18,8
Razlika u stopi aktivnosti	-20,9	-21,8	-18,8
Razlika u zaposlenosti	-18,3	-19,1	-17,9
Razlika u nezaposlenosti	4,2	3,1	5,2

Izvor: Anketa o radnoj snazi 2017., 2018. i 2019.

Ipak, razlika između muškaraca i žena mnogo je izraženija kada se posmatraju stope aktivnosti i zaposlenosti. Mnoge radno sposobne žene su neaktivne, odnosno van radne snage. Glavni razlozi njihove neaktivnosti prikazani su u tabeli ispod.

Tabela 3. Ekonomski neaktivni i razlozi neaktivnosti (muškarci naspram žena)

Ekonomski neaktivno stanovništvo kao udio radno sposobnog stanovništva (%)	Muškarci	Žene	Ukupno
Pronašli posao koji će započeti za tri mjeseca	10,2	15,2	13,4
Briga o djeci, briga o starijima, itd.	0,3	6,4	4,2
Očekuje povratak na prethodni posao	0,2	4,4	2,9
Drugi lični ili porodični razlozi	8,2	11,1	10,1
Obrazovanje	2,1	5,3	4,2
Penzija	29,2	18,4	22,2
Bolest ili radni invaliditet	26,1	13,7	18,1
Drugi razlozi	11,6	9,0	9,9
Vjeruje da ne može naći posao (obeshrabreni)	12,2	16,5	15,0

Izvor: mikro podaci Ankete o radnoj snazi 2017.

Razlika između muškaraca i žena je očigledna. Očekivano, razlika je najizraženija u razlozima koji se odnose na brigu o djeci i starijima, kao i u grupi obeshrabrenih⁵ i iz drugih ličnih i porodičnih razloga.

⁵ Oni koji vjeruju da ne mogu naći posao.

2.2 Nalazi istraživanja o zaposlenosti

U svrhu identifikacije problema koji se odnose na mogućnost zapošljavanja žena, obavljen je niz intervjua sa službama za zapošljavanje i udruženjima koja se bave aktivnostima osnaživanja žena i formirana je fokus grupa u svrhu utvrđivanja ključne problematike koja se odnosi na položaj žena u ovoj zemlji u odnosu na različite aspekte ekonomije brige i njege.

Nivo obrazovanja naših ispitanika/ca predstavljen je ispod. Većina iz uzorka (68,6%) ima srednju školu, dok 15,7% iz našeg uzorka ima visoku stručnu spremu, a 10% osnovnu školu. Ako se usmjerimo na populaciju čiji je najviši nivo obrazovanja bila osnovna škola, onda su žene bile zastupljenije u uzorku (12,8% žena naspram 7% muškaraca). U populaciji čiji je najviši stepen obrazovanja bio srednja škola češći su muškarci (65,5% žena naspram 71,8% muškaraca). Ako se usmjerimo na reprezentativnost muškaraca i žena s fakultetskom diplomom u uzorku, zanimljivo je da nije bilo značajnih razlika u broju muškaraca i žena sa završenim fakultetom (15,8% žena naspram 15,6% muškaraca). Istovremeno, situacija se u drugom ciklusu obrazovanja promijenila u korist žena (5,9% žena naspram 4,2% muškaraca), pri čemu je samo 1,3% muškaraca od ukupnog uzorka doktoriralo.

Rezultati istraživanja pokazali su da je 46% uzorka bilo zaposleno, a 20,3% nezaposleno. Ostatak (33,5%) su ili penzioneri, studenti ili drugi. U uzorku je bilo zaposleno više muškaraca nego žena, ali je 61% posto žena bilo nezaposleno.

Razlozi za nezaposlenost na koje su naše ispitanice ukazivale tokom fokus grupe bili su različiti. Među fakultetski obrazovanim ispitanicama razlozi su se kretali od nemogućnosti da nađu posao u odabranoj profesiji do njihove nespremnosti da prihvate bilo kakvu poslovnu aktivnost da bi radile (npr. nespremnost

da promijene mjesto stanovanja i nespremnost da prihvate pogodnosti koje su im bile ponuđene). Neki od komentara ispitanica fokus grupe na ovu temu navedeni su ispod.

“Iako sam se prijavila od početka 2022. godine na, čini mi se, nekih 35 radnih mjesta, nisam dobila nikakav odgovor niti sam prošla u prvom krugu. Vrlo malo njih me je pozvalo na razgovor ili mi dalo zadatke. Razlozi su uglavnom nedovoljne vještine i slično. To uključuje i razlog zašto još nisam zaposlena.” (H_4)

Kada smo analizirali zaposlenost prema području stanovanja naših ispitanika/ca, vidjeli smo da je mnogo veći broj nezaposlenih iz ruralnih sredina. Mogućnosti za zapošljavanje u dijelovima zemlje koji su udaljeni od glavnog grada i većih gradova i mjesta su dosta rjeđe, pa su ljudi na tim prostorima uglavnom usmjereni na određene samostalne aktivnosti koje će im omogućiti egzistenciju. Pored toga, značajno veći broj stanovnika s nula procenata prihoda dolazi iz ruralnih područja Bosne i Hercegovine. U tabeli ispod se također vidi da je veći broj poduzetnika iz urbanih sredina, dok je veći broj zaposlenih u javnom sektoru iz urbanih dijelova zemlje.

Ako pogledamo tabelu ispod, možemo zaključiti da ima više žena nego muškaraca koji imaju nula procenata pomoći od države u obliku privatnih ili državnih penzija ili drugih oblika pomoći. Nasuprot tome, veći broj muškaraca dobiva pomoć od države. To se kreće u rasponu od 50-100%, što naglašava potrebu da se omoguće dodatne aktivnosti na realizaciji rodno odgovornog budžetiranja kako bi se izjednačio broj korisnika/ca javnih i privatnih sredstava između spolova.

Tabela 4. Pomoć od države

Privatna ili državna penzija ili druga državna pomoć	929	100.0%	Muškarci	Žene
0%	782	84,2%	82,2%	86,0%
1-49%	9	0,9%	0,2%	1,6%
50-99%	20	2,2%	3,4%	1,0%
100%	119	12,8%	14,1%	11,5%

2.2.1 Mogućnosti zapošljavanja

Tokom intervjua s različitim akterima, istražili smo različite mogućnosti usmjerene na žene koje nude službe za zapošljavanje, razne organizacije i gender centri došli do nekih ohrabrujućih podataka. Naime, sve anketirane institucije kontinuirano provode različite aktivnosti usmjerene na osnaživanje žena i pružanje mogućnosti kako ženama tako i drugim ranjivim grupama. U našoj zemlji postoje različita udruženja i gender centri koji se bave pravima žena, ali su uglavnom usmjereni na osnaživanje u kontekstu zapošljavanja. Primjer pozitivne prakse davanja prednosti ženama pri zapošljavanju subvencioniranjem njihovog zapošljavanja prepoznali su u Federalnom zavodu za zapošljavanje.

“Konkretno, kada su žene u pitanju, također smo uočili potrebu za određenom osjetljivošću i prirodnom osjetljivošću prilikom pristupa našim programima jer je broj žena koje su zaposlene znatno manji... tako da smo se izdvojili u sklopu programa jačanja zapošljavanja, posebno fonda za mjeru „Zaposli ženu“, stimuliranjem poslodavca većim iznosom novca da se prijavi za tu mjeru.” (IE_5)

Slična praksa je bila prisutna i u Službi za zapošljavanje Brčko distrikta, koja je uvela različite programe koji se kreću od samozapošljavanja do subvencija za zapošljavanje.

“Par godina taj procenat nije bio veliki; nije se pomjerio na više od 25%. U tom projektu koji smo završili prije nekoliko mjeseci, za 2021. godinu, 42% žena su samozaposlene putem tog projekta. Došlo je do stvarnog i značajnog pomaka.” (IE_6)

Pored toga, prije zapošljavanja žene se često uključuju u razne programe obuka koje organiziraju službe za zapošljavanje i udruženja. Cilj je osnažiti, prekvalificirati i omogućiti dodatnu stručnu obuku koja im je potrebna za povećanje šansi za zapošljavanje. Udruženja koja djeluju u Bosni i Hercegovini prilagođavaju se potrebama tržišta. Tokom perioda Covida, uglavnom su nudile različite kurseve IT obuke, upravljanje društvenim medijima i web dizajn koji su ženama omogućili da promijene poslovni model svog poslovanja ili nađu zaposlenje ili prilike za honorarni rad.

“Sačinili smo projekat edukacije za žene koje pokreću vlastiti posao i žene koje su već pokrenule vlastiti posao kako bismo im pomogli u vođenju papirologije, da smanje troškove ili da se bolje pripreme za tu podršku pri pokretanju i bolje se snađu u tim vodama i dobiju neku podršku. A onda su godinu dana imale plaćene mentore uz svu potrebnu podršku.” (IE_5)

Posebna pažnja na kantonalnom nivou je zapažena za kategoriju žena starijih od 40 godina, kojima su ponuđeni posebni programi i poticaji za zapošljavanje. Ta kategorija doživljava velike teškoće pri zapošljavanju jer mnoge prekidaju radni odnos kako bi zasnovale porodicu, što zasjenjuje njihovu želju za napredovanjem u karijeri ili na radnom mjestu.

“Baš prošle sedmice bilo je na Vladi da uvede program stimulacije zaposlenih i sada zaista imamo programe za žene starije od 40 godina, posebno za sve starije od 50 godina, kao kategorije koje se teže zapošljavaju.” (IM_2)

Bilo je značajnih razlika u načinu trošenja novca. U poređenju s muškarcima, značajno više žena nije imalo ušteđevinu. S druge strane, od anketiranog uzorka 8% više muškaraca ima ušteđevinu u odnosu na žene. Na pitanje ko kontrolira većinu vaših prihoda, 52,7% je bilo u poziciji da samostalno upravlja novcem, 41,7% u dogovoru s partnerom, dok je 5,6% to činilo putem partnera ili roditelja. Od ukupnog broja ispitanika/ca, 50% je izjavilo da nisu bili pod stresom zbog nedostatka novca u posljednja tri mjeseca, a od onih koji su izjavili da su pod stresom bilo je više žena nego muškaraca.

Potreba za uslugama podrške i pomoći za sve osobe uključene u aktivnosti brige i njege je neizbježna. Analizirali smo najvažnije oblike podrške na dnevnoj osnovi, razvrstane po spolu. Općenito, mogli smo vidjeti da je najkorisniji oblik podrške bio besplatan prijevoz i dodatna plaćanja kao što su računi za vodu i struju (46,7%), zatim novčana naknada za brigu i njegu (36,3%), besplatne državne usluge njege (npr. briga o djeci, briga za starije, bolesne ili osobe koje žive s invaliditetom) (26,2%) i pomoć u naturi za potrebe porodice (21,8%). Bilo je zanimljivo primijetiti da je manji procenat žena nego muškaraca iskazao potrebu za tim oblicima

podrške, s izuzetkom novčane naknade za porodicu ili njegu (npr. dječji dodatak, dodatak za zapošljavanje, starosna penzija i invalidnina).

2.2.2 Prepreke

2.2.2.1 Državni nivo

Kroz fokus grupe i intervjue postalo je evidentno da je jačanje zavoda za zapošljavanje angažiranjem dodatnog osoblja i digitalizacijom njihovih usluga prvi korak potreban na državnom nivou. Nakon uvida u dostupne i dostavljene podatke službi za zapošljavanje na svim nivoima, bilo je jasno da postoji potreba za dodatnim kadrovima koji bi provodili vrijeme na različitim aktivnostima biroa za zapošljavanje (ne administrativne prirode). Statistički podaci koje smo dobili od zavoda

za zapošljavanje prikazani su u tabeli ispod i ilustriraju veoma veliki broj osoba po zaposlenom.

Iz Federalnog zavoda za zapošljavanje istakli su da su prije nekoliko godina pokrenuli individualne planove zapošljavanja, ali da zbog nedostatka ljudi koji bi ih radili nemaju sve osobe na evidenciji individualne planove zapošljavanja. Naglasili su da se ne radi samo o izradi dokumenata, nego o kontinuiranom praćenju ljudi i njihovih prijava, razgovoru s poslodavcima o razlozima odbijanja, usavršavanju njihovih vještina, itd.

“Ono što bih volio kada je u pitanju ova oblast je da budemo malo jači u tom dijelu posredovanja i savjetodavnog rada. Mislim da je to nedostatak sistema.” (IE_5)

Tabela 5. Zavodi za zapošljavanje - statistika

Entitet/Distrikt	Broj zavoda za zapošljavanje	Broj biroa za zapošljavanje	Broj nezaposlenih		Broj radnika/ Nezaposlenih
			Muškarci	Žene	
FBIH	1	80	29.750	171.007	650
RS	1	59	71.121	37.403	211
BD	1	0	8.942	3.301	2.000

Pored toga, analizom sadržaja dostupnih na internetskoj stranici zavoda i kroz uvide stečene intervjuima, možemo zaključiti da je potrebno digitalizirati određene djelatnosti zavoda i srodnih biroa. Ne postoji jedinstveni registar koji objedinjuje osnovne podatke (npr. o obrazovanju) o osobi, kao ni podatke o vještinama i poslovima koje ta osoba obavlja, što se ne odnosi nužno na obrazovanje i zvanje koje osoba ima. Da je tako, onda bi se mnogo lakše i brže dolazilo do potrebnih profila ljudi.

“Ostvarenje nekih mogućnosti dokvalifikacije i prekvalifikacije, stručnog usavršavanja, uz koje je možda najbolje kvalitetno informiranje.” (IE_6)

Još jedna prepreka unapređenju rada biroa za zapošljavanje odnosi se na zakonsku regulativu i zakone. Dok se u Republici Srpskoj i Brčko Distriktu u zavodu posebno evidentiraju aktivni tražitelji posla i oni koji su samo korisnici/e zdravstvenog osiguranja, u Federaciji Bosne i Hercegovine to nije slučaj. To predstavlja još jedan razlog i dodatno opterećenje za zaposlene u zavodu koji moraju raditi s ljudima koji su tu samo da

bi uživali pravo na zdravstveno osiguranje, a ne zbog stvarne potrebe za zapošljavanjem. Nedosljednost u zakonu je evidentna.

“Kada je to uradila Republika Srpska, imali su oko 180.000 nezaposlenih. Dakle, kada se to dogodilo, 100.000 je nestalo, a samo 80.000 je ostalo. Samo su rekli, „pasivni tražitelji posla.” (IE_5)

“Savjetnik u Službi za zapošljavanje u FBIH treba sačiniti 15 puta više individualnih planova nego savjetnik u EU.”

Federalni zavod za zapošljavanje

Dodatni problem koji se javlja je to što su nezaposleni po zakonu obavezni javljati se u roku od 45 dana, a ako se ne jave u više od dva navrata, brišu se s evidencije. U praksi, međutim, službe izbjegavaju te aktivnosti, posebno u manjim općinama.

Konačno, određeni podaci u zavodima su raščlanjeni po spolu, ali postoji dodatni prostor za poboljšanje kako bi se dobila jasnija slika jaza u zapošljavanju. Rodno odgovorno budžetiranje na svim nivoima vlasti donijelo bi dodatne mogućnosti i pokazalo stvarni položaj žena i mogućnosti koje ostvaruju u ovoj zemlji.

2.2.2.2 Individualni nivo

Prema istraživanjima, prepreke koje se odnose na žene na individualnom nivou odnose se na dodatno obrazovanje kao i dostupne informacije o mogućnostima u našoj zemlji. Pored dostupnog obrazovanja kroz različita udruženja i institute, neophodno je dalje raditi na otvaranju mogućnosti za obrazovanje za žene, a posebno se usmjeriti na ruralne dijelove zemlje. Također je potrebno osiguranje posebnih sredstava kako bi žene imale mogućnost pokretanja vlastitog posla i izlaska iz sive zone poslovanja.

“Mogu realizirati svoju ljubav prema izložbi, ali to je nemoguće jer nema sluha od države. Nemate sluha za neke od ovih malo većih, da probate i nije tako prošlo.” (M_5)

Iako postoje mogućnosti za obrazovanje i zapošljavanje i povlašteni tretman tokom zapošljavanja, mnoge od tih aktivnosti nisu jasno promovirane različitim medijskim kanalima. Predstavljaju se isključivo u vidu poziva na internet stranicama zavoda i vrlo često ne dopiru do željene publike. Bilo bi korisno u budućim aktivnostima više govoriti o tim mogućnostima u medijima i omogućiti plaćene reklame i druge kanale za širenje tih informacija kako bi se doprlo do ruralnih područja zemlje i pružile jednake mogućnosti za dostojanstven rad za sve.

2.3 Ekonomski značaj sektora brige i njege u Bosni i Hercegovini – zvanični pristup zapošljavanju

Ekonomski značaj ekonomije brige i njege u Bosni i Hercegovini procijenjen je korištenjem zvaničnog pristupa zapošljavanju.⁶ Ukupna zaposlenost u različitim sektorima njege je prvo izračunata, a zatim su multiplikatori zaposlenosti, izračunati korištenjem okvira ulaznih i izlaznih podataka, primijenjeni na podatke o zaposlenosti u sektorima brige i njege kako bi se procijenio utjecaj na širu ekonomiju.

Ovaj izvještaj identificira sektore brige i njege korištenjem Međunarodne standardne klasifikacije djelatnosti (ISIC revizija 4) na dvocifrenom nivou. Na osnovu ISIC revizije 4, sektori brige i njege su bili 85 za obrazovanje, 86 za aktivnosti zdravlja ljudi, 87 za aktivnosti rezidencijalne brige i njege i 88 za aktivnosti socijalnog rada bez smještaja.⁷ Javni i privatni pružatelji usluga koji posluju u tim sektorima obuhvaćeni su ovom klasifikacijom. Podaci o ovom nivou agregacije nisu bili dostupni na državnom nivou i stoga je bilo potrebno kombinirati podatke iz dva entiteta (Federacija Bosne i Hercegovine i Republika Srpska).⁸

Podaci prikazani u tabeli ispod uključuju i radnike koji se bave brigom i njegovom i radnike koji se ne bave brigom i njegovom u sektorima brige i njege. Budući da podaci o klasifikaciji „zanimanje“ nisu bili dostupni, nismo bili u mogućnosti kombinirati zanimanja brige i njege sa sektorima brige i njege i napraviti razliku između, na primjer, njegovatelja koji rade u sektorima brige i njege i njegovatelja koji rade u drugim sektorima, kao i radnika koji nisu njegovatelji/ce i rade u sektorima brige i njege. Kako pokazuju podaci, u četiri sektora ekonomije brige i njege bilo je zaposleno oko 120.000 radnika, što čini 14,86% ukupno zaposlenih u Bosni i Hercegovini. Udio zaposlenih u četiri sektora brige i njege bio je sličan u oba entiteta: 14,6% u Federaciji Bosne i Hercegovine i 15,9% u Republici Srpskoj. Iako je zaposlenost u ekonomiji brige i njege porasla za oko 7.000 radnika, udio zaposlenih u ekonomiji brige i njege opao je u periodu 2015.–2019. godine.

⁶ Prvobitno je planirano da se kombinira pristup proizvodnje i zapošljavanja, ali nažalost zvanični statistički podaci o ukupnoj proizvodnji i dodanoj vrijednosti nisu bili dostupni za potreban nivo razvrstavanja.

⁷ Sličan pristup primijenila je MOR u svom izvještaju iz 2018. godine *Poslovi njege i radna mjesta njege za budućnost dostojnog rada*.

⁸ Nedostajali su nam podaci za Brčko Distrikt.

Tabela 6. Zaposleni u sektoru brige i njege u BiH, FBiH i RS, 2015.–2019.

Sektor		2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
BIH	Obrazovanje	59.198	62.809	64.117	65.116	65.990
	Aktivnosti zdravlja ljudi	44.305	43.438	44.217	44.896	45.822
	Aktivnosti rezidentne brige i njege	835	2.662	3.263	3.467	3.733
	Aktivnosti socijalnog rada bez smještaja	1.037	2.400	3.636	3.764	3.896
	Sektori brige i njege BiH	105.375	111.309	115.233	117.243	119.441
	Ukupno zaposleni BiH	684.924	711.279	765.809	786.109	803.849
	Udio sektora njege BiH (%)	15,38	15,65	15,05	14,91	14,86
Sektor		2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
FBiH	Obrazovanje	37.324	40.646	41.915	42.797	43.436
	Aktivnosti zdravlja ljudi	29.235	28.145	28.737	29.034	29.302
	Aktivnosti rezidentne brige i njege	-	1.862	2.394	2.508	2.649
	Aktivnosti socijalnog rada bez smještaja	-	1.382	2.546	2.606	2.676
	Sektori brige i njege FBiH	66.559	72.035	75.592	76.945	78.063
	Ukupno zaposleni FBiH	438.949	457.974	505.201	519.800	531.483
	Udio sektora brige i njege FBiH (%)	15,16	15,73	14,96	14,80	14,69
Sektor		2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
RS	Obrazovanje	21.874	22.163	22.202	22.319	22.554
	Aktivnosti zdravlja ljudi	15.070	15.293	15.480	15.862	16.520
	Aktivnosti rezidentne brige i njege	835	800	869	959	1.084
	Aktivnosti socijalnog rada bez smještaja	1.037	1.018	1.090	1.158	1.220
	Sektori brige i njege RS	38.816	39.274	39.641	40.298	41.378
	Ukupno zaposleni RS	245.975	253.305	260.608	266.309	272.366
	Udio sektora brige i njege RS (%)	15,78	15,50	15,21	15,13	15,19

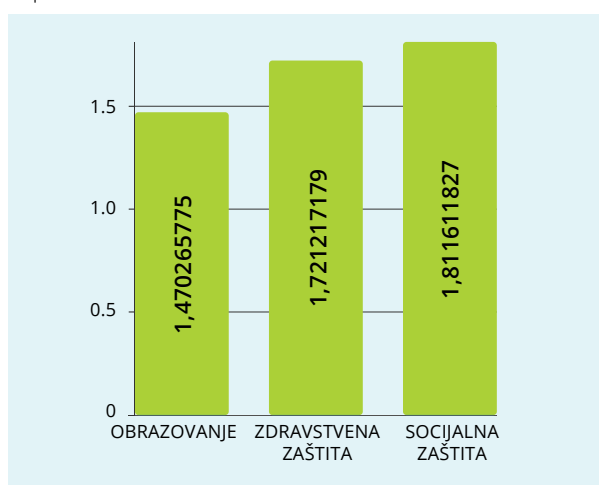
Treba napomenuti da podaci prikazani iznad pokazuju direktan ekonomski doprinos ekonomije brige i njege u ovoj zemlji. Na osnovu tih nalaza, možemo dalje procijeniti dodatni doprinos ova četiri sektora široj ekonomiji.

- **Indirektni učinci** koji proizlaze iz kupovine polugotove robe i usluga koju vrše ta četiri sektora prilikom pružanja usluga, što podržava dodatno zapošljavanje u njihovim lancima nabavke.
- **Izazvani učinci** koji proizlaze iz kupovine koju vrše oni koji su direktno i indirektno zaposleni u ekonomiji brige i njege, koji svoju zaradu koriste za kupovinu drugih dobara i usluga.

Sektori brige i njege kupuju širok spektar dobara i usluga od dobavljača u drugim sektorima da bi podržali pružanje svojih usluga. Uobičajeni primjeri kupovina koje obavljaju sektori brige i njege uključuju, između ostalog, proizvode i usluge za čišćenje, hranu i piće, usluge održavanja zgrada, komunalne usluge, finansijske usluge, obrazovanje i stručno usavršavanje, namještaj i proizvode za domaćinstvo, medicinske proizvode, usluge prijevoza i gorivo.⁹ One su poznate kao posredne kupovine. Takva kupovina koju obavljaju sektori brige i njege podržava zapošljavanje među poslovanjima u lancu snabdijevanja. Izazvani učinci su povezani s kupovinom roba i usluga koju vrše fizička lica direktno ili indirektno zaposlena u sektoru obrazovanja.

⁹ Oni su poznati kao dobavljači prvog kruga. Vrijedi napomenuti da obračuni multiplikatora koji su ovdje prikazani uključuju i dobavljače drugog, trećeg i ostalih krugova koji su direktno/indirektno povezani s uslugama predškolskog obrazovanja.

Jedan od najčešće korištenih načina za procjenu ukupnog utjecaja ekonomske aktivnosti u djelatnosti ili sektoru na cjelokupnu ekonomiju je korištenje analize ulaznih i izlaznih podataka (I-O). U okviru našeg prethodnog istraživanja, Ekonomski institut Sarajevo je izvršio procjenu tabele ulaznih i izlaznih podataka i rezultujućih multiplikatora za ekonomiju Bosne i Hercegovine. Dvije vrste multiplikatora se obično izračunavaju na osnovu tabele ulaznih i izlaznih podataka. Indirektni učinci se procjenjuju pomoću takozvanih multiplikatora tipa I, dok multiplikatori tipa II obuhvataju i indirektnu i izazvanu učinke. Multiplikatori se izračunavaju u odnosu na ukupnu proizvodnju, dodanu vrijednost, prihod ili zaposlenost.

Vrijednost multiplikatora zaposlenosti tipa II za obrazovanje, zdravstvo i socijalnu zaštitu u slučaju ekonomije Bosne i Hercegovine prikazana je na figuri ispod. Ti multiplikatori su primijenjeni na prethodne proračune za zapošljavanje u sektoru njege. Izazvani učinci su povezani s kupovinom roba i usluga koju vrše fizička lica direktno ili indirektno zaposlena u sektoru obrazovanja. Multiplikatori tipa II obuhvataju i indirektnu i izazvanu učinke, kako je prikazano na figuri ispod.

Multiplikator tipa II u rasponu od 1,811 u slučaju socijalne zaštite do 1,47 u slučaju obrazovanja znači da, na primjer, jedno radno mjesto u socijalnoj zaštiti podržava 0,81 radnih mjesta u ostatku ekonomije Bosne i Hercegovine putem indirektnih i izazvanih učinaka. Ako primijenimo multiplikatore zaposlenosti za različite sektore brige i njege na usmjeravanje zapošljavanja u svakom od sektora, tada možemo procijeniti doprinos ekonomije brige i njege široj ekonomiji u ovoj zemlji. Rezultati su prikazani u tabeli ispod.

Figura 6. Multiplikatori tipa II za Bosnu i Hercegovinu u 2018. godini

Tabela 7. Direktni, indirektni i izazvani učinci zaposlenosti u ekonomiji brige i njege u Bosni i Hercegovini

	Obrazovanje	Zdravstvo	Socijalna zaštita	Ukupno
Direktna zaposlenost	65,990	45,822	7,629	119,441
Indirektni i izazvani učinci zaposlenosti	31,033	33,048	6,192	70,272
Ukupan broj podržanih radnih mjesta*	97,023	78,870	13,821	189,713

* Ekvivalent punog radnog vremena

Kako se može vidjeti iz tabele iznad, procjenjuje se da sektori njege podržavaju ukupno 189.713 radnih mjesta u Bosni i Hercegovini (ekvivalent punog radnog vremena). To uključuje sve direktne, indirektnu i izazvanu učinke. Indirektni i izazvani učinci čine oko

58,8% ukupne direktne zaposlenosti. Ukupni direktni, indirektni i izazvani učinci povezanih rashoda procjenjuju se na oko 24,1% svih postojećih radnih mjesta u Bosni i Hercegovini.

2.4 Novi potencijal zapošljavanja u ekonomiji brige i njege na primjeru predškolskog obrazovanja

Kombinacijom makro i mikro pristupa procijenjen je novi potencijal zapošljavanja u ekonomiji brige i njege. U okviru makro procjene prvo je izračunat udio zaposlenosti u sektoru brige i njege u ukupnoj zaposlenosti u ovoj zemlji, a zatim upoređen s evropskim prosjekom da bi se provjerila razlika.

Kako je prikazano u prethodnom poglavlju, bilo je ukupno 119.441 radno mjesto u sektorima brige i njege u Bosni i Hercegovini, što čini 14,86% ukupne zaposlenosti. Prosječan udio zaposlenosti u sektoru brige i njege u evropskim zemljama bio je 17,4%. Da je učešće sektora njege u Bosni i Hercegovini na istom nivou to bi značilo ukupno 139.870 radnih mjesta u sektoru brige i njege. Razlika (20.429 radnih mjesta) se može tretirati kao gruba indikacija potencijala za novo zapošljavanje u ovom sektoru.

Primijenili smo i mikro pristup na primjeru predškolskog obrazovanja. U 2020. godini u Bosni i Hercegovini je bilo ukupno 399 predškolskih ustanova: 215 javnih i 184 privatne. Te ustanove je pohađalo 27.698 djece. Ukupan broj zaposlenih u predškolskim ustanovama bio je 4.593, od čega su 4.303 žene. Oko 6.600 (ili 20%) djece koja su se prijavila nije upisano u predškolsku ustanovu zbog nedovoljnih kapaciteta. Pod pretpostavkom da je u predškolskim ustanovama isti broj djece po osobi (6 djece po zaposlenom) može se izračunati da bi osnivanje novih ustanova koje bi prihvatile svu djecu koja su se prijavila za pohađanje predškolskih ustanova rezultiralo zapošljavanjem 1.104 nova radnika. Pod pretpostavkom da se zadrži isti omjer žena i muškaraca (15 žena po muškarcu), uspostavljanje tih ustanova rezultiralo bi zapošljavanjem 1.035 žena.

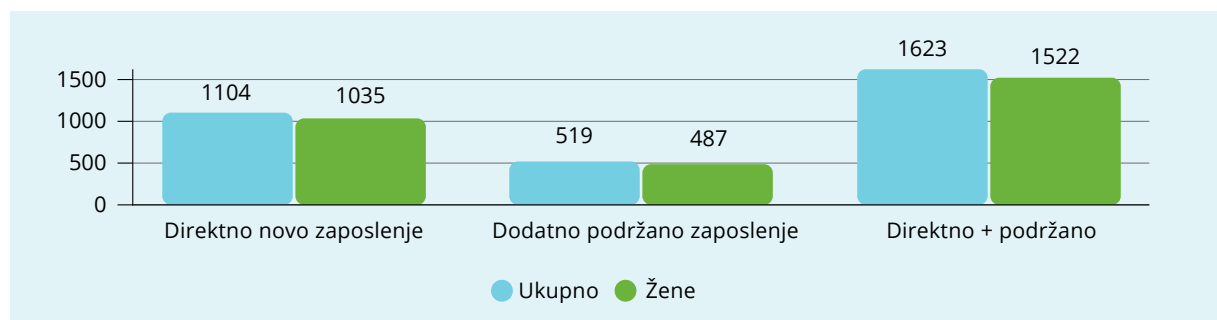

Figura 7. Potencijalno novo zapošljavanje u predškolskom obrazovanju

Naravno, to je potencijal za direktan novi doprinos zapošljavanju i, kako je objašnjeno u prethodnom poglavlju, to je samo dio priče. Novo zapošljavanje u sektoru predškolskog obrazovanja imalo bi dodatne (lančane) učinke na širu ekonomiju koji proizlaze iz kupovine polugotove robe i usluga koju vrši sektor predškolskog obrazovanja za pružanje svojih usluga (indirektni ili učinak dobavljača) i kupovine koju vrše oni koji su direktno ili indirektno zaposleni u sektoru predškolskog obrazovanja (izazvani ili učinci prihoda). Ti učinci su obuhvaćeni korištenjem procijenjenih multiplikatora zaposlenosti tipa II.¹⁰

Procijenjeno je da će indirektni i izazvani učinci podržati dodatnih 519 radnih mjesta u široj ekonomiji.¹¹ Kada bismo ta radna mjesta dodali direktnim novim radnim mjestima (1.104) onda bismo došli do brojke od 1.623¹² radna mjesta podržana osnivanjem predškolskih ustanova koje nedostaju.¹³

¹⁰ Na raspolaganju su bili multiplikatori za cijeli sektor obrazovanja.

¹¹ Žene su zauzimale 487 radnih mjesta.

¹² Ekvivalent punog radnog vremena.

¹³ Ako saberemo sadašnja (4.593) i potencijalna nova zapošljavanja (1.104), koristeći isti pristup, procjenjuje se da bi sektor predškolskog obrazovanja mogao podržati ukupno 8.376 radnih mjesta u Bosni i Hercegovini ili oko 1% od ukupnog broja zaposlenih u ovoj zemlji.

2.5 Okvir politika brige i njege

Politike brige i njege su javne politike koje dodjeljuju sredstva u obliku novca (uključujući prihod), usluga ili vremena negovateljima ili osobama kojima je potrebna briga i njega. Kako je prikazano u Tabeli 8, one uključuju politike odsustva (npr. roditeljsko odsustvo), usluge brige i njege (npr. razvoj i njega u ranom djetinjstvu), socijalne transfere vezane za brigu i njegu (npr. grantovi za brigu o djeci), aranžmane za rad prilagođene porodici (npr. rad na daljinu i fleksibilno vrijeme) i infrastrukturu (npr. sanitarne usluge i dostava vode do kuća).

Figura 8. Političko okruženje za dostojanstven rad u oblasti brige i njege

Politike brige i njege omogućavaju dobrobit društva i ključni su faktor u rješavanju problematike neplaćenih poslova brige i njege i ublažavanju nejednakosti sa kojima se suočavaju osobe s visokim nivoom potreba za brigom i njegom i/ili osobe koje obično pružaju brigu i njegu neplaćeno.

Politike brige i njege djeluju kohezivno s makroekonomskom politikom, politikom socijalne zaštite i rada kako bi se omogućilo okruženje politike koje pogoduje unapređenju dostojanstvenog posla njege, što omogućava priznavanje, preraspodjelu i, kada je potrebno, smanjenje neplaćenog posla njege, kao i poticanje zastupljenosti i dostojanstvenog rada njegovatelja.

Makroekonomske politike¹⁴ oblikuju mogućnosti žena i muškaraca za plaćeno zapošljavanje i raspoložive resurse za politike usmjerene na smanjenje rodne nejednakosti. Povećanje fiskalnog prostora proširuje

raspoložive resurse za finansiranje politika brige i njege i smanjuje i preraspodjeljuje neplaćeni posao brige i njege. U makroekonomskom smislu, pružanje usluga brige i njege se preferira zbog svog potencijala da poveća učešće žena u radnoj snazi i da podrži budući razvoj ljudskog kapitala (putem obrazovanja djece).

Politike socijalne zaštite pružaju ključne okvire i institucije politika i regulatornih poslova koje reguliraju odgovornosti brige i njege. Sistemi socijalne zaštite definiraju koja je vrsta brige i njege najprikladnija i najpoželjnija, ko treba pružati njegu (javni, privatni ili dobrovoljni sektor) i ko je treba plaćati (doprinosni, nedoprinosni ili sistemi odgovornosti poslodavca prema univerzalnom ili provjerenom imovinskom stanju), da li je pružanje pokriveno uslugama ili plaćanjima (kao što je doplatka za tuđu pomoć ili nezavisna lična plaćanja) i prirodu i nivo, kao i uvjete koji se odnose na povlastice/naknade pružatelja brige i njege.

Politike rada, uključujući politike zaštite rada i regulativu o radu, reguliraju prava i obaveze radnika i poslodavaca na makro nivou, ustanove i organizacije, uključujući privatna preduzeća, zadruge i druga društvena i solidarna ekonomska preduzeća, na mezo nivou, dok su formalni i neformalni aranžmani zapošljavanja, odnosi i prakse regulirani na mikro nivou.

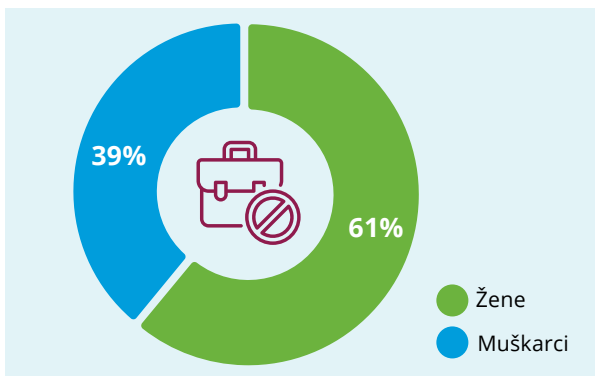

Figura 9. Nezaposlenost

Politike rada mogu pružiti prilike ili predstavljati izazove za neplaćene pružatelje brige i njege, kao i za osobe s invaliditetom koje počinju plaćeni posao ili se vraćaju na njega. One postavljaju standarde rada, kao što su uvjeti rada, plaće (uključujući jednakost plaća), aranžmani radnog vremena (uključujući naknadu za prekovremeni rad) i pristup mehanizmima pravne zaštite kao i mjerama za olakšavanje tranzicije iz neformalne u formalnu ekonomiju.

¹⁴ Kao što su monetarne, fiskalne i trgovinske politike.

Tabela 8. Okvir politika u oblasti brige i njege - Pregled

POLITIKA NJEGE	KRATKI OPIS
Politike odsustva	<p>Pravo za neplaćene pružatelje brige i njege koji su zaposleni da uzmu odsustvo dok ostvaruju prava na zaštitu radnog mjesta i sigurnost prihoda putem novčanih naknada.</p> <p>Tipični primjeri su porodijsko odsustvo, očinsko odsustvo, roditeljsko odsustvo, odsustvo za brigu o djetetu i odsustvo za izdržavanje članova/ica porodice s invaliditetom, koji su bolesni ili stariji, a imaju potrebe za brigom i njegom.</p>
Usluge njege	<p>Usluge koje vrše preraspodjelu dijela neplaćenog posla brige i njege neplaćenih pružatelja brige i njege za predškolsku djecu, bolesne, osobe s invaliditetom i starije osobe u javnu, tržišnu ili neprofitnu sferu. U supsaharskoj Africi, na primjer, usluge brige za osobe koje žive sa HIV-om su neophodne.</p> <p>Usluge brige i njege koje pruža kvalificirano osoblje trebaju biti dostupne po prihvatljivoj cijeni u skladu s platežnim mogućnostima osoba.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Usluge zaštite i obrazovanja u ranom djetinjstvu uključuju usluge i programe koji podržavaju opstanak, razvoj i učenje djece od rođenja do polaska u osnovnu školu. To su obično usluge centra ili kuće, ali i usluge na radnom mjestu. Pravi se razlika između obrazovnog razvoja u ranom djetinjstvu, za uzrast od 0 do 2 godine) i predškolskih programa (3 godine do polaska u školu). • Usluge dugotrajne brige i njege uključuju usluge i politike koje podržavaju osobe s potrebama za dugotrajnom brigom i njegom, kao što su bolesni ili starije osobe i osobe s invaliditetom, u njihovom svakodnevnom životu. Usluge se obično pružaju kod kuće ili u ustanovama.
Naknade socijalne zaštite za njegu	<p>Naknade za brigu i njegu uključuju programe socijalne zaštite koji priznaju nepredviđene situacije koje se javljaju u životima osoba, kao što su porodična njega ili odgoj djece, te koji ih rješavaju pružanjem transfera u gotovini ili u naturi osobama kojima je potrebna njega ili neplaćenim pružateljima njege. Te naknade su povezane s troškovima trudnoće, porođaja i usvojenja, invaliditeta i dugotrajne njege, odgoja djece i brige o drugim članovima/icama porodice, kao i priznavanja posla brige i njege u programima socijalne zaštite za pružatelje brige i njege, kao što su penzioni sistemi.</p> <p>Pored politika odsustva i usluga brige i njege, naknade socijalne zaštite za njegu uključuju povrate poreza i doplatak za tuđu pomoć, kao i programe novčanih transfera i programe zapošljavanja sa specifičnom komponentom brige i njege, kao što su oni koji podržavaju ostanak u radnoj snazi ili ponovni ulazak u radnu snagu za osobe s porodičnim obavezama (na primjer, javni radovi).</p>
Radni aranžmani prilagođeni porodicima	<p>Radni aranžmani omogućavaju različite uobičajene radne obrasce zaposlenika kako bi se podržala ravnoteža između posla i porodičnih obaveza. Ti aranžmani uključuju fleksibilno radno vrijeme, skraćeno radno vrijeme, pravo na dobivanje ili traženje skraćenog radnog vremena i srodna srazmjerna davanja i prava, rad na daljinu ili ICT-mobilni rad. Obično se dodjeljuju radnicima sa porodičnim obavezama ili osobama s invaliditetom.</p>
Relevantna infrastruktura za njegu	<p>Infrastruktura koja smanjuje mukotrpan rad u domaćinstvu, kao što su snabdijevanje vodom, sanitarne usluge i nabavka energije, te omogućava pristup transportu i uređajima koji štete radnu snagu u domaćinstvu.</p>

3. EKONOMIJA BRIGE I NJEGE U BOSNI I HERCEGOVINI

3.1 Kućni poslovi

Uloga žena u mnogim zemljama je vremenom ostala ista i one su u velikoj mjeri odgovorne za rad koji se odnosi na omogućavanje nesmetanog funkcioniranja porodice i brigu o svim njenim članovima/icama. Naučna istraživanja o kućnim poslovima tokom proteklih decenija bila su uglavnom usmjerena na razliku između plaćenog i neplaćenog rada (Bittman et al., 2003.) ili raspodjelu zadataka (Shaw, 1988.). Osim toga, studije su uključivale razmišljanja o „nevidljivom radu“ (Hochschild, 1989.) i istraživale prirodu plaćenog i neplaćenog posla brige i njege (Erickson, 1993.; Folbre, 2001.).

LISTA KUĆNIH POSLOVA

☒ BRISANJE	☒ PRIPREMA OBROKA
☒ USISAVANJE	☒ ČIŠĆENJE KUPATILA
☒ PRANJE SUĐA	☒ BRISANJE PRAŠINE
☒ HRANJENJE KUĆNIH LJUBIMACA	☒ PRANJE PROZORA
☒ PRANJE VEŠA	

Agencija Inter Press Service je 2010. godine definirala kućne poslove kao „zadatke koji se obavljaju unutar kuće kako bi se omogućilo zadovoljenje osnovnih potreba njenih članova/ica, kao što su kuhanje, čišćenje i briga o djeci ili starijim osobama i drugim izdržavanim članovima/icama porodice.“

Helsinški parlament u Banjoj Luci je 2020. godine okrivio nejednako osmišljene politike ravnoteže između poslovnog i privatnog života za žene i muškarce za održavanje rodno zasnovanih stereotipa i razlika na radnom mjestu, kao i za neujednačene obaveze koje se odnose na zaposlenost i brigu o djeci i drugim izdržavanim članovima/icama porodice.

“Cilj politika jednakog tretmana je, između ostalog, suzbijanje stereotipa o zanimanjima i ulogama muškaraca i žena i podizanje svijesti o diskriminaciji u toj oblasti.”

Nažalost, istraživanja pokazuju da u gotovo svakoj zemlji još uvijek postoji veliki jaz u različitim aspektima rada, brige i njege i kućnih poslova između muškaraca i žena. Posljednjih nekoliko godina vodi se naučna debata, a i objavljena su različita istraživanja koja ukazuju na problem neplaćenog rada kod kuće, koji se odnosi na kućne poslove općenito. U toj problematici u Bosni i Hercegovini postignut je određeni napredak, ali samo djelovanjem centara za rodnu ravnopravnost i međunarodnih organizacija. Jedan od koraka koji bi mogao omogućiti dodatni napredak je prihvatanje i implementacija Direktive EU 2010/18/EU koja regulira status i minimalne uvjete fleksibilnog rada kako ih definira Evropski parlament („Službeni list Evropske unije“, br. L 188 (19 od 12.07.2019. godine). Ova Direktiva utvrđuje minimalne uvjete za očinsko odsustvo, roditeljsko odsustvo i odsustvo radi njege drugih članova/ica porodice, kao i minimalne uvjete za fleksibilne uvjete rada za radnike koji su roditelji ili njegovatelj/ce (Helsinški parlament u Banjoj Luci, 2020.).

3.1.1 Referentna vrijednost i uporedni pregled

Statistički podaci EUROSTAT-ove Usklađene evropske ankete o korištenju vremena iz 2018. godine pokazali su da postoje obrasci u načinu na koji žene i muškarci koriste svoje vrijeme. Žene su, u prosjeku, više uključene u kućne poslove i aktivnosti brige i njege nego muškarci. Žene se više bave prehranom, čišćenjem, peglanjem i pranjem veša, dok su muškarci više uključeni u građevinarstvo i vrtlarstvo. Dok i muškarci i žene učestvuju u brizi o djeci, čini se da su žene relativno više angažirane u fizičkoj njezi, nadzoru i praćenju djece, dok se čini da muškarci relativno više učestvuju u podučavanju, igri i razgovoru sa svojom djecom.

Eurostat je 2018. godine proveo istraživanje o životima žena i muškaraca u Evropi. Rezultati pokazuju da je u 2016. godini procenat žena u dobi između 25 i 49 godina u EU koje su svakodnevno brinule o svojoj djeci iznosio 92%, a isto je činilo 68% muškaraca. U Hrvatskoj su u 83% veza većinu rutinskih kućanskih poslova obavljale žene. U 16,6% veza oba partnera su većinu rutinskih kućnih poslova obavljala ravnopravno, dok su u samo 0,4% veza muškarci bili ti koji su obavljali

sve ili većinu rutinskih kućnih poslova (Klasnić, 2017.). Istraživanje na temu ekonomske vrijednosti neplaćenog rada koje je u Republici Srbiji proveo UN Women 2020. godine pokazalo je da žene u Srbiji u prosjeku koriste manje vremena za neplaćene poslove nego žene u Bosni i Hercegovini. Razlika je bila posebno značajna u pogledu brige o djeci: dok žene u Srbiji u prosjeku troše 38 minuta, žene u Bosni i Hercegovini troše 101 minut za brigu o vlastitoj djeci.

Figura 10 prikazuje broj sati koje žene provode u svakodnevnim aktivnostima u EU, Bosni i Hercegovini i Srbiji. Prosjek u EU je 3,5 sata dnevno, dok se najveći broj sati (7 sati) može vidjeti u Bosni i Hercegovini. Srbija slijedi Bosnu i Hercegovinu sa 4,8 sati dnevno za neplaćene kućne poslove, dok je u Hrvatskoj to samo 2,5 sata.

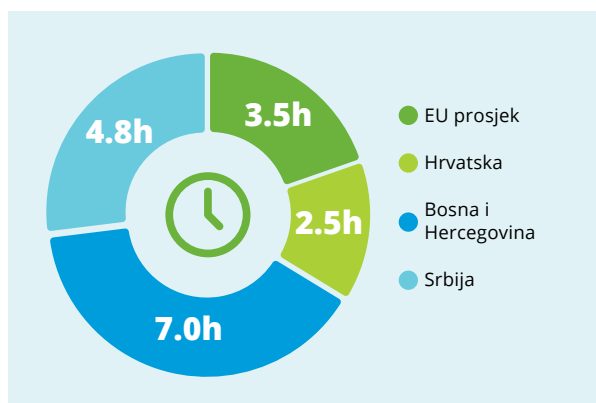

Figura 10. Broj sati koje žene provedu dnevno na neplaćene kućne aktivnosti

Tokom sekundarnog istraživanja utvrdili smo dva ključna dokumenta koja su analizirala kućne poslove u Bosni i Hercegovini. Prvi su sačinili Agencija za ravnopravnost spolova Bosne i Hercegovine i Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine (Hasanagić i Popović) 2020. godine, dok je drugi dokument „Ekonomsko osnaživanje žena“ sačinio UN Women 2021. godine.

Studija UN Women „Ekonomsko osnaživanje žena“ nudi širok prikaz ekonomskog osnaživanja žena u Bosni i Hercegovini, ali se također bavi problematikom neplaćene brige i njege i kućnih poslova kroz kvalitativno i kvantitativno istraživanje. Žene najviše vremena koriste za brigu o djeci, oko 11,7 sati sedmično. Zatim slijede aktivnosti poput kuhanja, pečenja i pripreme jela, na koje žene provode 10,5 sati sedmično. Zaposlene žene troše oko 9,5 sati na aktivnosti kao što su čišćenje i sređivanje kuće, stana ili dvorišta. Za aktivnosti pranja, peglanja i šivenja, žene u prosjeku koriste 5 sati sedmično.

Konačno, iako je ostvaren napredak u kontekstu opće priče o vremenu koje, prije svega žene, troše na neplaćene kućne poslove, još uvijek ima mnogo prostora za poboljšanje. Vidjeli smo da Bosna i Hercegovina zaostaje za evropskim prosjekom i da rezultati aktuelnih studija u ovoj zemlji ukazuju na značajan jaz između žena i muškaraca u aktivnostima kućnih poslova. Poboljšanje je moguće u mnogim aspektima, kao što je uključivanje muškaraca u dnevnu rutinu, davanje dodatnog značaja tim zadacima i poticanje jednakih mogućnosti za žene i muškarce.

3.1.2 Nalazi istraživanja o kućnim poslovima

“Moram naglasiti da je podrška partnera ključna, jer bez toga mislim da bi bilo nemoguće završiti sve.”
(H_3)

Različite aktivnosti koje se odnose na kućne poslove bile su najprisutnije u pogledu ukupnih aktivnosti brige i njege koje su prijavile žene u Bosni i Hercegovini, ali i širom svijeta. Pokazalo se da aktivnosti poput kuhanja, čišćenja, pranja veša, kupovine namirnica i plaćanja računa zahtijevaju mnogo vremena i energije. Kako su naše ispitanice rekle, najzahtjevnije je kuhanje. Sve ispitanice, i zaposlene i nezaposlene žene, izjavile su da se trude da barem jednom dnevno pripremaju domaća jela, dok neke od njih pripremaju sva tri obroka u toku dana. Neke od njih su tvrdile da im je za kućne poslove i aktivnosti koje se odnose na brigu i njegu potreban cijeli radni dan.

“Obično provodim cijeli dan radeći u kući i oko kuće u vrtu. Ne postoji posebna aktivnost koju obavljam tokom dana, ali cijeli radni dan provodim u tim aktivnostima čišćenja i kuhanja. A ono što me najviše zamara je to što je svaki dan isti i što se sve ponavlja.” (H_3)

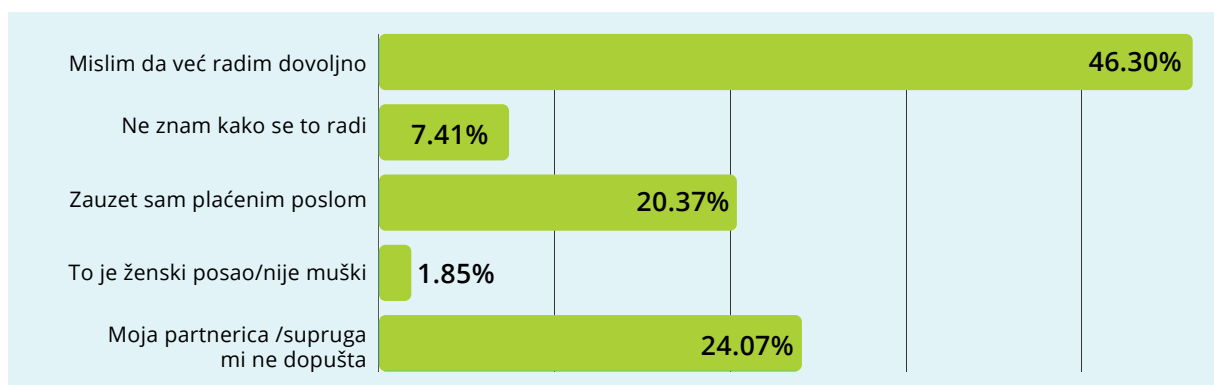

Figura 11. Razlozi zašto se ne pomaže više u kućnim poslovima

Naši ispitanici/e smatraju da, u određenim slučajevima, kao naprimjer kada su žene mame koje ostaju kod kuće s više od dvoje djece ili kada uz kućne poslove rade zahtjevne poslove ili kada rade u smjenama, kućne poslove treba proglasiti beneficiranim radnim stažem, treba im se isplaćivati minimalna plaća ili u najmanju ruku zvanično priznati staž.

Zaposlene žene su izjavile da provode dva do tri sata dnevno na kućne poslove. Također su prijavile da imaju dodatnu pomoć svojih partnera.

“Također mi se čini da je jednoj ženi veoma teško sve to uraditi, jer ja živim s partnerom i bez njegove uloge u podjeli i preuzimanju polovine svih kućnih poslova, uz moj obiman posao, to bi bilo nemoguće. On također radi u smjenama posao koji je zahtjevan i težak i ne znam kako ćemo se organizirati kada dođu djeca.” (H_2)

Moglo bi se zaključiti da se generacijski situacija s raspodjelom kućnih poslova mijenja. Mlađi ispitanici/e su tvrdili da, kada su roditelji u pitanju, njihova majka preuzima teret, ali da su njihove svakodnevne aktivnosti ravnopravno podijeljene.

“Vremena se sada mijenjaju za žene.” (H_5)

Naši muški ispitanici smatraju da već dovoljno pomažu (46,3%), ali su bili spremni učiniti više. Ipak, 24,07% smatra da im njihove partnerice/supruge to ne dozvoljavaju (vidjeti Figuru 11). Opet, značajan dio od 20,37% muškaraca smatra da je njihov plaćeni posao dovoljan i stoga ne bi trebali dijeliti kućne poslove.

Ipak, zanimljivo je posmatrati razloge zašto muškarci ne obavljaju više kućnih poslova (vidjeti Figuru 12). Veliki procenat muškaraca (30,67%) smatra da su kućni poslovi ženski zadatak, dok nešto manji, ali i dalje značajan procenat žena (24,39%) smatra isto.

“Moje okruženje je podijeljeno kada su u pitanju muškarci koji pomažu u kućnim poslovima. Znam mnogo ljudi koji misle da samo žena mora raditi kućne poslove i brinuti o djeci, čak i ako ima posao, dok se muškarci samo odmaraju posle posla.” (H_4)

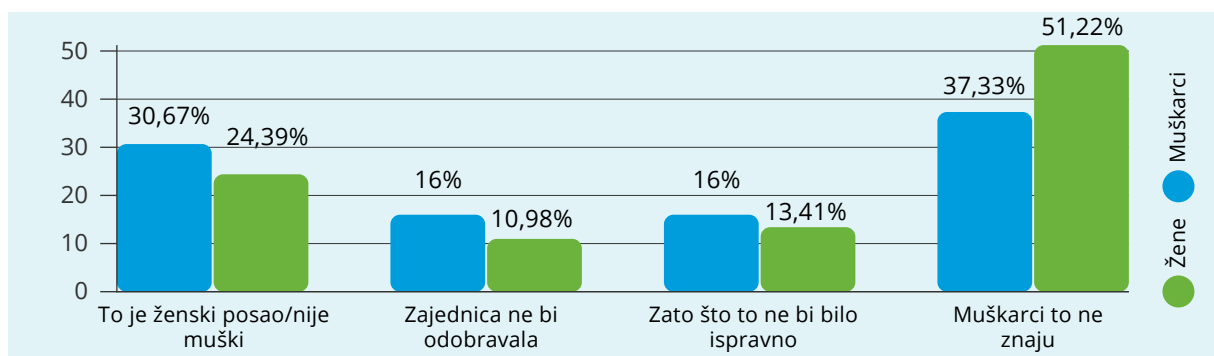

Figura 12. Zašto se muškarci ne bi bavili njegom ili kućnim poslovima?

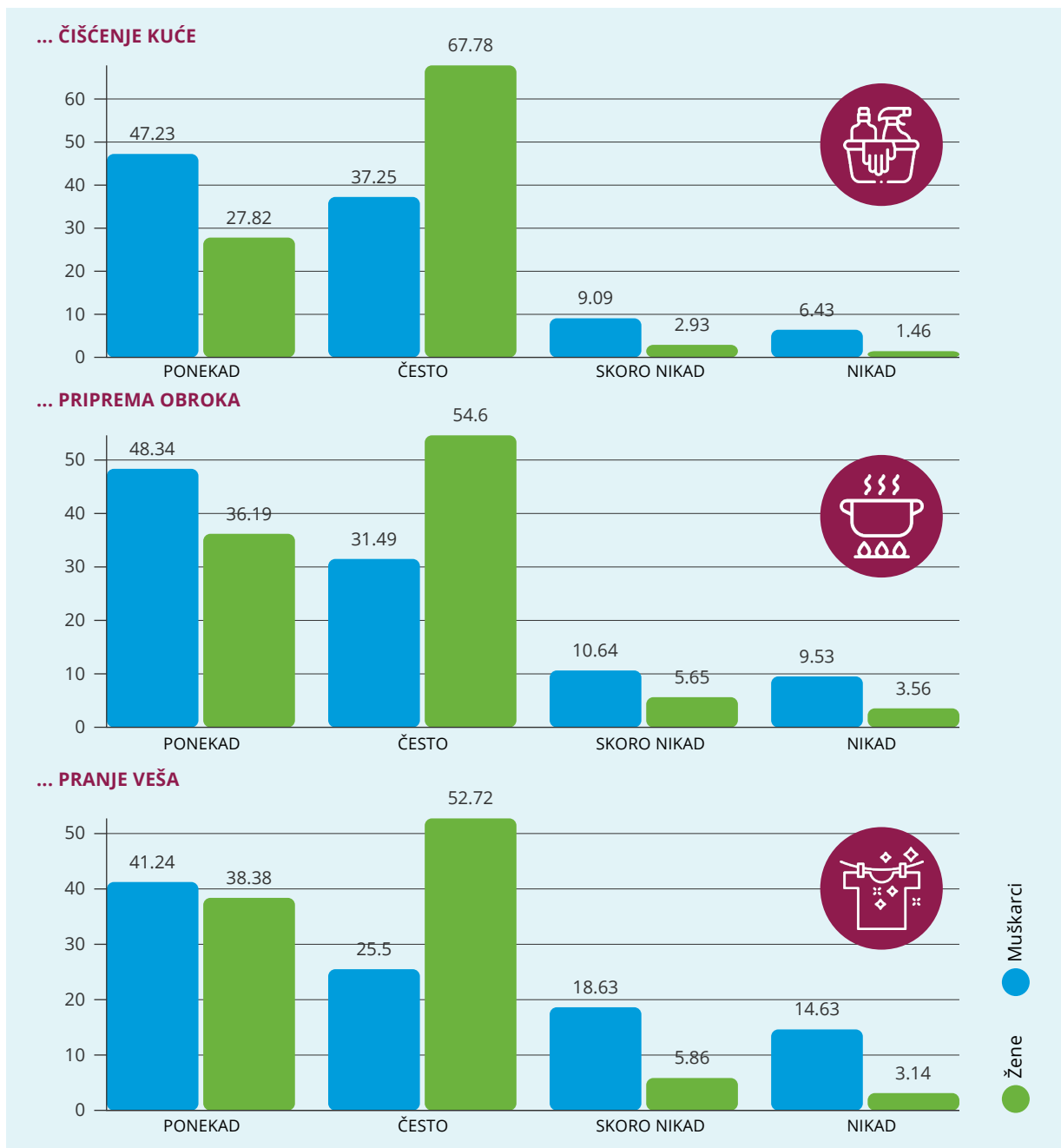

Figura 13. Priprema dječaka i djevojčica za kućne poslove

Ipak, primarni razlog je to što vjeruju, žene više nego muškarci (51,22% naspram 37,22%), da muškarci ne znaju raditi tu vrstu posla, jer ih niko nije naučio, a da žene to rade bolje i stoga je prirodno ostaviti sve kako jeste.

Tokom pandemije COVID-19, očekivano, kućni poslovi su se povećali, ali znatno više za žene (48,0% u odnosu na 39,1% muškaraca). Ipak, muškarci su bili svjesni te činjenice, jer je 44,1% njih izjavilo da se vrijeme provedeno na neplaćenim kućnim poslovima tokom

pandemije povećalo za njihove supruge. Ispitanice su bile oštre prema svojim partnerima, a njih 63,4% je tvrdilo da se neplaćeni kućni poslovi za njihove partnere nisu povećali tokom pandemije.

3.1.2.1 Stereotipi vezani za kućne poslove

Objasnjavajući zašto se kućni poslovi smatraju ženskom odgovornošću ukorijenjeno je u rodnim stereotipima. Djevojčice se uče da pripremaju obroke (54,6%), čiste kuću (67,78%) i peru odjeću (52,72%), ali dječaci ne

(vidjeti Figuru 13). Djevojčice su također izložene učenju na osnovu uzora tokom odrastanja. Kako su navele, njihov otac ili drugi muškarac u kući nikada nije ili jedva da je pripremao obroke (53,0%), čistio kuću (55,6%) ili prao veš (69,8%).

Općenito, mišljenje žena je da muškarci ne pomažu toliko u kućnim poslovima, barem ne u svima, podjednako, iako je to bio slučaj sa mlađim generacijama. Muškarci su smatrali da već čine dovoljno i izjavili da ne mogu više jer ne znaju kako, dok neke žene podržavaju to mišljenje. Žene su izjavile da se osjećaju loše kada ne urade sve kako su planirale, kao što je, na primjer, kuhanje obroka. Ipak, iako se njihovi partneri nisu bunili,

moderna generacija se osjećala nedovoljno ostvarenom. Pored toga, opće mišljenje među ispitanicama je da žene mogu promijeniti svoj položaj i da je na njima koliko pomoći trebaju očekivati, a samim tim i dobiti od svojih partnera.

“Mislim da smo sebi zakomplicirale život, trudimo se biti dobre na poslu i dobre majke i sve. Tako da stavljamo previše tereta na svoja leđa. Ne znam da li je to kontrola ili nešto slično, ali mislim da smo uzele veliki zalogaj i da smo same krive.” (H_3)

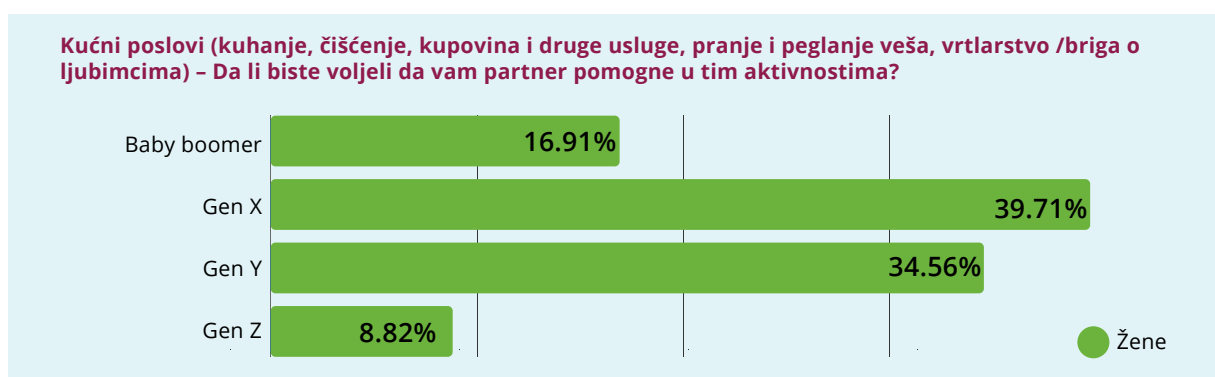

Figura 14. Potreba za pomoći partnera u kućnim poslovima

Analizirali smo i mišljenje ispitanica o njihovoj potrebi za pomoć u kućnim poslovima od partnera/supružnika i utvrdili da u 85,53% slučajeva žene smatraju da muškarci trebaju pomagati u kućnim poslovima (kuhanje, čišćenje, kupovina, pranje i peglanje, itd.). Također smo analizirali, kao što je prikazano na Figuri 14, razliku u odgovorima između generacija. Vidjeli smo da žene iz generacije X imaju tu potrebu u 39,71% slučajeva, a one iz generacije Y u 34,56%. Najmanju očekivanu potrebu evidentirala je generacija Z (8,82%), koja, uglavnom, tek treba doći do okolnosti u kojima bi živjela s partnerom/supružnikom. Konačno, samo 16,91% „baby boom“ generacije smatra da je ženama potrebna pomoć partnera pri obavljanju kućnih poslova. To je generacija u kojoj je žena navikla obavljati sve kućne poslove, jer je mogućnost zapošljavanja žena u toj generaciji znatno niža.

To je potvrđeno daljom analizom u kojoj smo povezali razloge zašto muškarci ne bi trebali obavljati poslove s generacijama ispitanika/ca. Došli smo do sljedećih zaključaka:

- U **Generaciji Y** najistaknutiji razlog je to što muškarci ne znaju raditi taj posao (58,49% slučajeva).

- Najistaknutije mišljenje o podjeli rada, odnosno mišljenje da su njega i kućni poslovi ženski posao, bilo je vidljivo u „**baby boom**“ generaciji (35,29%). Ako posmatramo integralno, 67,64% ispitanika/ca smatra da to nije muški zadatak i da to ne bi bilo ispravno.
- Najveći utjecaj društva bio je vidljiv u **Generaciji Z**, gdje je petina ispitanika/ca smatrala da se zajednica ne bi složila.
- U **Generaciji X**, u 45% slučajeva ispitanici/e su istakli da muškarci to ne znaju raditi i da je to ženski posao (30%).

Konačno, kada smo postavili pitanje pod kojim tačno okolnostima muškarci smatraju da bi bilo prihvatljivo preuzeti kućne poslove i brigu o djeci i starijima, gotovo polovina ispitanika/ca (48,74%) smatra da je to normalno pod bilo kojim okolnostima, dok je više od trećine ispitanika/ca to smatralo opravdanim samo ako je partner/supružnik bolestan.

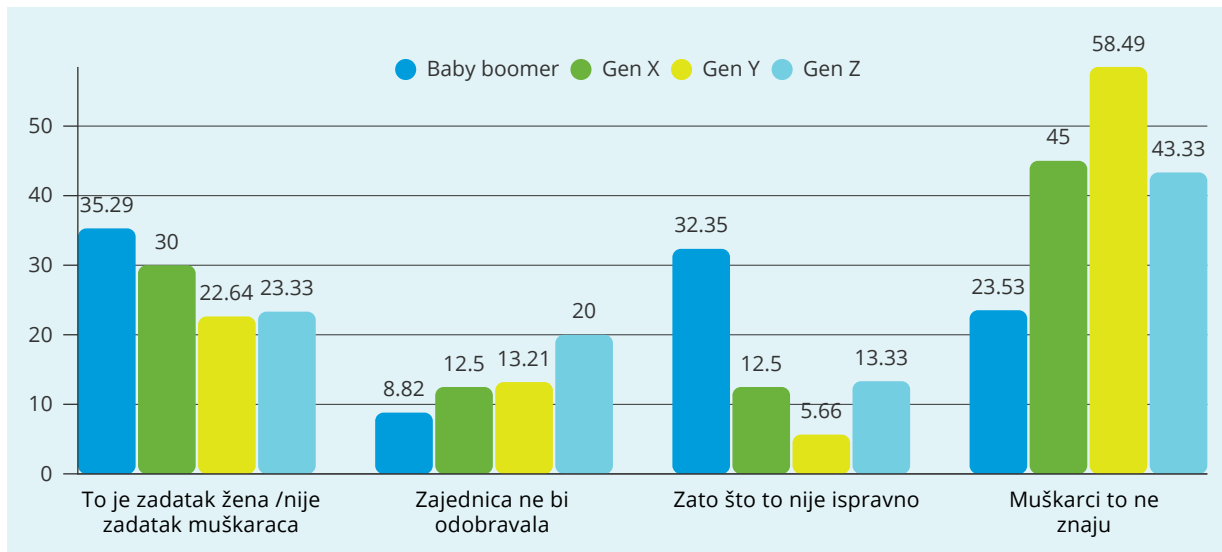

Figura 15. Razlozi za neaktivnost muškaraca u kućnim poslovima

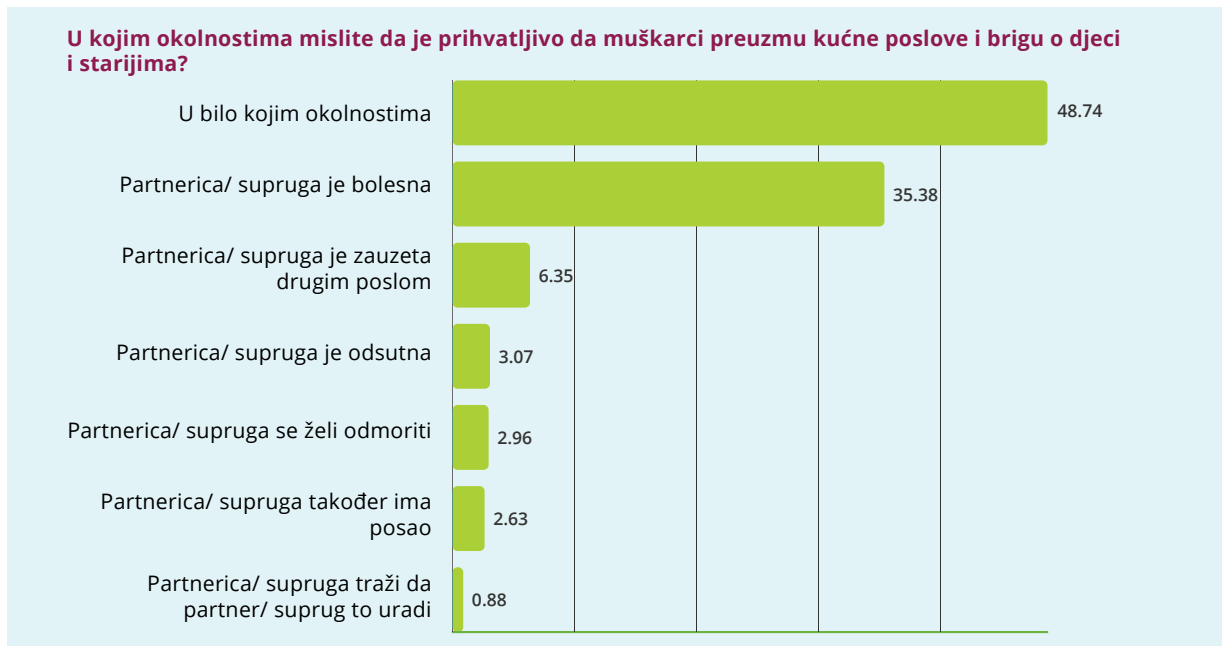

Figura 16. Kada se smatra da su kućni poslovi dužnost muškarca

3.2 Briga o djeci i obrazovanje

Prema podacima Svjetske banke (2017a), korištenje formalnih usluga brige o djeci je na relativno niskom nivou u Bosni i Hercegovini zbog ograničene dostupnosti pristupačnih usluga. Potražnja za takvim uslugama je veća od ponude, posebno ponude javnih ustanova i sistema socijalnih usluga. Primarni izazov za usluge brige o djeci je omogućiti njihovu dostupnost svakom djetetu u svim dijelovima zemlje, posebno u ruralnim područjima. Kvalitet takvih usluga je dodatni izazov. Teško je omogućiti visoke standarde kvaliteta, posebno kada su u pitanju pružatelji usluge (ljudski resursi), materijal i nastavni plan i program.

UNICEF prati ključne indikatore koji se odnose na položaj djece i žena u različitim zemljama u 2022. godini. Prema podacima unakrsne terenske studije iz 2012. godine, procenat djece uzrasta 36-59 mjeseci koja pohađaju program ranog obrazovanja bio je samo 13% u Bosni i Hercegovini. Neke novije aproksimacije, poput Manojlovića iz 2019. godine, navode da je to 17% i da oko 50% djece u ovoj zemlji pohađa obavezni 150-satni program predškolskog obrazovanja u godini prije polaska u školu.

Prema podacima Eurostata (2020.), procenat djece uzrasta od četiri godine do obaveznog uzrasta za polazak u osnovnu školu u EU-27 uključene u obrazovanje u ranom djetinjstvu u 2018. godini iznosio je 94,8%. Najniža stopa u EU-27 bila je u Grčkoj (75%).

U BiH ima 399 predškolskih institucija (54% javnih).

Oko 17% djece upisano je u program ranog djetinjstva.

U 2020./21. godini ukupno 6.660 djece bilo je na listi čekanja za upis u predškolsku ustanovu.

Prema podacima Agencije za statistiku Bosne i Hercegovine (2021.), u školskoj 2020./2021. godini na teritoriji Bosne i Hercegovine bilo je 399 predškolskih ustanova (215 javnih i 184 privatnih) sa 27.698 upisane djece na teritoriji Bosne i Hercegovine. U odnosu na prethodnu školsku godinu, broj djece u predškolskim ustanovama smanjen je za 9,4%. To se, između ostalog,

može pripisati situaciji s pandemijom COVID-19. Glavni nedostatak podataka Agencije je to što se u pregledu ne navode procenti ukupne djece, kao ni međugodišnje poređenje s indeksima.

Što se tiče upisa, u školskoj 2020./21. godini oko dvije trećine (64,3%) djece bilo je upisano u javne ustanove, a oko jedne trećine (35,7%) je pohađalo privatne ustanove. Zabrinjavajući pokazatelj je da je broj djece koja čekaju na smještaj u predškolsku ustanovu iznosio 6.660 (od toga je 6.071 čekalo u javne, a ostatak u privatne ustanove), što predstavlja povećanje od 54,3% u odnosu na prethodnu školsku godinu. Zanimljivo je da je broj djece u grupi jaslica povećan za 5,3% u odnosu na prethodnu godinu.

Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine koristi sljedeću definiciju:

“Predškolski odgoj i obrazovanje je djelatnost koja uključuje odgoj i obrazovanje, njegu i zaštitu djece od šest mjeseci do polaska u osnovnu školu. Obavlja se u državnim i privatnim predškolskim ustanovama.”

Rad s djecom u predškolskim ustanovama organiziran je u odgojnim grupama prema uzrastu djece. Odgojne grupe su grupe jaslica za djecu od šest mjeseci do tri godine i vrtičke grupe za djecu od tri godine do početka školovanja, dok su mješovite grupe za djecu različitog uzrasta. Kako bi se uspostavilo dublje razumijevanje sistema usluga brige o djeci u ovoj zemlji, dat je pregled zakonskih propisa, politika i sistema, a zatim slijedi referentna vrijednost s drugim zemljama i uporedni pregled.

3.2.1 Zakonski propisi, politike i sistem

Prema podacima Svjetske banke (2017a), iako Bosna i Hercegovina izgleda relativno napredno u smislu društvenih percepcija brige o djeci, rada i majčinstva, norme imaju tendenciju da doprinose negativnim stavovima o korištenju centara za brigu o djeci. Sistem usluga brige o djeci je veoma složen i to otežava upravljanje tim službama u cijeloj zemlji i doprinosi neravnopravnoj situaciji u različitim jedinicama uprave. Usluge brige o djeci uređene su kao dio obrazovnog sistema u okviru predškolskog odgoja i institucionalizirane su putem ministarstava obrazovanja, koja su uspostavljena na kantonalnom nivou u Federaciji Bosne i Hercegovine i na entitetskom

nivou u Republici Srpskoj. Tokom 2007. godine usvojen je Okvirni zakon o predškolskom odgoju i obrazovanju u Bosni i Hercegovini („Službeni list Bosne i Hercegovine“, br. 88/07) koji bi trebao biti glavni upravljački dokument u oblasti predškolskih usluga. Taj dokument je trebao poslužiti kao osnova za dalje zakonske propise na entitetskom i kantonalnom nivou.

Napomena: Pregled zakona o predškolskom odgoju i obrazovanju na različitim nivoima u Bosni i Hercegovini dostupan je u Prilogu IV. Kako se može vidjeti, 13 različitih glavnih zakona regulira tu oblast.

Tabela 9. Pregled zakona o predškolskom odgoju i obrazovanju (Pogledati Prilog IV)

Ono što upada u oči kada je u pitanju Okvirni zakon i srodni zakoni na nižim nivoima vlasti jeste da u Hercegovačko-neretvanskom i Zapadnohercegovačkom kantonu postojeći zakoni još uvijek nisu usklađeni s Okvirnim zakonom, uprkos činjenici da je Okvirni zakon usvojen je prije 15 godina, odnosno 2007. godine. Nakon Okvirnog zakona, 2007. godine usvojen je i Zakon o Agenciji za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje.

Tokom 2018. godine, Agencija za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje, uz podršku organizacije Save the Children, definirala je zajedničku srž razvojnih programa predškolskog odgoja i obrazovanja, koja se zasniva na predviđenim ishodima učenja (Naletić et al., 2018). Pet je osnovnih oblasti: 1) zdravlje i fizički razvoj, 2) ličnost i interakcija djeteta, 3) govor, jezik i komunikacija, 4) svijet oko nas i 5) umjetnost i kultura. Ipak, ne postoje trenutni podaci o nivou implementacije/iskorištenosti ovog osnovnog programa. U Republici Srpskoj, na primjer, program koji je usvojen 2007. godine i dalje je aktuelni program na internetskoj stranici zakonodavstva.

Na državnom nivou, Ministarstvo civilnih poslova koordinira poslove koji se odnose na predškolski odgoj i brigu o djeci. Na entitetskom nivou i u Brčko Distriktu postoje i ministarstva obrazovanja, dok u Federaciji Bosne i Hercegovine Federalno Ministarstvo obrazovanja i nauke koordinira rad kantonalnih ministarstava. Da stvar bude još kompliciranija, kada

je u pitanju prateća zakonska regulativa na nivou Republike Srpske, Brčko Distrikta i svakog kantona u Federaciji Bosne i Hercegovine, postoji još oko 15 drugih dokumenata koji reguliraju ovu oblast. Ovo posljednje se odnosi na proces osnivanja predškolske ustanove (privatne i javne), pedagoške standarde i normative za predškolski odgoj i druge kadrovske odluke i pravilnike. To znači da, iako su ti zakoni zasnovani na Okvirnom zakonu, primjena zakona i akata se veoma razlikuje po kantonima i entitetima.

3.2.2 Referentna vrijednost i uporedni pregled

U globalnom poređenju, prema podacima Ministarstva civilnih poslova BiH, Bosna i Hercegovina je pretposljednja po procentu djece upisane u usluge brige o djeci. Stoga, osim institucija koje se bore sa efikasnošću i koordinacijom, međunarodne organizacije kao što su UN Women, UNICEF i Save the Children su angažirane na pokušajima poboljšanja uvjeta brige o djeci u ovoj zemlji. Prema zvaničnim podacima Save the Children (Save the Children, 2022.) iz 2022. godine, najmanje 3.500 djece predškolskog uzrasta, uglavnom iz ranjivih grupa, dobilo je pristup nekom obliku predškolskog odgoja, a broj djece koja pohađaju takve programe porastao je za 40%. Nadalje, organizacija Save the Children je učestvovala u obuci više od 20% svih predškolskih odgajatelja u obrazovanju za socijalnu pravdu i podigala njihovu svijest o radu sa djecom koja pripadaju marginaliziranim i ranjivim grupama. Na kraju, opremili su skoro trećinu (ukupno 104) predškolskih jedinica, pri čemu su se usmjerili na one zajednice u kojima ranije nije postojala predškolska infrastruktura.

Prema podacima Svjetske banke (2017b), 57% domaćinstava na Zapadnom Balkanu ima najmanje jedno dijete mlađe od sedam godina koje koristi neplaćenu brigu o djeci, a 24% domaćinstava koristi institucionalnu/plaćenu brigu o djeci izvan kuće. Nadalje, na Zapadnom Balkanu, sveukupno, oko polovina pružatelja usluga brige o djeci ne prima nove klijente. Gotovo trećina upućuje klijente na listu čekanja. Oko 25% pružatelja usluga u Bosni i Hercegovini nudi listu čekanja, a taj procenat je samo manji za Srbiju (8%). Čak i kada dijete prihvati pružatelj usluga, porodica možda neće moći koristiti usluge brige o djeci tokom ljetnih mjeseci. Nadalje, briga o djeci u svim zemljama Zapadnog Balkana gotovo nikada nije besplatna: samo 3% je potpuno i zaista besplatno, dok su ostale subvencionirane, ali i dalje zahtijevaju mjesečnu naknadu.

Na kraju, dokument pod nazivom „Platforma za razvoj predškolskog odgoja i obrazovanja u Bosni i Hercegovini za 2017.–2022. godinu“, koji je Ministarstvo civilnih poslova Bosne i Hercegovine usvojilo 2016. godine, jedan je od reformskih poteza u ovoj oblasti (podržao ga je UNICEF). U njegovoj izradi učestvovali su predstavnici svih ministarstava zajedno s većim brojem eksperata.

Opći cilj sistema predškolskog odgoja definiran je na sljedeći način.

“Omogućiti optimalne uvjete kako bi svako dijete, do polaska u osnovnu školu, razvilo i maksimalno ostvarilo svoje potencijale kroz različite vrste kvalitetnih, sveobuhvatnih, kulturološki prilagođenih i inkluzivnih usluga brige o djeci.”

problema sa organizacijom dana zbog radnog vremena koje traje od devet do pet. Sve učesnice fokus grupe su se složile da je njihov dan sasvim popunjen. Moraju ustati veoma rano da bi pripremile ručak i sve ostalo za taj dan, a onda žure jer ni vrtići ne rade poslije pet-šest. Uglavnom, osim majke ili zaposlenih roditelja, mora postojati još neko da se uključi i zato su sretni oni koji imaju baku i djeda. Jedna učesnica fokus grupe je izjavila da se njena majka preselila u grad u kojem ona živi iz drugog grada kako bi bila uz nju i pomagala oko djece.

“Trenutno nemam svoj život. Radim, a ostatak dana je posvećen djeci i njihovim raznim aktivnostima. Jezik, muzički instrumenti, sport... moja djeca imaju toliko obaveza da odemo od kuće prije 8 ujutro, a vraćamo se oko 22 sata.” (C_2)

3.2.3 Nalazi istraživanja o brizi o djeci i obrazovanju

Prema nalazima naše kvantitativne studije, briga o djeci je značajno i prvenstveno aktivnost kojom se bave žene u bilo koje vrijeme dana. Ne postoji nijedan trenutak tokom dana kada se muškarci značajno više bave djecom nego žene (vidjeti Figuru 17). Pored toga, osim u periodu od 17 sati do 20 sati, ta razlika je bila statistički značajna za sve periode i stoga bismo mogli pretpostaviti da bismo mogli izvući naučno utemeljen zaključak o istaknutim značajnim razlikama. Majke koje rade puno radno vrijeme navele su da imaju dosta

Dodatnu komplikaciju u raspodjeli aktivnosti brige o djeci izazvala je pandemija Covid-19, zbog koje je došlo do prosječnog povećanja aktivnosti brige o djeci za muškarce i žene za 61,95 posto%. Međutim, kada se raščlani po spolu, to povećanje je zapravo iznosilo 45,88% za muškarce i 73,55% za žene. Kako je pandemija Covid-19 promijenila živote svih i kako je utjecala na aktivnosti brige o djeci tek treba otkriti, što je potvrdio i jedan od naših stručnih ispitanika/ca iz međunarodne institucije koji je naveo da se ti aspekti trenutno ispituju.

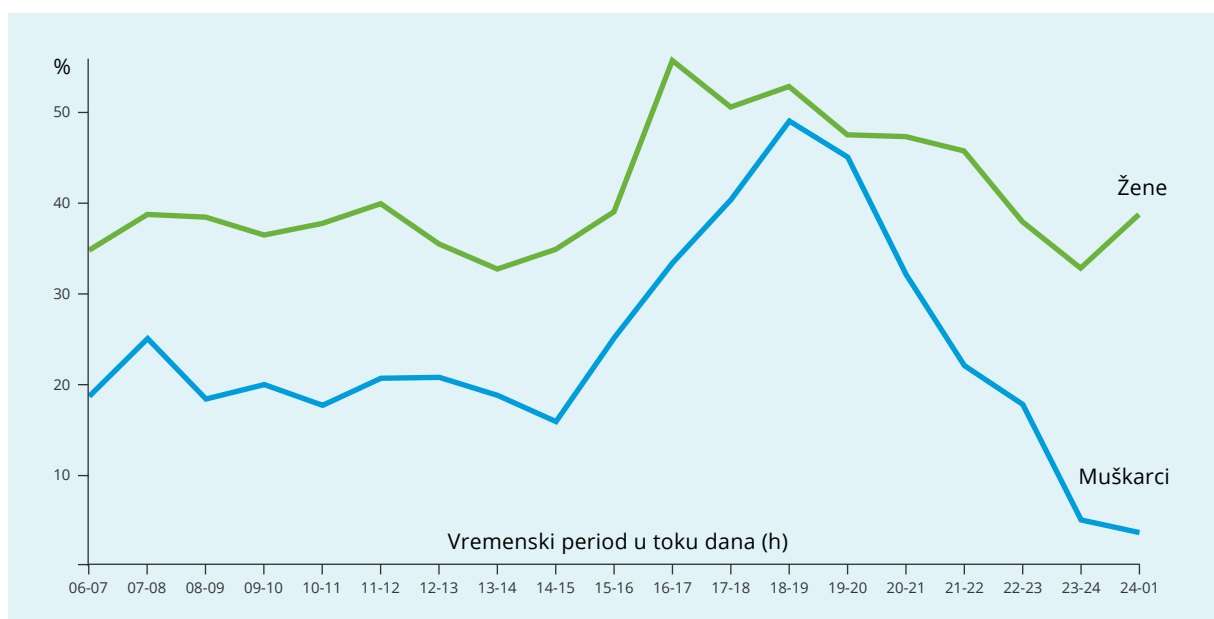

Figura 17. Vrijeme koje na brigu o djeci potroše muškarci i žene

“Sada pokušavamo naučiti nešto iz iskustva s Covidom; u suštini, naš cilj je vidjeti kako su se porodice ponašale u tom periodu i kako to može pomoći u stvaranju politika prilagođenih porodici.” (II_3)

Od ispitanika/ca je dalje zatraženo da procijene koliko vremena misle da njihovi supružnici provode na brigu o djeci i da li se to povećalo tokom pandemije Covid-19. Zanimljiv nalaz ovdje (vidjeti Figuru 18) je da su muški ispitanici vjerovali da njihovi partneri/supruge provode manje vremena s djecom nego prije. Nasuprot tome, ispitanice su vjerovale da njihovi partneri/muževi

provode znatno više vremena na brigu o djeci. To pokazuje da su žene cijenile učešće svojih partnera u aktivnostima brige o djeci i potencijalno ga čak precjenjivale. Istovremeno, muškarci su također cijenili vlastito učešće u aktivnostima brige o djeci i pomaganju ženama. Oni su ozbiljno podcijenili ulogu žena koje, u svakom trenutku, obavljaju više aktivnosti brige o djeci.

Bilo je zanimljivo vidjeti koje su razlike u brizi o djeci tokom pandemije kada su podijeljene po spolovima, ali i po statusu zaposlenja (vidjeti Figuru 19). I za muškarce i za žene se može vidjeti da su oni koji rade u privatnim/ javnim firmama/ustanovama imali najveći porast aktivnosti brige o djeci tokom pandemije Covid-19.

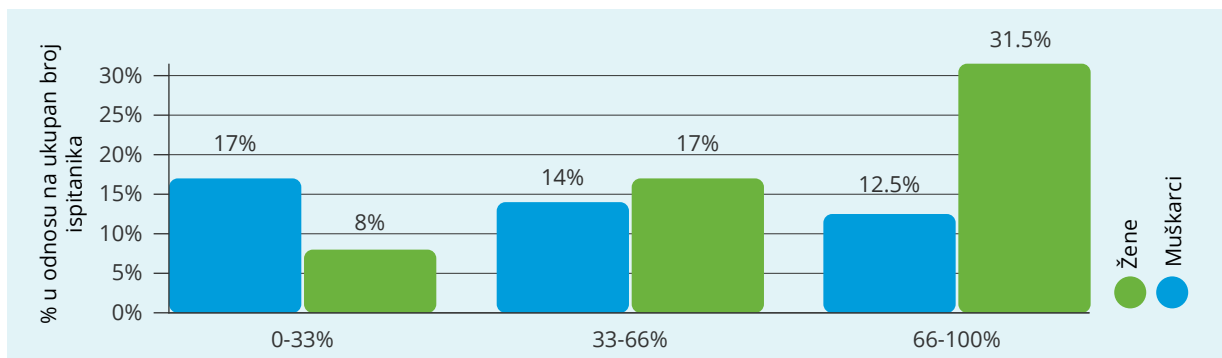

Figura 18. Briga o djeci tokom pandemije Covid-19

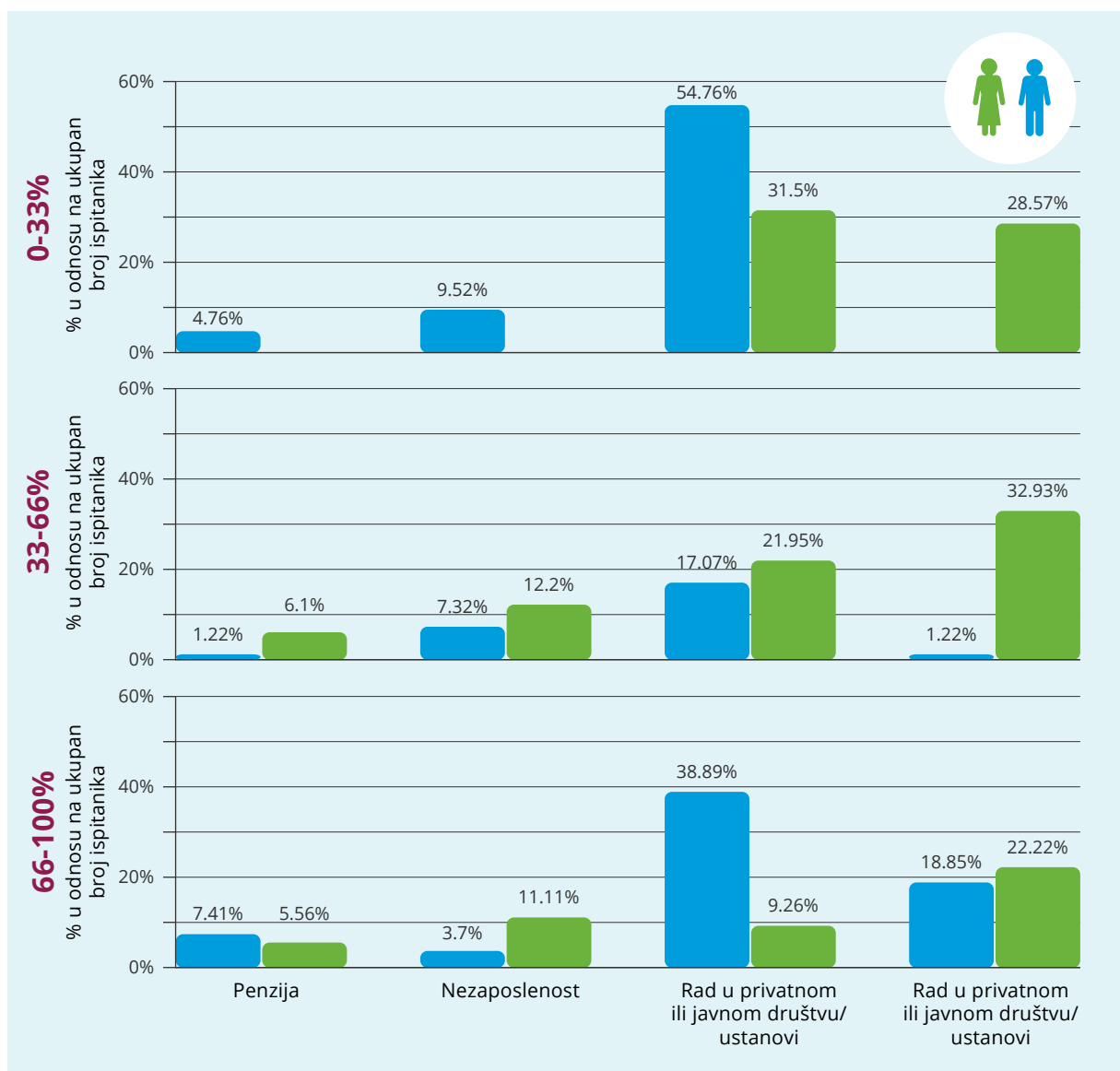

Figura 19. Pregled aktivnosti brige o djeci po spolu, statusu zaposlenja i vremenu provedenom u aktivnostima brige o djeci

Dodatna tačka analize bila je korištenje usluga njege. Zanimljivo je da 68,6% ispitanika/ca koji imaju djecu nije koristilo usluge ustanova za brigu o djeci ili usluge kućne njege za svoju djecu (služba čuvanja djece, dadilje, itd.). U slučajevima kada su ispitanici/e izjavili da koriste usluge njege, većina njih je navela vrtiće (69,7%), zatim privatne igraonice (22,1%), dadilje (21,3%) i čuvanje djece nakon škole (20,5%) (vidjeti Figuru 21).

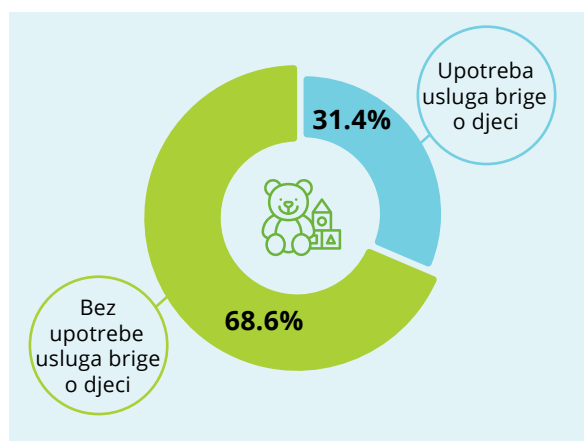

Figura 20. Upotreba vrtića

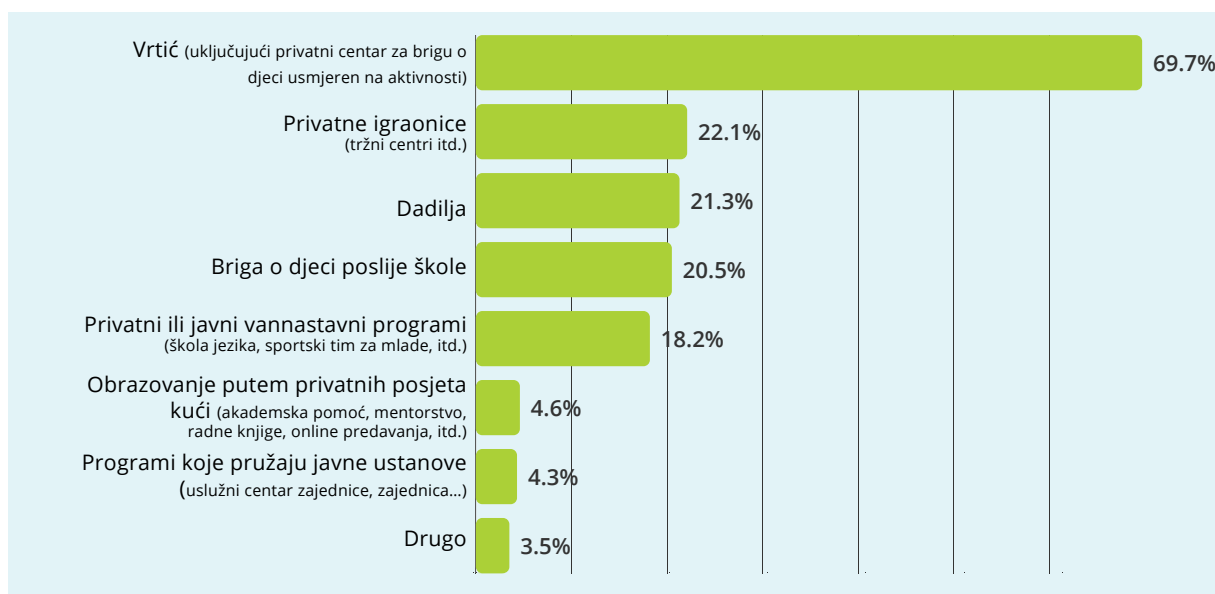

Figura 21. Lista usluga brige o djeci koje su korištene tokom pandemije

Jedan od mogućih razloga za tako slabu upotrebu usluga brige o djeci je u njihovoj dostupnosti u cijeloj zemlji. I primarni i sekundarni podaci ovog istraživanja pokazuju da u većini mjesta širom zemlje vrtići nisu dostupni ili, ako su dostupni, zaista je teško dobiti smještaj u javnom vrtiću.

Jedan od ispitanika/ca je naveo **“lakše je naći posao nego mjesto u vrtiću.”**

Takva je situacija bila u onim mjestima gdje postoje javni vrtići.

“Moja djeca su bila u vrtiću, to je privatni vrtić. S javnim vrtićima ovdje u mom gradu sam imala iskustvo da sam ga, kada se rodio, stavila

sina na listu čekanja na šest mjeseci, a poziv iz javnog vrtića smo dobili u proljeće kada je bio na testiranju za osnovnu školu.” (FCG_6)

Samo u Kantonu Sarajevo postoji inicijativa da kantonalna vlada isplaćuje subvencije za one koje ne primi javni vrtić i na taj način sufinansira upis u privatni vrtić. Ovaj nalaz je posebno važan jer su ispitanici/e izjavili da su za njih glavni prioritet u smislu pomoći od države besplatne državne usluge brige i njege kao što su briga o djeci, briga o starijima, bolesnima i osobama s invaliditetom (vidjeti Tabelu 10).

Tabela 10. Pregled najkorisnijih usluga brige o djeci za ispitanike/ce

USLUGE BRIGE O DJECI	Procenat
Novčana subvencija za porodicu ili za posao brige i njege (npr. dječiji dodatak, dodatak za karijeru, starosna penzija ili invalidnina)	39,2%
Pomoć u naturi za potrebe porodice (npr. hrana, lijekovi, odjeća ili oprema za domaćinstvo)	21,1%
Besplatne državne usluge brige (npr. briga o djeci, briga o starijima, bolesnima ili osobama s invaliditetom)	44,0%
Javna infrastruktura bez naknada (npr. voda, struja i sistem prijevoza)	37,4%
Ostalo (precizirati)	5,6%

U pogledu stvarnog korištenja usluga brige o djeci, iskustva ispitanika/ca su se razlikovala na osnovu njihove geografske lokacije. Gradovi obično imaju takvu ponudu usluga, javnih ili privatnih, dok ruralna i udaljenija područja nemaju tu mogućnost. Odličan primjer najbolje prakse je mobilni javni vrtić u Kantonu Sarajevo.

“Uveli smo i „putujući vrtić“ u okviru projekta koji je finansirao Caritas Švicarske. Nakon što je projekat završen, nastavili smo ga finansirati uz odobrenje Vlade Kantona Sarajevo. Taj „putujući vrtić“ posjećuje područja Kantona Sarajevo koja su bez ikakve infrastrukture. Također smo usmjereni na marginalizirane grupe. Upis za tu djecu je besplatan (za oko 77 djece i 2 sata dnevno, koliko autobus ostaje na jednoj lokaciji). Autobus je u potpunosti didaktički transformiran, s enterijerom koji odražava pravi vrtić. Do sada smo imali podršku Ministarstva obrazovanja Kantona Sarajevo; međutim, ne znamo da li će ta podrška i budžetska linija za ovaj projekat biti produženi za novu školsku godinu.” (ICH_14)

Učinak navedenog projekta je dvojak: 1) omogućava da sva djeca imaju ista prava i da su njihova prava zaštićena i 2) omogućava majkama iz marginaliziranih grupa i ugroženih porodica vrijeme za traženje posla. Kao model, ovaj projekat vrlo dobro funkcioniše i ima potencijal da se primjenjuje u cijeloj Bosni i Hercegovini.

U razvijenom svijetu predškolsko obrazovanje je formalizirano i obavezno kao dio obrazovnog sistema. U Bosni i Hercegovini postoji Okvirni zakon o predškolskom obrazovanju koji propisuje da je predškolsko obrazovanje obavezno i besplatno za svu djecu. Međutim, taj zakon se ne primjenjuje u potpunosti u cijeloj zemlji. Na primjer, zakoni koji reguliraju tu oblast još uvijek nisu doneseni u svim kantonima u Federaciji Bosne i Hercegovine. Trenutno postoji neravnomjerna raspodjela dostupnih usluga vrtića, a čak i kada su dostupne, nisu besplatne (kako je propisano Zakonom). U Bosni i Hercegovini je stoga potrebno prvo uspostaviti osnovu (uslužnu infrastrukturu i dostupnost), a zatim planirati nadogradnju (npr. prvo povećanjem broja sati koje su djeca dužna provesti u vrtiću).

Jedan od velikih problema u ovom sektoru u pogledu pružanja ove usluge su njegovatelji/ce i odgajatelj/ce, odnosno zaposleni u vrtićima. Vrtići imaju strogu regulativu i potrebno je poštovati standarde i normative u pogledu broja zaposlenih, broja djece, objekata, itd.

“Nema prosvjetnih radnika koji su nezaposleni; trenutno nema nikoga na birou za zapošljavanje. Međutim, važno je napomenuti da su u sistematizaciji rada planirana i druga radna mjesta (npr. asistenti u nastavi i logopedi), ali ta radna mjesta još uvijek nisu popunjena.” (ICH_14)

3.2.3.1 Korištenje drugih usluga brige o djeci

Pored vrtića, bitno je ocijeniti druge usluge brige o djeci koje pružaju državne institucije u Bosni i Hercegovini. Ispitanici/e kvantitativne ankete su ih naveli kao drugi prioritet. U slučaju usluga brige o djeci važno je razumjeti sistem na kojem se one zasnivaju. Socijalna politika u Federaciji Bosne i Hercegovine (i u državi u cjelini) zasniva se na dva važna stuba, a to su stub socijalnog osiguranja i stub socijalne zaštite. Stub socijalnog osiguranja uključuje sve funkcije u koje se korisnici/e uplaćuju, kao što su penzioni sistem, zdravstveno osiguranje i osiguranje za slučaj nezaposlenosti. Stub socijalne zaštite je onaj kojem korisnici/e tih posebnih novčanih prava ne doprinose kroz budžet države/korporacije zbog svojih posebnih potreba i iz tog razloga uživaju određena prava. S te tačke gledišta, važno je procijeniti da li je majka nezaposlena ili zaposlena. Zaposlene majke su dio sistema socijalnog osiguranja, dok nezaposlene majke pripadaju sistemu socijalne zaštite. Stoga, u Federaciji Bosne i Hercegovine postoji nova regulativa - Zakon o materijalnoj podršci porodicama s djecom - a jedan od ključnih segmenata tog zakona je finansijska podrška nezaposlenim majkama; Zakon je usmjeren na podršku pri rođenju.

Novim Zakonom utvrđena su dva osnovna prava: dječiji dodatak (iz entitetskog budžeta) i pomoć za nezaposlene majke (iz budžeta kantona, uz uvjete definirane federalnim zakonom). Federalni nivo je omogućio osnovu za tu finansijsku pomoć, kao i ključne elemente za ostvarivanje tog prava. Ipak, čak i u tim slučajevima, kantoni mogu pružiti veću podršku ženama i imati bolje finansijske uvjete. Zbog toga je federalnim zakonom definiran minimum preko kojeg se ne smije prekoračiti. U Republici Srpskoj sistem funkcioniše drugačije. Postoji doprinos „c405“ koji je definiran i koji čini Javni fond za dječiju zaštitu. Tu se ne radi samo o porodijskim naknadama, nego i o dječjem dodatku i svim drugim naknadama iz sistema zaštite porodice

i djece. Takav fond ne postoji u Federaciji Bosne i Hercegovine i pitanje je da li ga uspostaviti ili ne.

Te razlike u sistemu ogledaju se u različitom obimu i količini subvencija. Opet, one su velike i geografski oblikovane. U Kantonu Sarajevo (Federacija Bosne i Hercegovine), na primjer, majke primaju 2.000 KM za treće dijete, dok je u Banjoj Luci (Republika Srpska) taj iznos 600 KM. Ispitanicima/icama fokus grupe postavljeno je pitanje da li bi prihvatili platu od 1.500 KM mjesečno (što je iznad prosječne plate u Bosni i Hercegovini) da ne rade, nego samo da ostanu kod kuće s djecom bez korištenja vrtića. Jedan ispitanik je naveo da je takva mjera aktivna u Hrvatskoj za porodice s troje i više djece. Međutim, to je samo slučaj kada djeca ne idu u vrtić i kada roditelj ne radi. Tada roditelj dobiva status „roditelja odgajatelja“ i prima znatna sredstva. Samo je jedan ispitanik iz fokus grupe bio spreman razmotriti i prihvatiti taj prijedlog.

3.2.3.2 Stereotipi i briga o djeci

Stavovi prema ulozi žene i položaju žene u pogledu brige o djeci uveliko su oblikovani kulturom i kulturološkim normama i navikama. U fokus grupi koja je održana, predstavnici su saslušali scenarij u kojem muž obavlja sve aktivnosti brige o djeci i gdje supruga ima druge zadatke, poput kućnih poslova. Učesnici fokus grupe nisu odobravali takvu podjelu posla i jasno su rekli da majka treba provoditi više vremena sa svojom djecom. Jedno od najdominantnijih problema u narativu bilo je da joj muž „pomaže“ oko djece. Pored toga, čak i u onim slučajevima kada očevi zaista „pomažu“, majke su navele da trebaju imati nadzornu ulogu i da moraju podsjetiti svoje supružnike na sve aktivnosti brige koje treba obaviti.

- *“Po mom mišljenju, ona je majka koja premalo vremena provodi s tom njihovom djecom.” (C_5)*
- *“Muž mi pomaže kad god može; međutim, on radi.” (C_4)*
- *“Ono što ne mogu a da ne primijetim je da smo im zahvalne što nam pomažu.” (C_6)*

Druga zanimljiva kulturološka osobina je da su žene, općenito, češće učene kako da se brinu o svojoj braći i sestrama u znatno većem broju nego muškarci (vidjeti Tabelu 11) kada su bile dijete ili tinejdžer.

Treće, žene se suočavaju s velikim teškoćama u oblasti zaposlenosti. Na primjer, znatno manje žena zauzima rukovodeće pozicije, što pokazuje razlike u plaćama. Ispitanici/e su utvrdili da je to tačno za sektor usluga i trgovine.

“Ako pogledate radnu snagu u ovom sektoru, glavna starosna dob je između 30 i 45 godina i to je period u kojem zaposleni napreduju u svojim poslovima. Istovremeno, to je reproduktivna dob za žene i čak smo imali slučajeve diskriminacije u zapošljavanju i napredovanju u karijeri.” (IL_4)

Četvrti kulturološki aspekt koji se pojavio tokom istraživanja je da kultura ne odražava potrebe žena, a posebno žena koje imaju djecu. Naime, u slučaju da žele dodatno obrazovanje, obrazovne usluge nisu prilagođene njihovim potrebama.

Tabela 11. Raspodjela aktivnosti brige o braći i sestrama o kojima su djeca/tinejdžeri učeni po spolu

Kada ste bili dijete ili tinejdžer, da li su vas učili kako se brinuti o svojoj braći i sestrama?	Muškarci	Žene
Nikad	13,3%	7,8%
Rijetko	9,1%	5,8%
Ponekad	43,1%	29,6%
Često	34,5%	56,7%

“Obrazujte žene, ali i pomozite im oko djece: vrtići ili igrališta u isto vrijeme dok uče. Ponudite im usluge u večernjim satima kada žena može ostaviti djecu nekom drugom ili tokom vikenda kada muž može uskočiti ili kada ona može odvesti djecu svojim roditeljima. Moramo biti razboriti i vidjeti koje su potrebe tih žena.” (IC_8)

Konačno, samohranim roditeljima treba posvetiti posebnu pažnju s brigom o djeci. Samohrani roditelji su pod mnogo većim pritiskom i imaju veću potrebu za podrškom.

“Imala sam težak put u životu jer jedan dugi period nisam bila formalno zaposlena. Bila sam razvedena. Nisam dobila nikakvu podršku od naših institucija i moja djeca nikada nisu dobila alimentaciju od svog oca... to je bio težak period u mom životu i roditelji su mi pomogli da preživim. Zanimljivo, iako nisam imala novca za razne aktivnosti nakon škole,

jedan od mojih sinova je krenuo u muzičku školu i sada je kandidat za muzičku akademiju na univerzitetu. Najteža mi je bila stalna nesigurnost kojoj sam bila izložena, bez podrške i bez ikoga ko bi pomogao u organizaciji života i aktivnosti. I teško je, jer u našem društvu žena to ne može sama. Potreban joj je muškarac.” (C_5)

Kada je u pitanju alimentacija, ispitanica, koja je socijalna radnica i koja dobro poznaje tu tematiku, navela je da kad god se podnese tužba sudu za alimentaciju, ona se veoma efikasno rješava. U Republici Srpskoj, na primjer, bilo je slučajeva da su redovno dosuđivane presude za izdržavanje od čak 50.000 KM. Međutim, pitanje alimentacije moraju pokrenuti djeca, a ako su djeca maloljetna, onda njihova majka u njihovo ime. Pored toga, Republika Srpska je u procesu formiranja alimentacionog fonda gdje će se rješavati upravo ove opisane situacije i gdje će samohrani roditelji koji u potpunosti brinu o svojoj djeci moći primati redovne rate bez obzira na to šta drugi roditelj radi.

3.3 Briga o starijima

S obzirom na starenje stanovništva u mnogim zemljama širom svijeta, stjecanje razumijevanja društvenih normi u pogledu brige o starijima je veoma važna tema. Prema podacima UN Women (2015.), više od 10% osoba od 50 godina ili starijih u zemljama OECD-a neformalno se brine o bolesnoj ili starijoj osobi, a oko 60% tih njegovatelja su žene. Očekuje se da će se taj broj povećati za 20% do 30% do 2050. godine. Taj trend se pogoršao tokom pandemije COVID-a, pri čemu je 56% žena i 51% muškaraca povećalo vrijeme provedeno na neplaćenom poslu njege od početka pandemije. Zanimljivo je da je bila nešto veća vjerovatnoća da muškarci provode više vremena pomažući starijim, bolesnim ili odraslim osobama s invaliditetom nego žene.

Ipak, uprkos povećanom doprinosu muškaraca, žene i dalje nose najveći teret: 33% žena u poređenju sa 26% muškaraca povećalo je svoje vrijeme provedeno na najmanje tri aktivnosti koje se odnose na neplaćeni posao njege (UN Women, 2020).

U zemljama u kojima su izrađeni specifični programi socijalne zaštite s obzirom na brigu i njegu, usmjerenje je bilo na zadržavanju djece, starijih i bolesnih osoba i osoba s invaliditetom s njihovim porodicama. Međutim,

implicitno očekivanje je da će žene pružiti svu potrebnu njegu, bilo neplaćenu ili u zamjenu za nizak nivo podrške, čime se država oslobađa odgovornosti (UN Women, 2015.s).

Određeni dokazi ukazuju na to da je „eksternalizacija“ brige o starijima često u suprotnosti s tradicionalnim vjerovanjima i očekivanjima (Carreiro, 2012.). Oko 85% do 90% starijih stanovnika želi ostarjeti u svom domu (AARP, 2021.). U većini zemalja s niskim i srednjim prihodima postoji ograničen razvoj formalnih javnih usluga dugotrajne brige i njege za starije osobe. Pružanje dugotrajne njege je politika niskog prioriteta, s obzirom na prošireno uvjerenje da su „porodice“ u boljem položaju za pružanje njege (HelpAge International, 2017.).

Pored toga, diskriminacija zbog starosne dobi uobičajena je u zdravstvu i kada je starije osobe često doživljavaju, veća je vjerovatnoća da će razviti nove ili pogoršane oblike invalidnosti (Rogers et al., 2012.). Briga o starijim osobama, posebno dugotrajna, utiče na zdravlje žene, fizičko i mentalno, zbog stresa i opterećenja tog posla (HelpAge International, 2017.; WHO, 2015.). Ti utjecaji su pogoršani kod žena koje su i same starije.

3.3.1 Situacija u Bosni i Hercegovini

U BiH je 46,7% žena prijavilo da provodi 10 sati sedmično na brigu o starijima.

72% ispitanika/ca u BiH misli da nedostaje adekvatnih i pristupačnih usluga brige o starijima.

Prema podacima Agencije za statistiku Bosne i Hercegovine, u 2021. godini procenat stanovništva Bosne i Hercegovine u tzv. „trećoj životnoj dobi“, odnosno preko 65 godina, već je premašio 14,2%, dok je u Republici Srpskoj dostigao 17%, što je čini jednim od najstarijih društava u Evropi. Čovječanstvo je sve starije. Očekivani životni vijek je u prosjeku povećan na 80 godina za žene i 75 godina za muškarce.

Prema popisu stanovništva iz 2013. godine, Bosna i Hercegovina je imala ukupno 2.337.200 stanovnika, od kojih je 14,2% imalo 65 ili više godina (poređenja radi, u Hrvatskoj je taj broj bio 17,7%) od čega su žene činile 50,2%, a muškarci 49,8%. Indeks starenja (procenat osoba od 60 i više godina u odnosu na broj osoba od 0-19 godina) iznosio je 40%, što jasno pokazuje proces starenja stanovništva.

U Bosni i Hercegovini 46,7% žena izjavilo je da troši 10 sati sedmično na brigu o starijima (UN Women, 2021.). To direktno podriva ekonomsko osnaživanje žena, jer se od njih očekuje da obavljaju taj posao njege i stoga nisu u mogućnosti posvetiti to vrijeme plaćenom radu i razvoju karijere.

Porodična struktura se također mijenja u ovoj zemlji. Udaljava se od nekadašnjih velikih porodica a kraćim životnim vijekom ka današnjim manjim porodicama, ali s dužim životnim vijekom. Stoga, manje je članova/ica porodice koji brinu o starijima. Još jedna veoma važna problematika je fenomen migracije mlađih osoba iz Bosne i Hercegovine, što znači da starijima nedostaje porodična njega i međugeneracijska solidarnost. Iako je bosanskohercegovačko društvo, kako u Federaciji BiH tako i u Republici Srpskoj, u velikoj mjeri zadržalo svoje tradicionalne porodične vrijednosti i neće se lako odreći obaveze brige o starijim članovima/icama, danas su na sceni sveprisutniji procesi i to ukazuje na pomak ka napuštanju tradicionalnih vrijednosti na ovim

prostorima. Ekonomske teškoće s kojima se susreću mladi, kao što su nemogućnost zapošljavanja, te sve veći nivo emigracije među mladom i radno aktivnom populacijom, doveli su do situacije da sve veći broj starijih osoba mora brinuti o sebi.

U BiH je 14,2% stanovništva dobi od 65 godina i više.

Indeks starenja je 40%.

BiH u prosjeku ima staru populaciju.

Kapaciteti, cijene i organizacija gerontoloških centara (domova za stare) razlikuju se u cijeloj zemlji, ali je ukupna ponuda oskudna. Istraživanje koje je proveo UN Women 2021. godine pokazalo je da 72% ispitanika/ca u Bosni i Hercegovini vjeruje da u ovoj zemlji nedostaje adekvatnih i pristupačnih usluga brige o starijima. Procjenjuje se da je u Bosni i Hercegovini registrirano 40 gerontoloških centara kao javne ili, češće, privatne organizacije. Većina njih se nalazi u urbanim sredinama i stoga nisu pristupačne svim starijim osobama. Nedostaju i gerijatrijski i gerontološki specijalisti za rad sa starijom populacijom i za njihove potrebe.

3.3.2 Zakonski propisi, politike i sistem

Zakonske propise o brizi o starijima pokrivaju entiteti (Federacija Bosne i Hercegovine i Republika Srpska), ali postoji i zajednička nadležnost između Federacije Bosne i Hercegovine i kantona. Federalni Zakon o principima socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodica s djecom iz 2018. godine (u daljem tekstu: Federalni zakon iz 2018. godine) zasniva se na sljedećoj definiciji:

„Starija osoba kojoj je potrebna njega je muškarac stariji od 65 godina, odnosno žena starija od 60 godina, bez porodice ili srodnika koji su po zakonu dužni brinuti se o njima, ili ako ih on/ona ima, ali nisu u stanju brinuti se za njega/nju.“

Naknadu za njegu i pomoć druge osobe mogu ostvariti starije osobe kojima je zbog trajnih promjena u zdravlju veoma potrebna stalna pomoć i njega druge osobe radi zadovoljavanja osnovnih životnih potreba. Međutim, oni moraju ispuniti određene uvjete i na kantonalnim zakonskim propisima je da utvrde vrijednost naknade za njegu i pomoć. Njihov prihod se uzima u obzir prilikom utvrđivanja vrijednosti takve pomoći i pripadajućeg dodatka. Konačno, kućna njega i pomoć u kući su organizirani način pružanja različitih usluga kao što su hranjenje, kućni poslovi i drugi poslovi po potrebi i obuhvata održavanje lične higijene starijih ako su te osobe nesposobne da se brinu o sebi (Federalni zakon iz 2018. godine).

Svaki kanton rješava ovo pitanje kroz različite nadležnosti, različita ministarstva i različite djelokruge. U nekim kantonima, na primjer, postoji ministarstvo koje se bavi socijalnim pitanjima, dok je u drugim kantonima socijalna politika dio ukupnog zdravstvenog sistema i time ostavlja socijalnu zaštitu, a posebno brigu o starijima, na marginama, što je posebno bilo izraženo u vrijeme pandemije.

U okviru Zakona o socijalnoj zaštiti, svaki kanton, u najviše pet članova, bavi se starijim osobama tako što dodatno definira uvjete, način i postupak za ostvarivanje njihovih prava i korištenje predviđenih sredstava kako je definirano u federalnom zakonu iz 2018. godine, kako opisano iznad. Može postojati i nešto specifično za određeni kanton, kao što je postojanje javnog Gerontološkog centra u Kantonu Sarajevo. Gerontološki centar je javna ustanova koja se bavi problemima starenja i starosti i u tom smislu pruža usluge smještaja, druženja i zdravstvene zaštite starijim, hroničnim bolesnicima, iznemoglim i osobama s invaliditetom, kao

i ostalima u potrebi. Cilj mu je organizirati što kvalitetniji život u starijoj dobi pružanjem dnevnih ili poludnevnih usluga, ishrane i stručne pomoći i usluga starijim osobama. Centar također može pružiti zdravstvenu zaštitu, ličnu higijenu, pomoć u hrani i nabavci, kao i pomoć u kućnim i drugim poslovima starijim osobama (Zakon o socijalnoj zaštiti, zaštiti civilnih žrtava rata i zaštiti porodice s djecom u Kantonu Sarajevo, 2018. godina).

U Republici Srpskoj situacija je nešto manje složena. Postoji jedan propis koji se bavi problematikom finansijske pomoći i aktivnostima institucionalne zaštite. Pomoć u obavljanju aktivnosti njege pruža se starijoj osobi iz entitetskog budžeta ako ta osoba nije u mogućnosti pokriti troškove pomoći i njege u kući iz vlastitih sredstava ili sredstava srodnika koji ima obavezu izdržavanja u skladu sa Zakonom. To znači da je na prvom mjestu na živim članovima/icama rodbine da pruže njegu i finansijsku podršku. Međutim, ako se starija osoba kvalificira za pomoć, Zakon navodi da to uključuje „kućne poslove, održavanje lične higijene, nabavku hrane i organiziranje obroka i podmirivanje drugih dnevnih potreba.“ (Zakon o socijalnoj zaštiti Republike Srpske, 2020.).

U pogledu organiziranih institucija u Republici Srpskoj, postoji dom za starije osobe ili gerontološki centar i dnevni centar, koji pružaju različite dnevne aktivnosti, ali bez smještaja. Zakon o socijalnoj zaštiti u Republici Srpskoj navodi da dom za starije osobe svojim korisnicima/ama omogućava „stambeno zbrinjavanje, ishranu, njegu, odjeću, zdravstvenu zaštitu, kulturno-zabavne, rekreativne, radne i druge aktivnosti, usluge socijalnog rada i druge usluge u zavisnosti od potreba, sposobnosti i interesa korisnika.“ (Zakon RS, 2020.). On, međutim, može proširiti te aktivnosti i na individualne domove za starije osobe, kao i organizirati posebne gerijatrijske usluge za one kojima je potrebna intenzivna njega. Zakon navodi da Dnevni centar pruža „dnevni boravak, hranu, zdravstveni nadzor, rad i radnu terapiju, kulturne, zabavne i rekreativne aktivnosti i druge aktivnosti prema svojim mogućnostima i sklonostima.“ Dnevni centar se može osnovati kao samostalna ustanova ili u okviru drugih ustanova socijalne zaštite koje pružaju usluge odraslim i starijim osobama.

3.3.3 Institucije u Bosni i Hercegovini

Postoje dva formalna javna gerontološka centra u entitetima, jedan u Sarajevu u Federaciji Bosne i Hercegovine i jedan u Banjoj Luci u Republici Srpskoj. Postoje i različiti domovi za starije, centri za dnevne aktivnosti i/ili usluge za njegu, koje organiziraju bilo NVO ili kao privatna lica sa saradnjom s javnim sektorom ili bez nje. Nekoliko privatnih privrednih društava pruža pomoć starijim osobama u Bosni i Hercegovini.

Projekat „Osnivanje centara za starije osobe u Federaciji Bosne i Hercegovine i Republici Srpskoj“ realizira se u saradnji s Populacijskim fondom Ujedinjenih nacija Bosne i Hercegovine (UNFPA BiH). U Federaciji Bosne i Hercegovine postoje različiti dnevni centri za starije kojima je cilj poboljšanje zdravlja i kvaliteta života starijih osoba u tri kantona. Cilj projekta je poboljšanje usluga za starije i doprinos poboljšanju razvoja politika i programa za tu populaciju. Iskustva iz projekta koristit će se, između ostalog, u izradi strategije podrške starijim osobama koje žive u oba entiteta u Bosni i Hercegovini.

U Bosni i Hercegovini trenutno postoje samo dva centra za palijativno zbrinjavanje, koji se nalaze u javnim zdravstvenim ustanovama u Tuzli i Ljubuškom. Broj i nedovoljan kapacitet takvih centara je problem s kojim se suočavaju ljekari i pacijenti i njihove porodice. Svrha palijativnog zbrinjavanja je olakšati posljednje mjesec života pacijentima koji su u terminalnoj ili uznapredovaloj fazi bolesti. Cilj je da pružanjem adekvatne kontrole simptoma bolesti pacijent trpi što manje bolova; to uključuje psihosocijalnu podršku kako bi se pacijentu omogućilo da se lakše nosi s bolešću. Budući da terminalna bolest predstavlja i opterećenje za članove/ice porodice, njima se mora pružiti adekvatna njega i podrška.

Zakonom o zdravstvenoj zaštiti u Federaciji Bosne i Hercegovine predviđene su ustanove palijativnog zbrinjavanja (Federalni zakon o zdravstvenoj zaštiti, 2013.), a 2012. godine entitetski parlament je usvojio „Strategiju za prevenciju, tretman i kontrolu malignih neoplazmi u Federaciji Bosne i Hercegovine za 2012.-2020.“, koja je posebno usmjerena na palijativno zbrinjavanje. U Kantonu Sarajevo, briga za najteže pacijente uglavnom se svodi na usluge kućne palijativne njege koju pružaju domovi zdravlja. Projekat izgradnje hospicija u Sarajevu u sklopu Kliničkog centra Univerziteta u Sarajevu pokrenut je 2012. godine, ali još nije realiziran. Prema evropskim standardima, potrebno je omogućiti osam do dvanaest kreveta za palijativnu njegu na 100.000 stanovnika. Bosna i Hercegovina je

još uvijek daleko od tog prosjeka, a porodice neizlječivo bolesnih pacijenata na samrti još uvijek su uglavnom prepuštene same sebi.

3.3.4 Referentna vrijednost i uporedni pregled

Stanovništvo koje stari primoralo je vlasti da to stave na dnevni red, posebno u vrijeme COVID-a. Postoje različiti pristupi rješavanju pitanja starenja stanovništva. Ujedinjeno Kraljevstvo slijedi sistem „postepene njege“, gdje se starijim osobama postepeno daje veća podrška kako stare. To se kreće od početne pomoći u kući sa zadacima poput kuhanja i čišćenja do njege i medicinske podrške stručnog osoblja koje ili posjećuje njihov dom na dnevnoj bazi ili tamo živi s njima, sve do trajnog smještaja u dom za zbrinjavanje ili starački dom. Nijedna od tih usluga nije besplatna, iako neki ljudi stariji od 65 godina dobivaju pomoć oko troškova, a drugi koriste svoju ušteđevinu („Global Healthcare“, 2020.). U Belgiji se većina te vrste njege javno finansira iz socijalnih doprinosa i općih poreza. Ipak, članovi/ce porodice u Belgiji daju sve od sebe da omoguće da njihovi stariji članovi/ce rodbine mogu ostati u vlastitom domu što je duže moguće. Belgija također nudi „uslužne stanove“ za starije osobe koje žele živjeti samostalno, ali i dalje imaju pristup uslugama pomoći u kući, podršci i kuhanim obrocima ako su im potrebni („Global Healthcare“, 2020.).

U zemljama poput Njemačke, program zajedničkog života znači da starije osobe mogu živjeti zajedno u zajedničkom stanu, što im daje veću nezavisnost i priliku za druženje. Osim toga, Njemačka ima „višegeneracijske“ centre koje starije i mlade porodice mogu posjetiti radi socijalizacije ili korištenja dostupnih usluga njege. Slična kreativnost se može vidjeti u Nizozemskoj, gdje nizozemski studenti žive u staračkim domovima (Arosa, 2021.). U zamjenu za 30 sati volontiranja sa starijim štičenicima svakog mjeseca studenti žive besplatno u svojim sobama. Stariji štičenicima imaju ogromnu korist od kontakta s mlađim ljudima koji provode vrijeme s njima, održavaju ih u toku s vanjskim svijetom i stvaraju prave veze.

Ipak, najkreativnije rješenje dolazi iz Japana, koji doživljava ogromno povećanje broja starijih građana i gdje će 38% stanovništva biti starije od 65 godina do 2040. godine (Arosa, 2021.). Japan je uveo posebnu valutu poznatu kao „Fureai Kippu“ (karte za brižne odnose). Osnovna valutna jedinica je jedan sat volonterskog rada za stariju osobu. Učesnici volontiraju svoje vrijeme i dobivaju naknadu kreditom koji mogu

iskoristiti za sebe ili voljenu osobu. Stariji građani mogu pomoći drugim starijim građanima i zaraditi valutu koju onda mogu staviti na banku ili potrošiti na vlastitu njegu. Mlađi članovi/ce porodice koji žive na većoj geografskoj udaljenosti od svojih najmilijih mogu zaraditi kredite pomažući starijim građanima u svom susjedstvu, a zatim prenijeti kredite koje prikupe svojim ostarjelim roditeljima.

3.3.5 Nalazi istraživanja o brizi o starijima

Na socijalna pitanja, uključujući brigu o starijima, treba usmjeriti više pažnje u Bosni i Hercegovini jer ista pitanja i problemi postoje bez obzira na područje. Taj problem se čak i ne razlikuje između ruralnih i urbanih sredina, jer su porodice u ruralnim sredinama veće i ima više članova/ca koji pružaju pomoć i podršku starijima. Moglo bi se reći da je situacija teža u urbanim sredinama, ali u velikim gradovima postoje sistemi podrške u vidu javnih i privatnih ustanova. Međutim, javne ustanove bi se trebale više usmjeriti na one sa socijalnim i ekonomskim potrebama jer su privatne prilično skupe za svakodnevnu upotrebu. Također postoji potreba da se kvalitetan život produži na što više. To se postiže putem centara za zdravo starenje, koji bi trebali biti organizirani u svakoj općini u Bosni i Hercegovini. Taj koncept može biti samofinansirajući i samoodrživ ako općina može omogućiti mjesto za njega.

Unutar segmenta starijih utvrdili smo tri kategorije:

- Osobe u socijalnoj i ekonomskoj potrebi bez članova/ica porodice koji bi se brinuli o njima, kojima su stoga potrebne javne ustanove da se o njima brinu. To se mora riješiti strateški s jasnim obavezama i troškovima. To ne utječe direktno na posao njege za žene.
- Starije osobe s demencijom, one koje su nepokretne ili boluju od terminalne bolesti i o kojima se brinu članovi/ce porodice. To je najsloženija grupa koja ima tendenciju da koristi privatne ustanove ili NVO-e koje pružaju podršku ako oni to mogu priuštiti. Te osobe uglavnom nisu voljne preseliti u domove za starije i stoga najveći teret preuzimaju članovi/ce njihovih porodica.
- Aktivne starije osobe koje se mogu brinuti o sebi i žive same, ali im je potrebna i određena pomoć (plaćanje računa, kupovina namirnica i zbrinjavanje kada im je potrebna veća medicinska pomoć, itd.). Centri za zdravo starenje su odlično

rješenje za produženje njihove dobrobiti i mogu kombinirati više aktivnosti na jednom izvoru.

Analiza ankete je pokazala da je briga o starijima gotovo podjednako podijeljena na muškarce i žene; tako je u ukupnom uzorku 16,4% muškaraca brinulo o starijima i 18,8% žena. Njihovo korištenje vremena također je jednako raspoređeno, osim tokom noći kada je više muškaraca preuzimalo kontrolu (16,2%) u odnosu na žene (2,0%). Ipak, kako navode naši ispitanici/e, noć je posebno teško vrijeme za brigu o starijima.

“Samo noć i nesаница i to mi je najteže, jer je moja baka dementna i ponekad mijenja dan i noć. Ona spava kad sam na poslu, ali noću šeta, zove me noću, kad legnem, budi me. Iskreno, nespavanje me ubija.” (R_5)

Tokom pandemije, očekivano, aktivnosti njege su se povećale i za muškarce i za žene, jer su starije osobe više oboljevale, a čak i oni koji su se mogli sami brinuti o sebi u normalnim uvjetima bili su zahtjevniji tokom naleta pandemije. Što se tiče brige o starijim osobama, žene su preuzele veću odgovornost u zbrinjavanju i njezi roditelja i tazbine: 57,14% žena u odnosu na 40,94% muškaraca.

Moglo bi se reći da je u našoj kulturi ukorijenjeno da se brinemo o starijima i da to nije nešto što se predviđa kao isključivo ženska odgovornost, nego je porodična dužnost.

“Ranije su porodice bile veće i živjele zajedno pa smo uvijek imali nekoga da brine o starijima. Jedan od problema savremenog života, posebno u urbanim sredinama, jeste da porodice imaju jedno ili dvoje djece, žive u nuklearnim porodicama i da oboje odraslih rade. Dakle, briga o starijima postaje pravi izazov.” (IG_11)

Ipak, tokom odrastanja djeca se uče da brinu o starijim članovima/icama porodice. Ista raspodjela je uočena za dječake i djevojčice (vidjeti Figuru 22).

Djeca su tokom odrastanja bila izložena i muškim članovima/icama porodice koji se brinu o roditeljima, što pokazuje da je korišteno učenje prema modelu.

Međutim, kvalitativna analiza unutar fokus grupe bila je podijeljena kada je u pitanju ravnomjerna raspodjela brige o starijima unutar porodice.

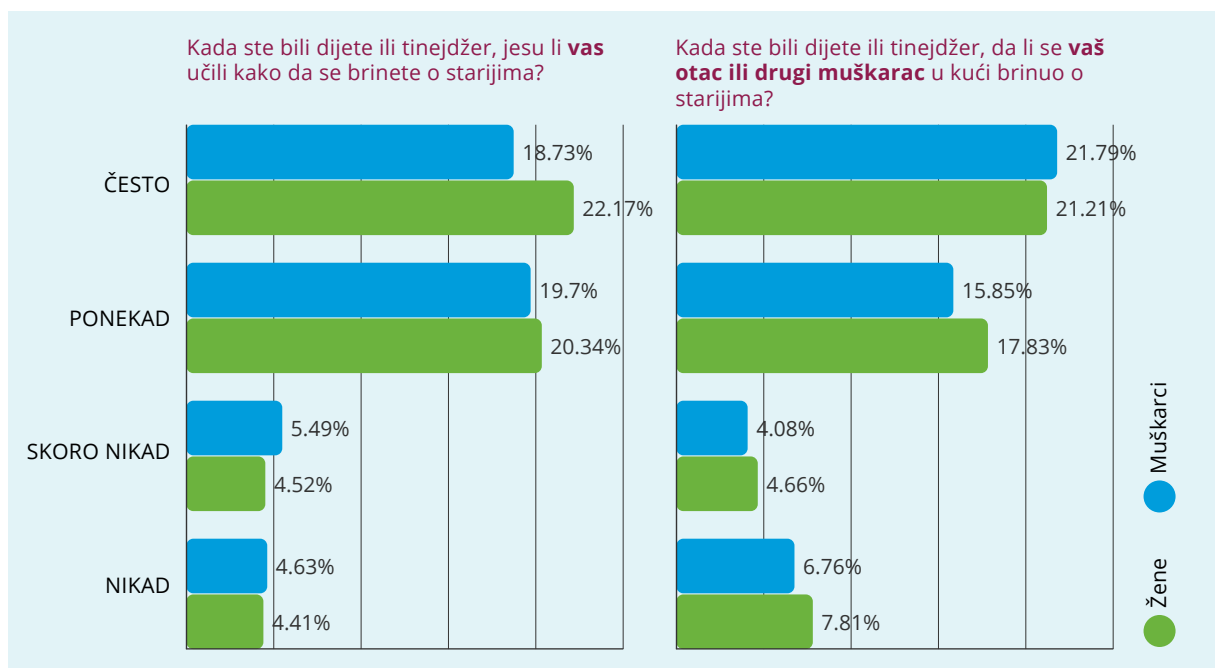

Figura 22. Dječaci i djevojčice koji brinu o starijima

“Sve ja obavljam, plus radim puno radno vrijeme. Moj muž je manje uključen u sve što se dešava u domaćinstvu. Možda zato što se brinem o ženskoj osobi, pa smo „samo mi cure po kući“. Ponekad pomaže, samo ponekad.” (R_6)

“To nije moja situacija. Ne želim obavljati sve. Ponekad mogu sve, ali ne želim. Muškarci trebaju jednako pomagati i biti uključeni u aktivnosti njege.” (R_5)

Opće mišljenje je da žene rade većinu stvari u sektoru njege i da se čini da je to normalno. Ipak, to može biti zato što žene dobrovoljno preuzimaju više aktivnosti jer misle da će to raditi bolje, da su organiziranije, da poznaju rutinu itd.

“Muškarci nisu spremni brinuti o roditeljima, voditi ih ljekarima, hraniti ih, čistiti, sortirati lijekove, itd.” (R_8)

Mišljenje navedeno iznad je u suprotnosti sa istraživanjem koje pokazuje da su dječaci tokom odrastanja podjednako pripremljeni za tu aktivnost u životu kao i djevojčice. Oni koji su brinuli o svojim starijima kažu da je najveći problem zdravstveni sistem koji ne funkcioniše dovoljno. Ispitanici/e

smatraju da je diskriminacija zbog starosne dobi prisutna u zdravstvenim ustanovama, da su starije osobe zanemarene i da su oni sa demencijom i/ili o kojima nema ko brinuti ostavljeni po strani i ne mogu mnogo očekivati od zdravstvenog sistema. Ta situacija se značajno pogoršala tokom pandemije COVID-19. Ispitanici/e su naveli težu situaciju nakon hospitalizacije u vidu dekubitusa, bakterija, imobilizacije itd.

“Nama je glavni problem zdravstveni sistem. Moja mama je uništena dok je bila u bolnici. Zdravstveni sistem treba unaprijediti, to je jedino rješenje za sve nas.” (R_7)

Briga o starijim osobama također zahtijeva finansijska sredstva. Oni koji su u potrebi i oni koji nemaju nikoga da se brine o njima mogu dobiti pomoć u vidu novčanog podsticaja, a mogu se i besplatno smjestiti u javne domove za starije, dok svaka vrsta dodatne pomoći za ostalo uključuje visoke troškove.

Iz ovakvih izjava moglo bi se zaključiti da se svi još uvijek nadaju da će sistem pomoći. Kako je prikazano u Tabeli 12, oni uglavnom očekuju novčanu subvenciju (44,3%) i druge usluge njege koje država pruža besplatno (47,8%). Ostalu pomoć, koja se opet odnosi na troškove i finansije, 34,6% vidi kao javnu infrastrukturu bez naknada, a 24,7% ispitanika/ca kao pomoć u naturi u vidu hrane, lijekova, odjeće itd. Dok se osobama u potrebi može odobriti besplatno mjesto u domu za

starije, oni u javnim domovima plaćaju od 800 do 900 KM mjesečno, u zavisnosti od kategorije. U privatnim domovima za starije osobe u Sarajevu mjesečna naknada je do 1.500 KM za jednokrevetnu sobu. Dakle, u privatnim domovima za starije osobe žive uglavnom ljudi čija djeca žive u inostranstvu kao dio dijaspore, njih oko 80%, a obično se troškovi dijele na braću i sestre.

“Ono što bi meni lično pomoglo nisu toliko finansijske koliko malo više slobodnog vremena. Kada bi me neka druga osoba mogla malo zamijeniti, to bi bila najveća pomoć.” (R_6)

“Znam da je većina naših pacijenata u početku pokušala samostalno živjeti u svojim stanovima. Ali kako su plaćali dvije ili tri žene da im pomognu, shvatili su da je to jeftinija i racionalnija opcija.” (R_2)

Ipak, za neke od naših ispitanika/ca finansijski aspekt, iako oskudan, nije bio glavni problem. Najveći problem im je da imaju više vremena za sebe, svoj život i redovne aktivnosti. To je nešto što je veoma važno uzeti u obzir kada se analiziraju aktivnosti njega i odgovarajući teret, koji je prvenstveno stavljen na žene.

“Voljela bih imati nekoga ko će mi još malo pomoći tokom noći, da to prebrodim mirno i bez ustajanja sedam-osam puta. Također, ako bi doktori ili medicinske sestre mogli biti više uključeni. Ne treba nam zdravstvena njega koliko kućna njega.” (R_5)

Mnogo je privatnih ustanova koje nude ovu vrstu pomoći u zbrinjavanju starih osoba kod kuće. Jedan primjer je Crveni križ u Tuzli koji naplaćuje 11 KM po satu.

“Crveni križ je divan, ali ne možete platiti previše. Na primjer, ako danas platim pet sati, meni je to previše. Tako da mogu priuštiti jedan sat dnevno, a ponekad je to samo da neko dođe da joj skuha kafu i sjedne i razgovara s njom.” (R_9)

Prije pandemije, slična inicijativa postojala je u Kantonu Sarajevo u okviru javne ustanove Gerontološki centar. Zvaničnici vlasti sada se planiraju više usmjeriti na to i ponuditi kućne posjete onima kojima nije potrebna stalna njega i onima koji nisu u direktnoj socijalnoj potrebi.

„Radimo na dodatnom projektu „pomoć u kući“ za one koji ne žive u Gerontološkom centru, ali im je potrebna dodatna pomoć. To je projekat koji je počeo prije pandemije, a sada ga revitaliziramo u saradnji s NVO-ima. Ovo će biti velika dodatna vrijednost našem Gerontološkom centru i dodatni izvor prihoda.” (IM_2)

Koji bi vam od ovih oblika podrške/usluga bio najkorisniji tokom dana koji ste upravo opisali?	Procenat
Novčana subvencija za porodicu ili za posao njega (npr. dječiji dodatak, dodatak za karijeru, starosna penzija, invalidnina)	44,3%
Podrška u naturi za potrebe porodice (npr. hrana, lijekovi, odjeća, oprema za domaćinstvo)	24,7%
Besplatne državne usluge njega (npr. briga o djeci, briga o osobama koje su starije, bolesne ili žive s invaliditetom)	47,8%
Javna infrastruktura bez naknada (npr. voda, struja, prijevozni sistemi)	34,6%
Drugo (molimo precizirati)	4,0%

Tabela 12. Podrška u brizi o starijima

3.3.5.1 Starački domovi

Ponuda staračkih domova se povećava i poboljšava uslijed veće konkurencije, kako u privatnom tako i u javnom sektoru. Dok su javne ustanove uglavnom fokusirane na one koji ne mogu priuštiti nikakvu drugu vrstu njege, privatni domovi nude razne usluge i garanciju kvaliteta. Ustanove međusobno sarađuju, ali se kvalitet uvelike razlikuje među njima. Neke su za osobe u socijalnoj potrebi i bez članova/ica porodice koji se mogu brinuti o njima (npr. u Kantonu Sarajevo je evidentirano ukupno 808 starijih osoba koje nemaju nikoga ko se može brinuti o njima), dok se druge fokusiraju na uslove života, kvalitet života, različite aktivnosti i zadatke, izlete, ekskurzije, itd.

“Mnogo pažnje posvećujemo radnoj terapiji. Budući da imamo pacijente iz ruralnih sredina, za njih organizujemo hortikulture aktivnosti, dok imamo posebne aktivnosti za pacijente iz urbanih sredina, oni su stručnjaci u svojim oblastima i još uvijek se žele osjećati korisnima. Prije COVID-a imali smo odličnu saradnju s osnovnim i srednjim školama; povezivanje s djecom je fantastična stvar za te bake i deke.” (IG_11)

Situacija u Sarajevu je donekle drugačija nego u Banjoj Luci jer postoji značajan broj privatnih staračkih domova i raznovrsna ponuda. Stoga se javne ustanove fokusiraju uglavnom na socijalno ugrožene i one koji nemaju članove/ice porodice koji bi se brinuli o njima.

Stereotipi o staračkim domovima duboko su ukorijenjeni u našoj kulturi i postoji značajan otpor prema životu u specijaliziranom domu. Gotovo 60% naših ispitanika/ca, bez obzira na pol, bilo je protiv ideje da se njihovi roditelji ili roditelji supružnika smjeste u starački dom (vidi Tabelu 13). Iako je 44% njih smatra da bi njihova porodica i prijatelji podržali ili barem ne bi osuđivati njihovu odluku, ipak to ne bi ni uzeli u razmatranje.

Jedan od ispitanika/ca smatra da se stereotipi mijenjaju, posebno nakon što se vidi šta se nudi, ali da je potrebno pružiti adekvatne usluge.

“Kada se naviknu biti s pripadnicima svoje generacije, s kojom imaju mnogo toga zajedničkog i imaju različite aktivnosti po cijeli dan, oni su zadovoljni, ne žele ići, a njihove porodice su sretni.” (IG_11)

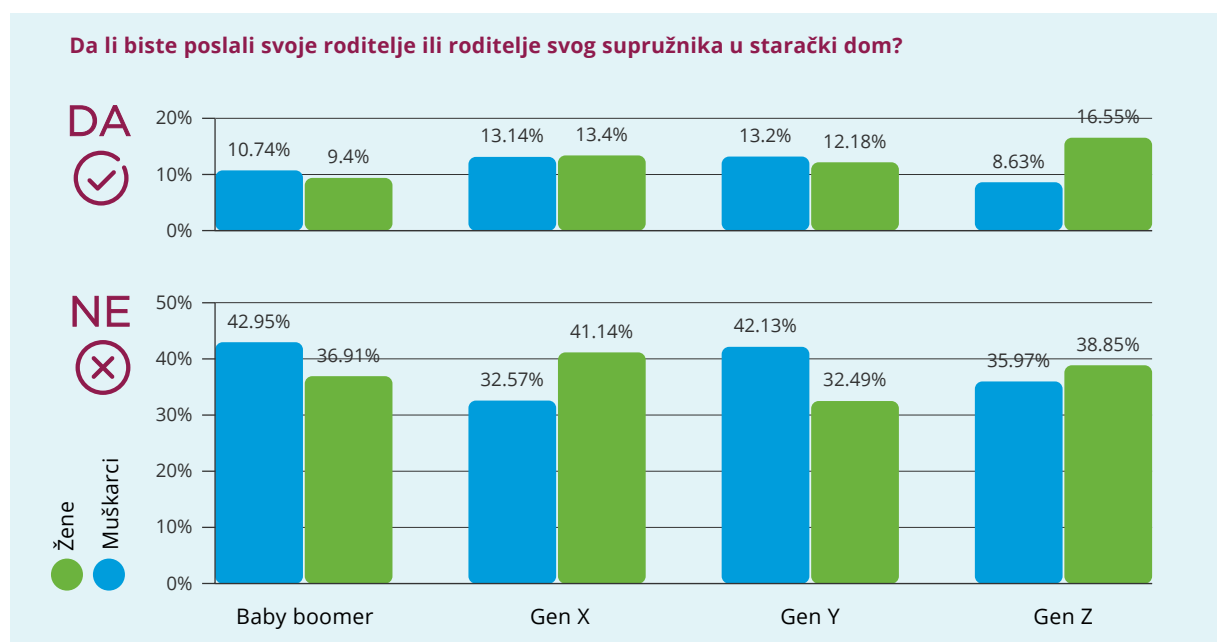

Figura 23. Mišljenje o staračkim domovima po spolu i generaciji

Ipak, ispitanici/e su bili jedinstveni u tome da su protiv smještanja svojih najmilijih u dom, bez obzira na generaciju kojoj pripadaju. Iako je njihovo oštro protivljenje smještanju u staračke domove malo

smanjeno, to nije bilo značajno jer nije praćeno odgovarajućim povećanjem spremnosti da u takav dom smjeste svoje roditelje ili roditelje supružnika.

Većina ispitanika/ca je mišljenja da bi njihova porodica i prijatelji podržali ovu odluku; međutim, zanimljivo je primijetiti da su stariji ispitanici/e bili sigurniji u mišljenje u svom okruženju. Generacija Y je smatrala da bi njihova porodica i prijatelji ogovalali njihovu odluku kad se radi o staračkim domovima, dok je u poređenju s ostalima, generacija Z smatrala da bi se njihovo okruženje moglo snažno protiviti ideji smještanja u staračke domove (vidi Tabelu 14).

Ispitanici/e su naveli nekoliko razloga zašto ne bi smjestili članove/ice svoje porodice u starački dom. Razlozi su se kretali od 'loših životnih uslova', preko cijene, pa čak i do emocionalne iznude.

"Nikada ne bih poslala svekrvu u starački dom, jer je volim i poštujem... Nisam takva; Previše sam emotivna." (R_5)

Među ispitanicima/cama je postojalo mišljenje da bi se, bez obzira na to što okolina kaže, osobe u staračkom domu osjećale napušteno od svoje djece. Iako je ovo stereotipno ponašanje potaknuto okruženjem, ono nije osuda, već prije odraz emocionalnog pritiska.

Ispitanici/e koji su imali iskustva s javnim staračkim domovima dijele vrlo negativan stav po pitanju uslova, dok su oni koji su imali kontakt s privatnim domovima imali pozitivan komentar.

"Trenutno radim u privatnom staračkom domu, što je sasvim druga priča u odnosu na javni. Složit ću se s vama da je u javnom staračkom domu, nažalost, situacija veoma loša, od nehygijenskih uslova do nezbrinjavanja onih kojima je potrebna pomoć, dok u privatnom mogu reći da ljudi plaćaju određenu sumu novca mjesečno i traže i dobivaju svu brigu i pažnju. Naši štićenici su veoma zadovoljni našim radom." (R_2)

Da zaključimo, starački domovi nisu bili popularni ni kod jedne generacije, a oni koji se odluče koristiti njihove usluge zahtijevali su više od kreveta i hrane. Željeli su društvo, aktivnosti i razne usluge. Međutim, složili su se da za to ustanova mora imati obrazovan i stručan kadar.

"Imamo šest osoba u socijalnom odjelu - defektologa, psihologa, socijalnog radnika, radnog terapeuta, itd. Dom ne može biti samo prostorija, hrana i terapija. Oni i dalje žive i žele se osjećati živima, osjećati se korisnima, stvarati novu vrijednost ..." (IG_11)

Tabela 13. Stereotipi o staračkim domovima po spolu

Da li biste svoje roditelje ili roditelje supružnika smjestili u starački dom?	M	Ž
Ne.	57,8%	54,1%
Da.	17,6%	16,1%
Ne znam.	24,7%	29,8%
Šta mislite da li bi vaša porodica i prijatelji podržali vašu odluku da svoje roditelje ili roditelje svog supružnika smjestite u starački dom?	M	Ž
U potpunosti bi me podržali.	17,4%	24,1%
Ne bi osuđivali moju odluku.	26,4%	20,0%
Tražali bi o mojoj odluci.	17,1%	12,4%
Oni bi se oštro usprotivili ovoj ideji.	9,9%	12,7%
Ne znam.	29,2%	30,8%

3.3.5.2 Centar za zdravo starenje

Prije nekih 15 godina osnovan je prvi centar za zdravo starenje u Bosni i Hercegovini kao jedan od rezultata međunarodnog projekta zasnovanog na javnom zdravstvu. Od tada je, na osnovu ovako stečenih znanja i iskustava, otvoreno nekoliko centara u Bosni i Hercegovini, kako u Federaciji tako i u Republici Srpskoj, te širom regiona. Ovi centri su bazirani na općinskom nivou i dobivaju veliku podršku općinskih vlasti, uglavnom u vidu besplatnog adekvatnog prostora. Jedan od njihovih osnivača i direktor (IG_10) izjavio je da im je namjera napraviti mjesto gdje će se stariji osjećati ugodno, mjesto od kojeg će imati koristi, gdje će se razvijati i pronaći mjesto za sebe. Korisnici/e

ovih centara su osvježeni i puni energije, ne toliko u fizičkom, koliko u mentalnom smislu. Ponovo se osjećaju korisnima i većina se osjeća življe nakon godina redovnih posjeta ovim centrima u odnosu na period prije početka dolaska u centre.

“Imamo članove porodica naših korisnika koji žive širom svijeta i rado su sponzori Centra ili raznih aktivnosti, jer vide da njihovi roditelji imaju korist od druženja s nama. Počeli smo s teretanom, ali smo sada prešli na različite aktivnosti: kompjutere (sada svi imaju društvene mreže), jezik, umjetnost, čitalački klub ...” (IG_10)

Tabela 14. Stereotipi o staračkim domovima po generacijama

Šta mislite da li bi vaša porodica i prijatelji podržali vašu odluku da svoje roditelje ili roditelje supružnika smjestite u starački dom?	GENERACIJA				
	TIHA	BABY BOOMERS	X	Y	Z
U potpunosti bi je podržali.	41,0%	61,5%	6,5%	12,8%	9,5%
Ne bi osuđivali moju odluku.	0,0%	14,1%	31,2%	24,5%	24,0%
Tražali bi o mojoj odluci.	0,0%	3,7%	15,4%	21,9%	20,1%
Oštro bi se usprotivili ovoj ideji.	0,0%	8,6%	10,6%	12,4%	18,5%
Ne znam.	59,0%	12,1%	36,4%	28,4%	27,9%

Korisnici centra su uglavnom žene (oko 80%) i većina njih je izgubila supružnika. Ispitanici/e u okviru fokus grupe istakli su važnost mentalnog zdravlja i aktivnosti koje sprovode ustanove kao što su centri za zdravo starenje.

“To je nešto divno; ljudi imaju različite aktivnosti, oni koji su godinama sami, izolovani od društva, ljudi koji možda nemaju djece i nema ih ko posjetiti danima, to ih zaista preporodi.” (R_3)

“Želimo da centri za zdravo starenje budu mjesto gdje će se stariji osjećati ugodno, ispunjeno i zadovoljno.” (IG_10)

Mentalno zdravlje je važno, a za ljude u dijaspori je neophodno. Bosanskohercegovačko stanovništvo je uglavnom raseljeno i većina njih ima roditelje koji žive ovdje, i nema se ko brinuti o njima. Tvrde da je za to, pored finansijskog aspekta, potrebna i ogromna organizacija. Međutim, od velike je pomoći saznanje da roditelji imaju nekoga ko će ih posjetiti, popričati ili prošetati s njima. U Tuzli, medicinske sestre u okviru organizacije Crvenog križa dolaze na adrese starijih osoba, preuzimaju lijekove, odlaze na pijacu ili samo provode vrijeme u razgovoru s njima.

“Osjećam se sigurno sada kada znam da mogu računati na veliku pomoć sestre iz Crvenog križa, koja za moje roditelje organizuje sve što ima veze s ljekarima. Ona je moj spasitelj. Svaki dan neko iz Crvenog križa dolazi mojim roditeljima na sat vremena. Svi su veoma ljubazni, a mojoj majci sada uglavnom treba samo razgovor, neko ko će sjesti pored nje i razgovarati s njom. I vjerujte mi, to mnogo znači. To mnogo znači meni, kao i mojoj majci.” (R_9)

Sumirajući istraživanja o brizi o starijima u ovoj zemlji možemo prije svega zaključiti da u našem sistemu postoji mnogo nedostataka kada su u pitanju starije osobe. Zdravstvena zaštita je nerazvijena i zanemarena, privatna cjelodnevna kućna njega je skupa i većina posla je na članovima/icama porodice. Za one koji nemaju članove/ice porodice ili finansijska sredstva da se brinu o sebi postoje javni domovi, ali neophodno je poboljšati cjelokupan sistem i ponudu. Druga kategorija

starijih osoba su oni koji nemaju direktnih finansijskih poteškoća, ali se protive ideji života u staračkom domu i treba im veća podrška u kući. Jedan od primjera koji se mogu slijediti je i onaj Crvenog križa, a treba imati na umu i centre zdravog starenja i njihove aktivnosti. Preporučuje se intenzivniji rad u ovakvim centrima kako bi se starije osobe mogle družiti i kako bi se, kao rezultat toga, moglo pomoći u usporavanju procesa starenja i mogućeg nastanka demencije.

3.4 Briga o osobama s invaliditetom

3.4.1 Zakonski propisi, politike i sistem

U Bosni i Hercegovini ne postoji formalna definicija osobe s invaliditetom koja se primjenjuje na svim nivoima i u svim regulatornim okvirima u cijeloj zemlji, njenim entitetima i kantonima. U mnogim oblastima (socijalna, zdravstvena, penziono osiguranje i zapošljavanje) se za opis osoba s različitim funkcionalnim ograničenjima koristi različita terminologija. Štaviše, ne postoje zvanični podaci o osobama s invaliditetom. Osobe s fizičkim invaliditetom, hroničnim bolestima, oštećenjem sluha i vida, mentalnom retardacijom, autizmom i višestrukim oštećenjima su među onima koji spadaju u ovu kategoriju. Sve više se koristi izraz "osobe s posebnim potrebama" zbog povećane inkluzije zasnovane na osnovnim ljudskim pravima i svijesti o inkluziji.

Bosna i Hercegovina ima nekoliko zakona i podzakonskih akata koji regulišu pitanje invaliditeta. Nadalje, međunarodni ugovori iz oblasti invaliditeta koje je država Bosna i Hercegovina potpisala i ratifikovala dio su unutrašnjeg pravnog sistema i pravno zamjenjuju domaće zakone.

Na državnom nivou, Članom II Ustava, "Ljudska prava i osnovne slobode", propisano je da će država i oba entiteta osigurati najviši nivo poštivanja međunarodno priznatih ljudskih prava i osnovnih sloboda, da se prava i slobode predviđene evropskom Konvencijom za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda zajedno sa svojim protokolima direktno primjenjuje u Bosni i Hercegovini i imaju prioritet nad svim ostalim zakonima.

Dokument "Politika u oblasti invalidnosti u Bosni i Hercegovini" objedinjuje perspektive osoba s invaliditetom i državnih institucija i zasnovan je na Standardnim pravilima Ujedinjenih naroda za

izjednačavanje mogućnosti za osobe s invaliditetom i Konvenciji Ujedinjenih naroda o pravima osoba s invaliditetom.

Tabela 15. Zakonski propisi o brizi o osobama s invaliditetom u Bosni i Hercegovini (Pogledati Prilog V)

U Prilogu V je sažetak zakona koja se tiču prava osoba s invaliditetom u određenim oblastima na državnom i entitetskom nivou i Brčko Distriktu. Što se tiče pravne nadležnosti u oblastima relevantnim za osobe s invaliditetom (OSI), većina zakona je na nivou entiteta i Brčko Distrikta. Osim toga, u Federaciji Bosne i Hercegovine nadležnost je podijeljena između entitetskog i kantonalnog nivoa.

Pored predstavljenih zakona, postoji nekoliko kantonalnih zakona koji se bave ovim oblastima u Federaciji Bosne i Hercegovine. Oblasti koje se bave potrebama i pravima osoba s invaliditetom su široke i raznovrsne. Svaka jurisdikcija je usvojila zakone koji nisu međusobno povezani niti usklađeni. Zakonodavna vlast u svakom sistemu ima svoj mehanizam za registraciju i praćenje osoba s invaliditetom. U domenu socijalne zaštite, mjere su uglavnom usmjerene na finansijsku pomoć i institucionalnu njegu, s manjim naglaskom na rehabilitaciju u zajednici i brigu u zajednici.

3.4.2 Situacija u Bosni i Hercegovini

Ne postoje statistički podaci o stvarnom broju osoba s invaliditetom (OSI) i ne postoje baze podataka o osobama s invaliditetom na entitetskom nivou. Prema procjenama, od ukupnog broja stanovnika (prema popisu iz 2013. godine) 294.058 ili 8,3% je osoba s invaliditetom, od čega 132.975 muškaraca i 161.083 žena, dok je status 51.407 osoba nepoznat. U Federaciji Bosne i Hercegovine je bilo 181.927 osoba s invaliditetom, u Republici Srpskoj 104.454, a u Distriktu Brčko 7.677. Institucija ombudsmena za ljudska prava Bosne i Hercegovine je u 2021. godini izvijestila da su 126.324 stanovnika bili korisnici/e nekog oblika socijalne zaštite, pri čemu su osobe s invaliditetom česti korisnici/e socijalne zaštite.

Da bi mogla ostvariti svoja prava, osoba mora prvo steći status osobe s invaliditetom kroz proces procjene i klasifikacije. U ovoj zemlji, klasifikacija i procjena osoba s invaliditetom podijeljeni su u različite sisteme; svaki sistem bi trebao osigurati da pomoć u okviru datog sistema dobiju samo pojedinci koji ispunjavaju kriterije za isto. U Bosni i Hercegovini su dostupni različiti modeli pomoći i podrške osobama s invaliditetom. To uključuje, između ostalog, zdravstvenu zaštitu, finansijsku pomoć, institucionalnu zaštitu, profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje, obrazovanje i inkluziju, dnevnu njegu i druge društvene aktivnosti i socijalne usluge, dostupnost i fizičku adaptaciju sredine i pristup transportu. Postojećim institucionalnim metodama dominiraju modeli finansijske pomoći i promocija zapošljavanja osoba s invaliditetom, dok uključivanje u zajednicu ostaje zanemaren aspect.

U Federaciji Bosne i Hercegovine evidenciju o zaposlenim osobama s invaliditetom vodi služba za zapošljavanje prema mjestu prebivališta osobe. Međutim, Fondu nedostaju podaci o broju osoba s invaliditetom koje rade na otvorenom tržištu rada. Fond Republike Srpske

je po zakonu obavezan da vodi evidenciju o osobama s invaliditetom zaposlenim u entitetu. Međutim, ovaj fond ima samo podatke o broju zaposlenih u realnom sektoru, jer je odgovoran za isplatu novčanih poticaja i refundaciju uplaćenih doprinosa poslodavcima. Fond Federacije Bosne i Hercegovine ne raspolaže podacima o broju zaposlenih osoba s invaliditetom, dok je prema podacima Fonda Republike Srpske 1.190 zaposlenih osoba s invaliditetom u realnom sektoru u 2020. (Institucija ombudsmena za ljudska prava BiH i Hercegovina, 2021.).

Kada je u pitanju broj zaposlenih s invaliditetom angažovanih kroz poticajne programe, u Federaciji Bosne i Hercegovine u periodu 2018-2020. godine zaposleno je ukupno 1.910 osoba, dok su u Republici Srpskoj zaposlene ukupno 92 osobe (Institucija ombudsmena za ljudska prava Bosne i Hercegovine, 2021.)

Dakle, moglo se zaključiti da je pitanje zapošljavanja OSI u velikoj mjeri uređeno u dva entiteta. Međutim, kada je u pitanju inkluzija u društvo i socijalna zaštita, kao i briga o OSI, sistemi su bili decentralizovani, neintegrisani i uglavnom neregulirani (posebno kada su u pitanju njegovatelji/ce).

3.4.3 Briga o osobama s invaliditetom

Briga: Kvalitet usluga za osobe s invaliditetom je neadekvatan, posebno u pogledu nivoa pružene njege. U specijalizovane ustanove je smješten samo ograničen broj osoba s invaliditetom. Prema podacima Agencije za statistiku Bosne i Hercegovine, ustanove socijalne zaštite za djecu s teškoćama u razvoju, omladinu i odrasle osobe sa smetnjama u psihičkom i fizičkom razvoju zbrinjavaju ukupno 2.434 OSI (podaci za 2020. godinu).

Tabela 16. Korisnici/e usluga ustanova socijalne zaštite za djecu s teškoćama u razvoju, omladinu i usvojenu djecu po dobi i spolu i odrasle osobe s ograničenim mentalnim i/ili fizičkim razvojem

		Dob							
		0-2	3-6	7-10	11-14	15-17	18-21	22-35	35 ili iznad
Ukupno	2.434	17	109	204	291	219	230	296	968
M	1.448	9	73	133	188	145	134	248	518
Ž	986	8	36	71	103	74	96	148	450

Izvor: Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine (2021.).

Ipak, o mnogim osobama s invaliditetom brinu članovi ce porodice, a da nisu uopšte uključeni u sistem ekonomije njega. Najčešći negovatelji/ce su roditelji koji, u nedostatku socijalne podrške, preuzimaju ulogu i medicinskog radnika i nastavnika za svoje dijete. Negovatelji/ce su često vezani za osobu s invaliditetom veći dio dana i stoga imaju malo mogućnosti za redovno zaposlenje; briga o srodniku se ne plaća, niti priznaje od strane sistema zdravstvenog i penzionog osiguranja.

Sistem njega omogućava osobi s invaliditetom pravo na novčanu pomoć ako im je zbog trajnih promjena zdravlja potrebna pomoć druge osobe radi zadovoljavanja osnovnih životnih potreba. Ipak, usvajanjem Zakona o roditeljima negovateljima/icama u Federaciji Bosne i Hercegovine, briga o osobi s invaliditetom će od ove godine (2022.) biti priznata kao posao. Roditelji negovatelji/ce će imati pravo na redovnu mjesečnu naknadu u visini neto minimalne plaće u Federaciji Bosne i Hercegovine, kao i na penzijsko, invalidsko i zdravstveno osiguranje. Zakon definiše da status roditelja negovatelja sada može ostvariti srodnik bez starosnog ograničenja. Izmjenama i dopunama Zakona o dječjoj zaštiti Republike Srpske propisano je da jedan od roditelja djeteta sa smetnjama u razvoju može obavljati dužnost negovatelja do navršene 30. godine života djeteta. Visina naknade za roditelja negovatelja ili negovatelja utvrđuje se kao iznos jednak 25% najniže plate u Republici Srpskoj u prethodnoj godini.

Socijalna zaštita: Bosna i Hercegovina troši nešto manje od 19% BDP-a na socijalnu zaštitu, dok socijalna pomoć čini oko 4% BDP-a. U poređenju sa drugim zemljama u regionu, najveći izdaci idu na isplate preživjelima u ratu i invalidnine, dok se najmanji dio izdvaja za porodične i dječje dodatke. Nejednakost u pogledu pristupa socijalnoj pomoći evidentna je u, na primjer, dječjem dodatku, koji varira između entiteta i kantona i općina (UNDP u Bosni i Hercegovini, 2021.).

Obrazovanje: Jedna od prepreka s kojima se djeca s teškoćama u razvoju suočavaju na putu do dovoljno obrazovanja je društvena stigmatizacija i diskriminacija. Djeca s teškoćama u razvoju su integrisana u redovno obrazovanje, bez obzira na to što većina škola nije spremna da ih prihvati jer im nedostaje odgovarajuća infrastruktura i prijevoz. Nastavnici nisu adekvatno obučeni za korištenje odgovarajućih tehnika učenja za rad s djecom s invaliditetom i stoga nisu u mogućnosti da im pruže neophodnu individualnu podršku koja im je potrebna. Nema dovoljno školskih pomagala za pomoć i učenicima i nastavnicima. U pogledu spola, djevojčice

čine jednu trećinu svih učenika u specijalnim školama na svim nivoima školovanja u ovoj zemlji (UNDP u Bosni i Hercegovini, 2021.).

3.4.4 Referentna vrijednost i uporedni pregled

Socijalna pomoć se uvelike razlikuje od zemlje do zemlje i stoga su u nekim zemljama pojedinci u potpunosti zbrinuti, dok je u drugim, kao što su, na primjer, Sjedinjene Države, podrška ograničena na minimum i većina osoba s invaliditetom ne prima nikakve invalidnine od sistema beneficija Sjedinjenih Država. U Njemačkoj, ako osoba pati od dugotrajnog invaliditeta, ona prima penziju bez obzira na godine. Djeca s teškoćama u razvoju automatski pristupaju programu zdravstvenog osiguranja s roditeljima i ne podliježu dodatnim troškovima. Djeca i učenici s teškoćama u razvoju imaju niz prava, uključujući pristup invalidskim kolicima i, u nekim slučajevima, prevodiocu na znakovni jezik. Zapošljavanje osoba s invaliditetom daje pravo preduzećima na privilegije i poreske uštede. Osobe koje primaju invalidninu u Norveškoj dobivaju dodatnu pomoć za plaćanje negovatelja, prepravke kuće i plaćanje taksija, između ostalog. Invalidske penzije u Danskoj podliježu imovinskom cenzusu i penzijama se može dodati stambeni dodatak (Guardian, 2015.).

Države članice EU isplatile su oko 276 milijardi eura za invalidnine u 2018. godini, što čini 7,6% ukupnih rashoda na naknade za socijalnu zaštitu (Eurostat, 2020). Tokom posljednje decenije, socijalna potrošnja kao proporcija BDP-a u zemljama OECD-a generalno se smanjila. Francuska je i dalje zemlja u kojoj se najviše izdvaja na socijalna davanja, s tim da je vlada potrošila oko trećinu BDP-a na socijalne usluge u 2019. Skandinavske zemlje su visoko rangirane na listi, a Danska, Švedska i Norveška izdvajaju više od 25% svog BDP-a. Prosjek OECD-a bio je 20% (Buchholz, 2021.). U poređenju s tim, Bosna i Hercegovina troši nešto manje od 19% BDP-a ili manje od prosjeka OECD-a.

3.4.5 Nalazi istraživanja o nivou brige koja se pruža osobama s invaliditetom u Bosni i Hercegovini

Osobe s invaliditetom (OSI) u Bosni i Hercegovini imaju veoma loše strukture podrške za uspostavljanje funkcionalnog života, što dovodi do slabijeg zdravlja, nižeg stepena obrazovanja i nižeg učešća u ekonomiji. Razlog za to se može pripisati brojnim faktorima koji proizilaze iz sistema kroz koji se pružaju javne usluge, pri

čemu osobe s invaliditetom i dalje nailaze na prepreke u pristupu uslugama kao što su zdravstvo, prijevoz, obrazovanje i zapošljavanje. Ovu situaciju još više komplikuje složena javna uprava u Bosni i Hercegovini, što rezultira potpuno drugačijim okruženjem za osobe s invaliditetom od kantona do kantona, s različitim pravima i različitim putevima pristupa njima.

Međutim, problemi s kojima se suočavaju osobe s invaliditetom i njegovatelj/ce širom zemlje su veoma slični:

- stepen invaliditeta osobe (da li u potpunosti ovisi o starateljima ili se mogu brinuti o sebi);
- starosna dob osobe s invaliditetom (predškolski, školski uzrast ili odrasla osoba).

U uzorku je 7,6% ispitanika/ca izjavilo da brine o osobi s invaliditetom. Nije bilo značajnih rodni razlika. 35,6% onih koji su brinuli o osobi s invaliditetom je bilo zaposleno, njih 10,5% je u potpunosti doprinisilo kućnom budžetu, 9,9% je primalo privatnu ili državnu penziju ili drugu državnu podršku kao jedini oblik prihoda, dok je 5,5% živjelo od socijalne/državne podrške.

3.4.5.1 Kvalitet života i njega

Porodica djeteta s teškoćama u razvoju mora prilagoditi različite aspekte svog života kako bi se prilagodila zahtjevima i potrebama djeteta. Briga o OSI zna biti fizički i mentalno zahtjevan posao, ovisno o vrsti invaliditeta, što utječe i na kvalitet života njegovatelja. Često se navodi da roditelji djece s teškoćama u razvoju imaju fizičke i psihičke tegobe čime je umanjen kvalitet njihovog života. Kada se uzme u obzir nedovoljan nivo podrške koju nudi sistem, jasno je da se kvalitet života cijele porodice smatra potpuno nevažnim. Nema potrebe naglašavati da je kvalitet života osoba s invaliditetom i onih koji se o njima brinu u Bosni i Hercegovini loš.

“Cijela naša porodica mora se prilagoditi njegovim (OSI) potrebama i zahtjevima.”
(IG_10)

“I pored toga što je naš sin dosta funkcionalan, ima poteškoća koje mu otežavaju život kao i čitavoj našoj porodici, jer se svi moramo prilagoditi njegovim potrebama i zahtjevima.”
(D_7)

Roditelji se suočavaju s brojnim izazovima prije nego što dobiju dijagnozu za svoje dijete, što može potrajati. Nakon dijagnoze dolazi faza prihvatanja i suočavanja s dijagnozom, kao i razmišljanje o vlastitom i djetetovom životu i budućnosti. Njegovateljima/icama je potrebna pomoć kako bi se nosili s fizičkim, mentalnim i emocionalnim stresom u svim fazama.

“Postoji značajan nedostatak u zdravstvu u smislu nepružanja podrške roditeljima kada im se saopšti dijagnoza. Nisam dobila nikakvu pomoć od psihologa, psihijatra ili drugog specijaliste te vrste.” (D_7)

“Mi smo zapravo doktori svojoj djeci.” (D_8)

Najveći teret brige o djetetu s teškoćama u razvoju pada na njihove roditelje. Međutim, utjecaj toga se često prenosi i na bake i djedove, koji pokušavaju olakšati život svojoj djeci. S tim u vezi, jedna od ispitanica smatra da je njena majka uložila značajan dio svog života u pomoć u brizi za svoju invalidnu unuku kako bi olakšala život svojoj kćerki.

“Najviše mi je pomogla uža porodica, znači roditelji... Moja majka je već stara, ima 83 godine i praktično je žrtvovala dio svog života da mi pomogne, da me sačuva fizički i psihički i da imam jedno dijete normalnog razvoja.”
(D_4)

Problemi s postavljanjem dijagnoze, suočavanjem s dijagnozom, organizacijom života djeteta s teškoćama u razvoju i organizacijom vlastitog života samo su neki od problema s kojima se suočavaju porodice kao njegovatelj/ce osoba s invaliditetom. Sistem treba pružiti podršku za svaki od navedenih problema, a posebno

u dijelu organizacije života osoba s invaliditetom, koji uključuje i zdravstvenu zaštitu, obrazovanje, pa i zapošljavanje. Međutim, članovi/ce porodice, najčešće majke, prinuđeni su da postanu ljekari i nastavnici svojoj djeci. Sistem ne pruža ni edukaciju ni obuku, pa su roditelji primorani da se sami snalaze, traže informacije na internetu i informišu se preko raznih nevladinih organizacija i specijalističkih udruženja.

“Smatram da je to apsurdno, jer postoje službe i ljudi koji su educirani da pružaju te usluge [osobama s invaliditetom]. Zašto je bilo potrebno da se ja, ekonomista, prekvalifikujem za njegovatelja? Završila sam određene obuke i edukacije da postanem vaspitač za svoje dijete...jer je moje dijete doživljavalo tzv. regresiju i shvatila sam da mi niko ne može pomoći i da moram učiti.” (D_6)

Kao rezultat toga, roditelji postaju neformalni njegovatelji/ce i preuzimaju stalni i zahtjevan zadatak pružanja brige. Ovo smanjuje pritisak na pružaoce usluga i na taj način štedi novac poreskih obveznika. Ipak, porodice s djecom s teškoćama u razvoju često se suočavaju s diskriminacijom i nedostatkom razumijevanja.

“Osobe s invaliditetom u Bosni i Hercegovini suočavaju se s brojnim izazovima, a najznačajniji od njih nalaze se u svijesti ljudi. Kada je u pitanju rješavanje problema osoba s invaliditetom, najviše nam pomažu osobe koje su u jednoj od tih pozicija, ako imaju lični problem te vrste ili ako imaju nekoga u porodici ili nekoga u okruženju s tim problemom. Dakle, oni su malo osjetljiviji ili imaju malo više sluha za ove probleme.” (D_4)

3.4.5.2 Spol i njega

Kada je u pitanju briga o osobama s invaliditetom (OSI), i period od 6 do 22 sata, o osobama s invaliditetom brine više žena nego muškaraca, dok od 22 sata do 1 sat ujutro brigu o osobama s invaliditetom pruža približno isti udio žena i muškaraca. Ipak, tradicionalno žene snose odgovornost za brigu o osobama s invaliditetom, posebno o djeci.

“Naš mentalitet je takav da je majka tipično stup porodice, pogotovo ako dijete ima posebne potrebe. Majke na svojim plećima

nose većinu problema. Ima mnogo samohranih majki, uključujući i mene, koje izgaraju za svoje porodice, koje brinu o svom djetetu i koje rade na poboljšanju kvaliteta života svoje djece.” (D_1)

Čak 70% brakova s djecom sa smetnjama u razvoju završava se razvodom, pri čemu većina odgovornosti za brigu o djetetu pada na majku.

Pored činjenice da žene snose odgovornost za brigu o djetetu s teškoćama u razvoju, iskustvo pokazuje da muškarci ne samo da ne brinu o djetetu već vrlo često okreću leđa djetetu i njegovoj majci. Prema iskustvima ispitanika/ca koji su učestvovali u primarnom istraživanju, čak 70% brakova s djecom s teškoćama u razvoju završava se razvodom, pri čemu najveći dio odgovornosti njegovatelja pada na majku. U takvim situacijama majka je prinuđena ne samo da brine o djetetu već i o porodičnom budžetu.

“Imam prijateljice, samohrane majke, čiji muževi nisu izdržali taj pritisak... da li svoj unutrašnji psihički pritisak ili pritisak okoline... Muškarci reaguju malo drugačije od majki, koje štite djecu i porodicu i koje mogu izdržati poteškoće na duge staze kao i u određenim situacijama.” (D_4)

Kada se od osobe traži da se stara o drugoj osobi koja pati od invaliditeta, to prvenstveno utječe na njihov potencijal za zapošljavanje. U velikoj većini slučajeva njegovatelj mora odustati od zaposlenja, bez obzira na zanimanje ili nivo obrazovanja, jer je gotovo nemoguće dobiti sistemsku pomoć za svakodnevnu njegu osoba s invaliditetom.

“U nekom trenutku vi i vaš supružnik sjednete i odlučite ko od vas neće raditi. Vjerujem da se to dešava u 90 do 95% slučajeva... Morali smo odlučiti da li da ostavimo dijete ili da pokušamo osigurati da ono što više napreduje, tako da sam trenutno nezaposlena, iako imam diplomu pravnika.” (D_7)

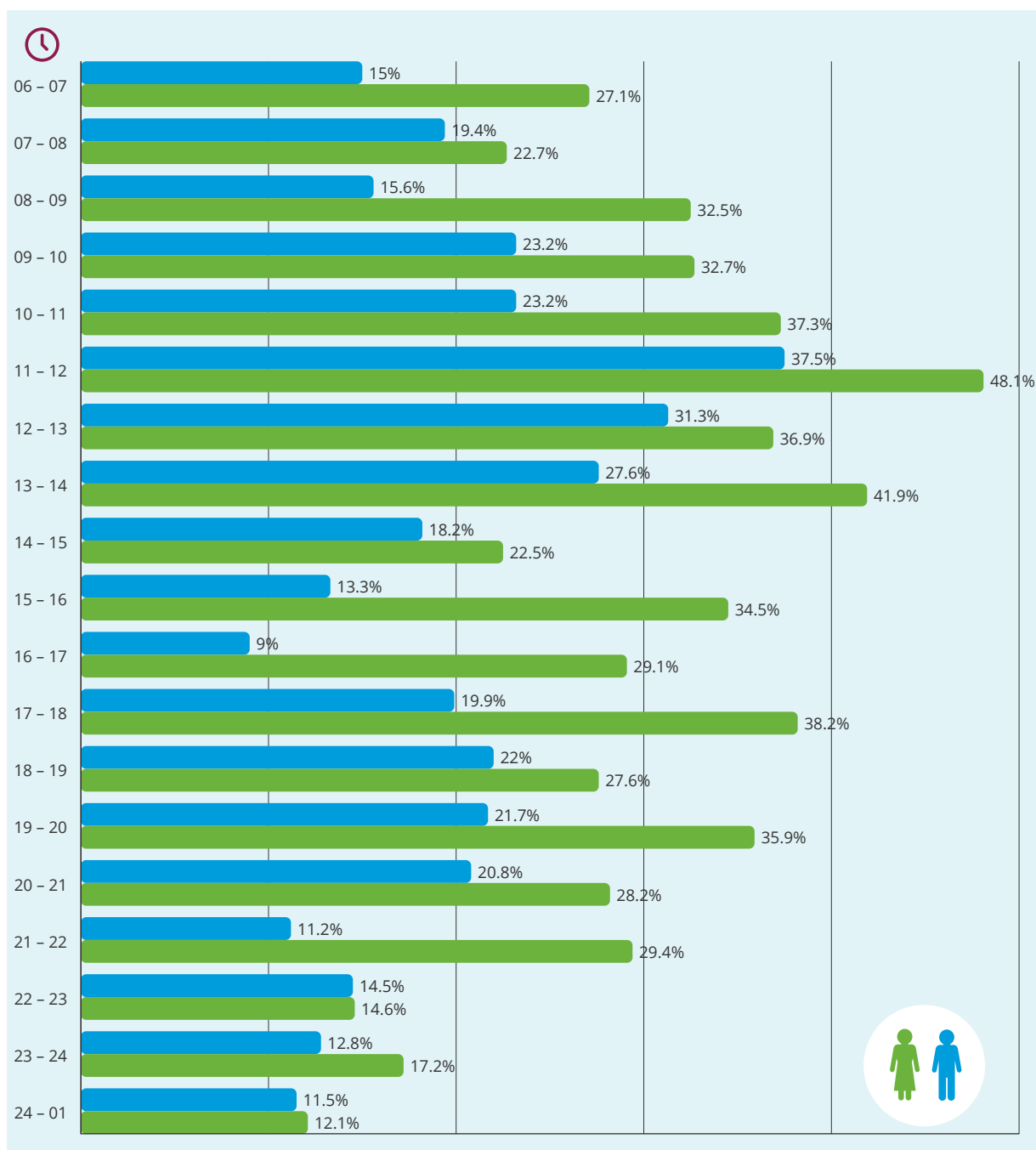

Figura 24. Dnevne obaveze njegovatelja – muškaraca i žena

Žene češće od muškaraca napuštaju karijeru kako bi se brinule o djetetu. Pored napuštanja posla i gubitka finansijske nezavisnosti, ovo ima dubok psihološki efekat na žene.

“Na kraju sam odlučila da ne radim. To je ekonomski problem, ali sa sobom nosi i psihološki momenat jer ja postajem domaćica iako to nikada nisam htjela biti; svjesna sam da moram odustati od karijere da bih pomogla svom djetetu.” (D_6)

Pored odustajanja od karijere, žene su, zbog nedostatka podrške sistema, primorane da se osposobe za pružanje zdravstvenih i obrazovnih usluga svojoj djeci. Roditelji stoga postaju i ljekari i nastavnici svojoj djeci, iako nisu edukovani za te uloge.

Konačno, pored svakodnevne borbe koju predstavlja briga o djetetu s teškoćama u razvoju u mnogim oblastima, roditelji uvijek brinu šta će biti s djetetom ako se njima nešto desi.

“Nadam se da ću živjeti u sistemu koji nam omogućava da budemo malo opušteniji kao roditelji. Ne možemo napustiti ovaj svijet... svi se pitamo šta će biti s djecom ako jednog dana umremo.” (D_1)

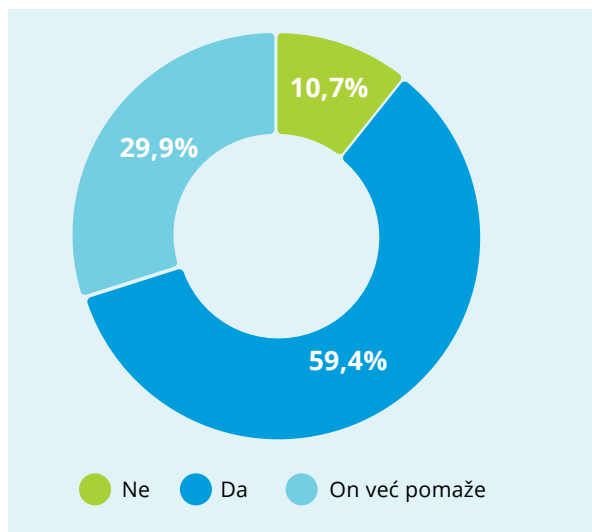

Figura 25. Želja da se pomogne partnerici/supruzi

Na pitanje da li bi željeli da im supružnik pomaže u brizi o osobi s invaliditetom 59,4% ispitanica je reklo da bi. One koje su rekle “ne” kao glavne razloge za svoj odgovor navode da ne žele pomoć od svog supružnika, da on ne zna kako da pomogne (36,3%) i da je zauzet poslom (26,4%).

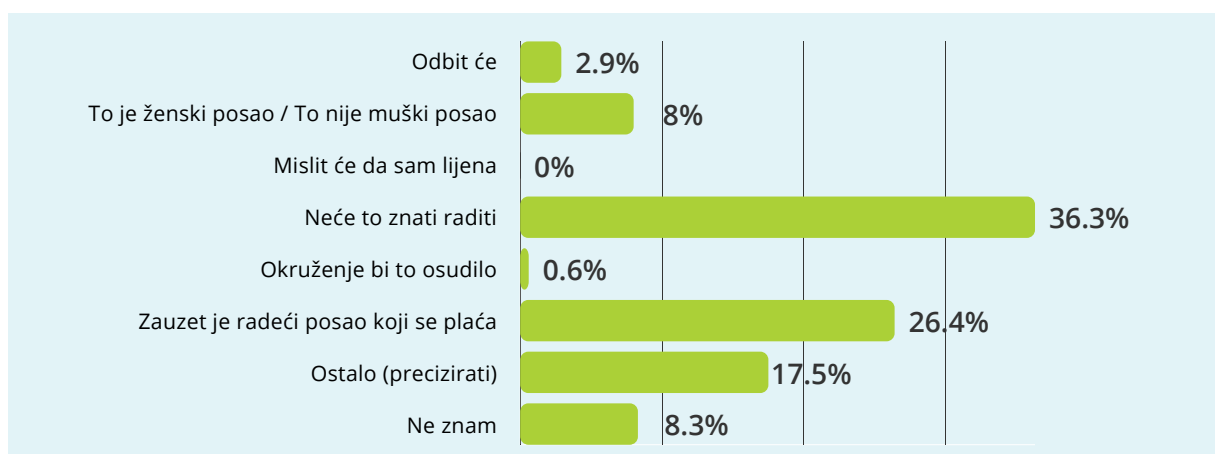

Figura 26. Razlozi zbog kojih je pomoć partnera/supružnika nepoželjna

3.4.5.3 Potrebe njegovatelja/ica

Kad je riječ o potrebama njegovatelja koje sistem može zadovoljiti, većina (59,6%) smatra da bi novčane subvencije za porodice i posao njege, kao i besplatne državne usluge njege bile od koristi (46,1%), dok je 34,1 % ispitanika/ca izjavilo da bi imali koristi od nenovčane pomoći za porodične potrebe, a 32,6 % je odgovorilo da bi imali koristi da se komunalne usluge ne plaćaju.

Roditelji odgajatelji još uvijek nisu priznati u Federaciji Bosne i Hercegovine, ali su roditelji njegovatelji/ce odnedavno priznati. Ovo je, dijelom, porodici naklonjena ("family-friendly") politika na djelu.

"Veoma smo sretni što su roditelji-njegovatelji/ce prepoznati u Federaciji Bosne i Hercegovine. Razgovarali smo s roditeljima djece s teškoćama u razvoju (ili sa smetnjama) kako bismo prepoznali specifičnost njihovih potreba i svakodnevne poteškoće koje imaju i pokušali ih riješiti kroz razgovore s institucijama. Međutim, treba biti oprezan s primjenom ove mjere jer, u suštini, roditeljski status je njegovatelj, a to može značiti i da još uvijek nemaju mogućnost da nađu više usluga podrške svojoj djeci." (II_3)

Tabela 17. Podrška/usluge koje bi bile najkorisnije za njegovatelje/ice

Koja bi vam od ovih podrški/usluga bila najkorisnija tokom dana koji ste upravo opisali?	
Novčana subvencija za porodicu ili za poslove njege (npr. dječji dodatak, naknada za njegovatelje, starosna penzija, invalidnina)	59,6%
Nenovčana podrška za potrebe porodice (npr. hrana, lijekovi, odjeća, oprema za domaćinstvo)	34,1%
Besplatne državne usluge njege (npr. briga o djeci, briga o starijima, bolesnima ili osobama s invaliditetom)	46,1%
Besplatne komunalije (npr. voda, struja, usluge prijevoza)	32,6%
Drugo	1,3%

Iako postoje neki zakoni i politike za zaštitu i poboljšanje života osoba s invaliditetom (OSI), realnost brige o osobi s invaliditetom su individualna ljudska iskustva i osjećaji njegovatelja i roditelja. Usklađivanje zakona na različitim nivoima doprinijelo bi poboljšanju prava osoba s invaliditetom i njegovatelja i smanjilo postojeću geografsku diskriminaciju, dok bi dostupnost informacija o njihovim pravima značajno doprinijela poboljšanju stanja ovih porodica.

"Imamo zakone, ali oni se ne sprovode u praksi. Imamo ih mnogo. Tu su i stvari koje se trebaju uraditi, ali se ne rade jer ljudi nemaju senzibiliteta. Ono što dobivamo, i pri tome mislim na osobe s invaliditetom, su finansijska podrška i smještaj u ustanove i ono što želimo su usluge podrške koje su od koristi i osobama s invaliditetom i osobama koje brinu o njima." (D_1)

Zbog složenosti sistema, viših nivoa vlasti i podjele nadležnosti, njegovateljima/icama često nedostaje znanja o vlastitim pravima i pravima osoba s invaliditetom. S tim u vezi, potreban je jedan info-centar za osobe s invaliditetom i njegovatelje kako bi se barem centralizirale usluge pružanja informacija o nadležnostima i pravima, a zatim i pružanje usluga.

"Ne postoji nijedna institucija koja će reći koja zakonska prava imate, da bi vam malo olakšala ostvarivanje tih prava u početku... Ja sam se dosta educirala. Ja sam ekonomista, ali sam dosta vremena posvetila informišući se koja su moja prava, odnosno čitanju zakona. Čitala sam svaki dan, jer mi je bilo apsurdno da mi govore da nemam pravo ni na šta." (D_7)

Porodicama koje u svom sastavu imaju osobu s invaliditetom je potrebna psihološka podrška i razumijevanje. Nadalje, iskustva ispitanika/ca pokazuju da zajednički napori daju veće rezultate.

“Ovdje smo da se borimo koliko god možemo i vjerujem da mnogo toga možemo postići zajedno i da se trebamo ujediniti.” (D_3)

Konačno, sistem mora biti dizajniran i organizovan tako da se bavi i prepoznaje potrebe osoba s invaliditetom na osnovu sljedećeg:

1. Stepen invaliditeta osobe s invaliditetom

- **Osobe kojima je potrebna stalna njega:**

Ako je osobi s invaliditetom potrebna stalna njega, to će rezultirati potpunim poremećajem normalnog života pojedinca i pojedinaca koji tu negu moraju pružiti. U ovom slučaju, najveća potreba porodice je adekvatna dnevna njega za osobu s invaliditetom.

“Najveći problem je briga o djetetu tokom radnog vremena.” (D_7)

- **Osobe koje se mogu brinuti o sebi:**

Stephen W. Hawking je izjavio da invaliditet ne mora biti prepreka uspjehu. Uprkos tome što je patio od bolesti motornog neurona tokom gotovo čitavog svog odraslog života, Hawking je nastavio istaknutu karijeru u astrofizici i vodio sretan porodični život.

2. Starosna dob osobe s invaliditetom

- **Djeca predškolskog uzrasta:** Potrebno je osigurati punu svakodnevnu brigu o djeci s teškoćama u razvoju kako bi se majkama te djece omogućilo da mogu dobiti zaposlenje i da rade znajući da su njihova djeca zbrinuta.

- **Djeca školskog uzrasta:** Svakodnevna briga za OSI kojima je potrebna puna njega i potpuno uključivanje OSI koje mogu učestvovati u edukaciji.

- **Odrasli:** Svakodnevna briga za OSI kojima je potrebna puna njega i potpuna inkluzija i obuka OSI koje mogu raditi.

Osobe s invaliditetom u Bosni i Hercegovini zahtijevaju značajno obrazovanje i podršku. Sistem prepoznaje značaj zapošljavanja osoba s invaliditetom i postoji niz poticaja za one koji to rade. Međutim, kako bi se

maksimizirala integracija osoba s invaliditetom u društvo, potreban je sistematski pristup obuci. Obrazovni sistem nije dizajniran da zadovolji jedinstvene zahtjeve svih.

“Imate dva izbora: proglasiti osobe s invaliditetom nesposobnim za rad i primati invalidnine ili odlučiti da je dijete sposobno za rad i izgubiti invalidninu, i imati radno sposobno dijete koje se ne može nigdje zaposliti.” (D_7)

Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima osoba s invaliditetom, koja je usvojena 2006. godine, nastoji “promovirati, zaštititi i osigurati puno i jednako korištenje svih ljudskih prava i osnovnih sloboda za sve osobe s invaliditetom, te promovirati poštovanje njihovog urođenog dostojanstva.”

Ovo predstavlja značajan pomak u globalnoj percepciji i odgovoru na invaliditet, a ipak, kao i u drugim segmentima, različite zemlje su na različitim nivoima u postizanju ovog cilja. Invaliditet je složeno pitanje i, ovisno o kontekstu, intervencije za prevazilaženje nedostataka povezanih s invaliditetom su brojne i sistemski različite.

4. BRIGA I NJEGA U BROJKAMA

U prosjeku, žene u Bosni i Hercegovini troše oko 6 sati i 32 minute na neplaćene aktivnosti brige i njege. Muškarci provode 3 sata i 31 minut.

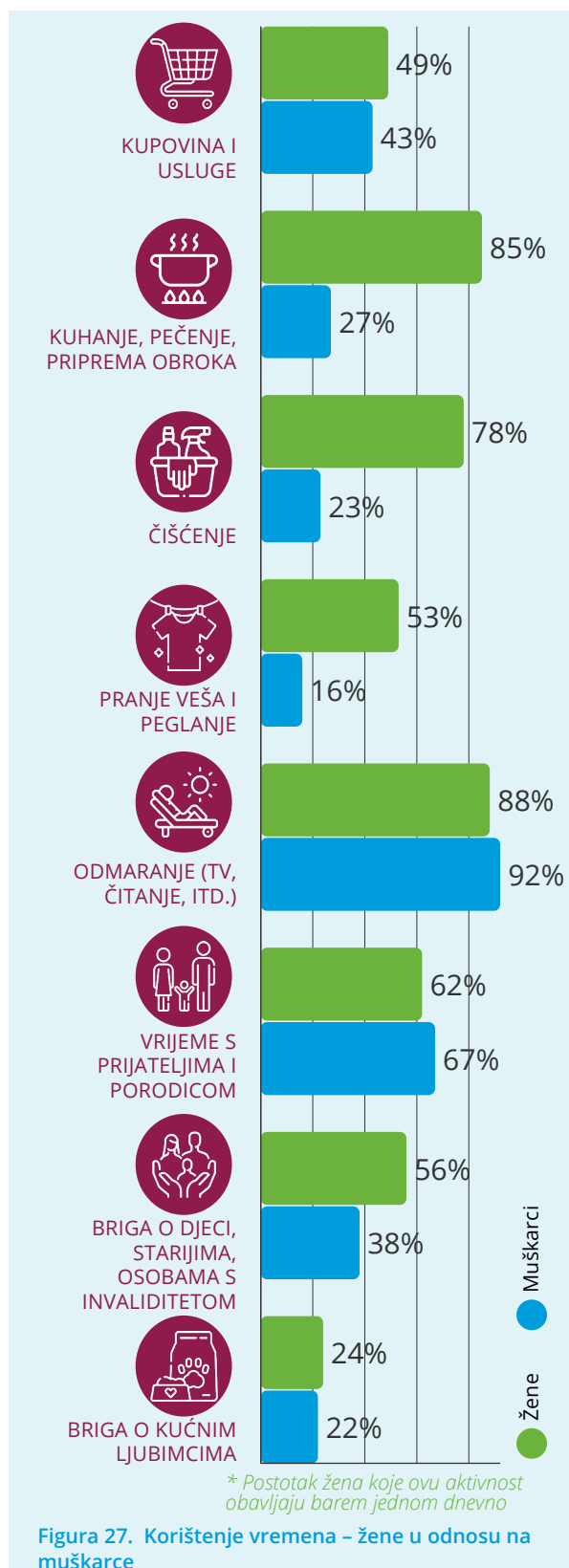
Analiza korištenja vremena je bila od najvećeg interesa za razumijevanje ekonomije brige i njege u Bosni i Hercegovini. Ovu analizu smo sproveli na osnovu kvantitativnih podataka ankete dobivenih od ispitanika/ca koji su odgovorili na pitanje koje poslove obavljaju od 6 do 1 sat iza ponoći. U analizi smo se fokusirali samo na poslove vezane za njegu i isključili vrijeme za spavanje, edukaciju i druge poslove. Zanimljivo je da je nejednak broj muškaraca i žena svakodnevno obavljao slične zadatke. Na primjer, 85% žena u našem uzorku izjavilo je da kuha barem jednom dnevno, dok je isto radilo samo 27% muškaraca.

Slične razlike postojale su i kada su u pitanju ostali kućni poslovi, kao što su čišćenje (23% muškaraca i 78% žena) i pranje veša i peglanje (16% muškaraca i 53% žena). Ove brojke se mogu bolje razumjeti kroz kvalitativne uvide koje su dali ispitanici/e koji su učestvovali u kvantitativnoj studiji, navodeći neke od svojih stavova odgovarajući na otvorena pitanja iz ankete.

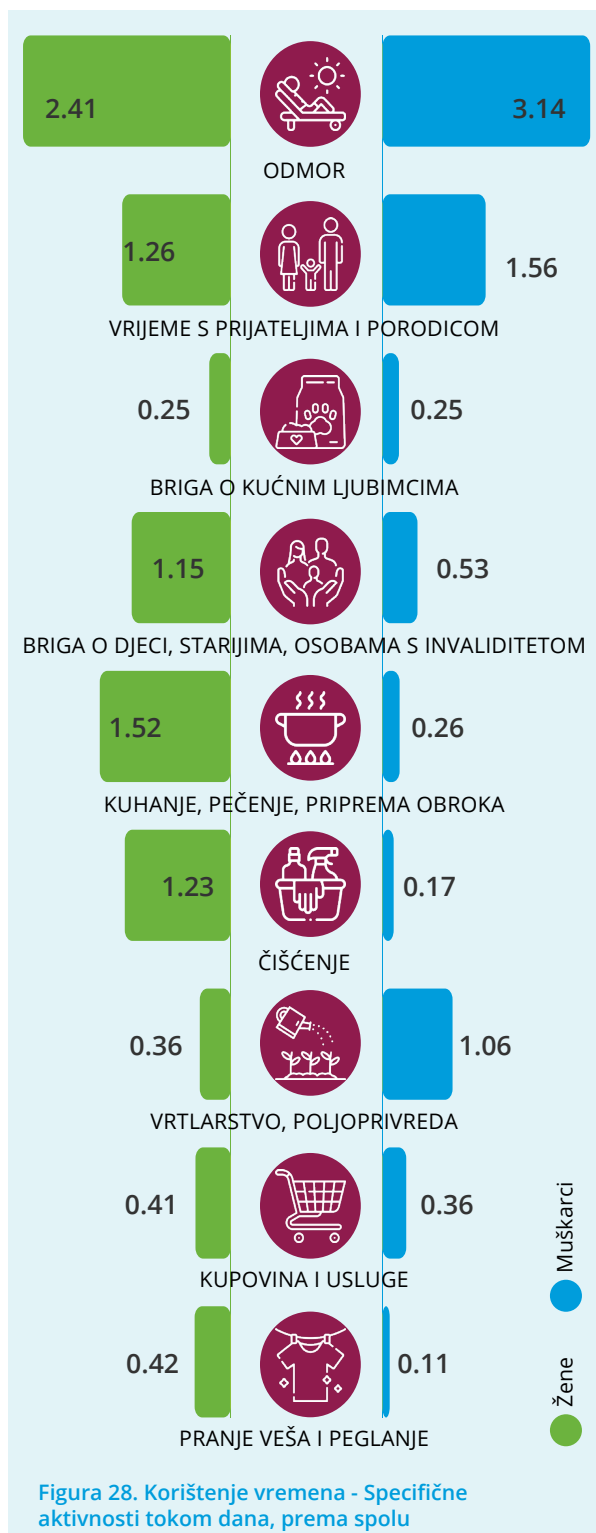
“Muškarci bi trebali pomagati svojim suprugama u aktivnostima kao što su usisavanje kuće, raspremanje stola nakon ručka ili slično. Ali mislim da, pod uslovom da je žena zdrava i sposobna, nije prirodno da muškarac pere prozore.” (ID ispitanika/ca 6_D, A_4)

Neplaćene aktivnosti brige i njege i društvene aktivnosti detaljnije su analizirane u nastavku na Figuri 27.

Uočene su značajne razlike u procentu muškaraca i žena uključenih u brigu o djeci, starijima i osobama s invaliditetom (38% muškaraca u odnosu na 56% žena). Postotak muškaraca i žena koji su barem jednom dnevno sudjelovali u aktivnostima kao što su vrtlarstvo i poljoprivreda, kupovina i usluge, briga o kućnim ljubimcima i društvene aktivnosti bio je u određenoj mjeri

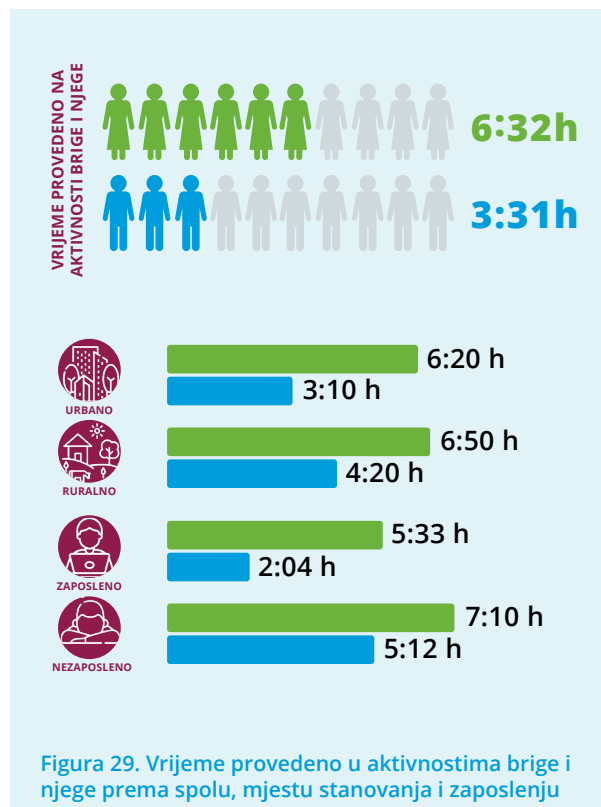

uravnotežen. Važno je napomenuti da ove brojke ne odražavaju količinu vremena utrošenog na ove aktivnosti, već ukazuju na postotak stanovništva koji učestvuje u ovim aktivnostima barem jednom dnevno. Učestalost je dobivena ako je ispitanik barem jednom izjavio da je radio određenu aktivnost u navedenom periodu.

Dok 85% žena kuha barem jednom dnevno, to važi za samo 27% muškaraca. Ovo čini razliku od 3,15 sati!

U sljedećoj fazi analize željeli smo saznati koliko vremena muškarci i žene u prosjeku dnevno troše na aktivnosti vezane za ekonomiju brige i njega. Da bismo to razumjeli, morali smo izračunati koliko su vremena svi muškarci i sve žene u uzorku potrošili na svaku aktivnost u odnosu na broj populacije u ovoj kategoriji. Prvo smo se fokusirali na dvije glavne poddomene svakodnevnog života: poddomen aktivnosti njega i poddomen društvenih aktivnosti. U prvom poddomenu, aktivnosti brige i njega, mjerene su rodne razlike u pogledu učešća žena i muškaraca u brizi i podizanju djece ili unučadi, brizi o starijima i osobama s invaliditetom, kao i njihovom učešću u aktivnostima u domaćinstvu. U drugom poddomenu posmatrano je vrijeme koje su žene i muškarci ulagali u društvene aktivnosti. U njemu su mjerene rodne razlike u sportskim, kulturnim i rekreativnim aktivnostima koje žene i muškarci imaju van domaćinstva.

Žene u ruralnim sredinama provodile su veći dio svog vremena na neplaćenim aktivnostima brige i njege (6:50 sati dnevno), dok su žene u urbanim sredinama provodile nešto manje vremena na ovim aktivnostima (6:20 sati dnevno). Istovremeno, muškarci u ruralnim i urbanim sredinama trošili su 40 do 55% manje vremena na aktivnostima brige i njege nego žene (između 4:20 i 3:01 sata).

Figura 29 prikazuje da su žene u prosjeku trošile 1,85 puta više vremena na aktivnosti brige i njege (žene 6:32 sata u poređenju s muškarcima, 3:31 sat), ali su baveći se društvenim aktivnostima provodile samo 0,79 vremena koje su muškarci provodili u istom. Ove

razlike su bile manje kod žena u ruralnim sredinama (u poređenju s muškarcima u ruralnim sredinama) nego kod žena u urbanim sredinama (u poređenju s muškarcima u urbanim sredinama). Iznenadujuće, najveća razlika u vremenu provedenom u aktivnostima brige i njege se pojavila kada se uporede zaposlene žene sa zaposlenim muškarcima. Žene su provele oko 5:33 sata na aktivnostima njege ili više nego dvostruko više vremena od zaposlenih muškaraca (2:04 sata). Nalazi pokazuju da žene provode oko 42 minuta dnevno, a muškarci 11 minuta na pranju i peglanju veša i da su pripadnici oba spola potrošili približno isto vrijeme samo na kupovinu i uslužne aktivnosti i brigu o kućnim ljubimcima.

sati	Spol/Životna sredina				Zaposlenje vs. spol			
	Muškarci u urbanim sredinama	Žene u urbanim sredinama	Muškarci u ruralnim sredinama	Žene u ruralnim sredinama	Zaposleni muškarci	Zaposlene žene	Nezaposleni muškarci	Nezaposlene žene
Odmaranje (TV, čitanje, itd.)	3:08	2:25	3:24	3:05	2:45	2:05	3:46	3:07
Vrijeme provedeno s prijateljima i porodicom	2:14	1:37	1:26	1:09	1:44	1:09	2:09	1:37
Briga o kućnim ljubimcima	0:20	0:25	0:31	0:26	0:16	0:17	0:34	0:31
Briga o djeci, starijima, osobama s invaliditetom	0:50	1:23	0:59	1:02	0:44	1:08	1:04	1:20
Kuhanje, pečenje, priprema obroka	0:33	1:46	0:14	2:01	0:14	1:40	0:39	2:00
Čišćenje	0:22	1:24	0:11	1:21	0:11	1:08	0:25	1:33
Vrtlarstvo, poljoprivreda, itd.	0:24	0:16	2:14	1:07	0:21	0:17	1:57	0:49
Kupovina i usluge	0:39	0:46	0:29	0:33	0:25	0:38	0:49	0:42
Pranje veša i peglanje	0:11	0:42	0:11	0:43	0:07	0:39	0:16	0:44

Tabela 18. Rodne nejednakosti u pogledu vremena provedenog na različitim aktivnostima

Kada je riječ o brizi o vlastitoj djeci, starijima i članovima/icama porodice s invaliditetom, žene su u prosjeku provodile 41% više vremena na ovoj aktivnosti od muškaraca (1:15 minuta u odnosu na 53 minute u prosjeku). Nejednaka raspodjela korištenja vremena je nešto čega su žene u Bosni i Hercegovini svjesne. Naprimjer, u našim fokus grupama ispitanicima/cama smo puštali priču u kojoj muž i žena ravnopravno dijele brigu o odgoju vlastite djece i zamolili ispitanike/ce da je prokomentarišu. Komentari koje smo dobili bili su vrlo konzistentni.

“Ovo izgleda kao bajka. Zvuči kao odlična teorija, da poslove obavljaju jednako. To je daleko od stvarnosti!” (FG_HW)

Prema podacima o korištenju vremena klasifikovanim prema tipu područja (urbano/ruralno) žene u ruralnim sredinama su više opterećene neplaćenim poslovima brige i njege. Isto važi i za zaposlene žene (u poređenju sa zaposlenim muškarcima i nezaposlenim muškarcima) i nezaposlene žene (u poređenju sa zaposlenim muškarcima, nezaposlenim muškarcima i zaposlenim ženama).

Zaposlene žene provode više nego dvostruko više vremena na aktivnosti brige i njege nego zaposleni muškarci.

Zabrinjavajuće je vidjeti da zaposlene žene nose najveći teret kada su u pitanju kućni poslovi van radnog vremena, što je značajan demotivirajući faktor za ekonomsko osnaživanje žena. Jedan od ispitanika naše fokus grupe pokrenuo je ovo pitanje.

“Zaposlila sam se i za 15 dana mi je muž rekao ‘moraš li raditi, šta misliš da daš otkaz?’ Kod kuće je bio haos, jer je ranije ručak uvijek bio na stolu u određeno vrijeme. Kada sam počela raditi, toga više nije bilo, jer nisam mogla stići. Dolazila sam s posla kad je on već bio kod kuće, i nije bilo ručka. A odlazila kad i on. Dala sam otkaz.” (FG_HW)

Iako je prikupljanje podataka obavljeno jednokratno, željeli smo steći barem preliminarni uvid u uključenost muškaraca u aktivnosti njege tokom vremena, bez usvajanja longitudinalnog pristupa. Stoga su naši ispitanici/e upitani da li su njihov otac ili neka druga muška figura u njihovom domaćinstvu tokom odrastanja

bili uključeni u aktivnosti kao što su čišćenje, priprema obroka, briga o starijima i briga o braći, sestrama i drugoj djeci u porodici.

Figura 30 prikazuje samo postotak ispitanika/ca koji su rekli da njihov otac, ili neka druga muška figura nije uopšte učestvovala u tim aktivnostima. Pokazuje da se postotak muškaraca koji nikad nisu učestvovali u aktivnostima njege polako smanjuje, tako da ima nekih pozitivnih promjena, mada one idu sporo. Kako bi se pratio napredak tokom

vremena i kako bi se razumjeli obrasci i promjene u ponašanju, istraživanja o korištenju vremena trebala bi biti dio institucionalnih statističkih izvještaja. Trenutno to nije slučaj. Kada saberemo sve dokaze iz istraživanja o korištenju vremena, trebali bismo imati dovoljno dokaza da kažemo da u Bosni i Hercegovini ne postoji rodna ravnopravnost u smislu učešća u aktivnostima neplaćene brige i njege. Drugim riječima, činjenica je da su žene daleko više opterećene neplaćenim obavezama brige i njege nego muškarci.

Figura 30. Učešće očinske figure u aktivnostima njege i brige u cijeloj generaciji

5. PREPORUKE ZA POLITIKE I PROGRAMSKO PLANIRANJE

Na osnovu analize prethodno prikupljenih primarnih i sekundarnih podataka, kreirane su politike i programske opcije za zainteresovane strane i UN Women u cilju poboljšanja segmenta ekonomije brige i njege u Bosni i Hercegovini. Iako ova studija može dati nekoliko preporuka, kako za politike tako i za planiranje programiranja za svaku oblast zaštite, koje bi dovele do poboljšanja sistema, naglasak je isključivo na preporukama koje doprinose poboljšanju razumijevanja nesrazmjerne odgovornosti za njegu kao izvor nejednakosti. To bi neminovno trebalo dovesti do pozitivnih promjena kako bi se postigla pravednija briga i njega i pružanje usluga u domaćinstvima i zajednicama, što će u konačnici doprinijeti osnaživanju žena.

Sektor brige i njege je složen i heterogen, s različitim pitanjima i problemima koji su duboko ukorijenjeni u sistemu u ovoj zemlji. U nastavku navedeni elementi predstavljaju mali dio ukupnog problema:

- neadekvatna podrška koja se kroz zdravstveni sistem pruža osobama u potrebi i njegovateljima/icama;
- ograničene politike zapošljavanja i izuzetno visoka stopa nezaposlenosti, posebno za žene;
- obrazovni sistem koji ne pruža dovoljnu podršku djeci s teškoćama u razvoju;
- društvo koje općenito ima nedovoljno razvijenu empatiju prema potrebama za negom i njegovateljima/icama.

Dakle, sektor i sistem brige i njege zahtijevaju poboljšanje kroz primjenu različitih programa politike u svim gore navedenim oblastima. To jeste, zdravstvenu zaštitu za starije osobe s demencijom ili nepokretnostima treba bolje organizovati i blagovremeno je pružati starijima i njihovim porodicama, pronaći kvalifikovanije i obrazovanije kadrove za sve sektore (npr. starački domovi, specijalizovane škole za osobe s invaliditetom (OSI), agencije za zapošljavanje i sl.), dok inkluziju u školski sistem itd. treba unaprijediti kako bi se doprinijelo smanjenju opterećenja žena kao glavnih pružalaca brige i njege u Bosni i Hercegovini i kako bi se omogućile bolje plate i uvjeti za njegovatelje da

posao njege više ne bude takozvani "ženski posao" koji je izrazito rodno zasnovan.

Ipak, ova studija se fokusira na one politike koje će direktno utjecati na žene i njihove aktivnosti brige i njege u četiri glavna segmenta: kućni poslovi, briga o djeci, briga o starijima i briga o osobama s invaliditetom. Opcije politike su kategorisane u okviru politike brige i njege (vidi Tabelu 8) i rangirane prema prioritetu. Neke politike su prikladne za programske opcije, a pet od njih su detaljnije opisane kao studije slučaja. Te programske opcije studija slučaja su 1) centri za pružanje više vrsta njege, 2) škole roditeljstva, 3) opcije zagovaranja, 4) info-centar za osobe s invaliditetom i starije osobe i 5) opcija jedne politike po pitanju Zakona o socijalnoj zaštiti u Federaciji Bosne i Hercegovine.

Što se tiče ove druge opcije, osnovni problem ostvarivanja prava zaposlenih majki u Federaciji Bosne i Hercegovine je činjenica da njihovo pravo na naknadu/plaću za vrijeme porodiljskog odsustva trenutno spada u sistem socijalne zaštite. To u suštini znači da se zaposlena majka tretira kao osoba u stanju socijalne potrebe.

Postupak, organi i finansiranje ovog prava detaljnije su uređeni na nivou kantona. Ovo je dovelo do situacije da se nivo koordinacije, procedure i visina naknade za porodiljsko odsustvo za zaposlene majke razlikuju od kantona do kantona. Stoga se ne može govoriti o ravnopravnom položaju zaposlenih majki u Federaciji Bosne i Hercegovine. Budući da se naknada za porodiljsko odsustvo finansira direktno iz budžeta (a ne iz zdravstvenog osiguranja), iznos koji se isplaćuje u principu se zasniva na prosječnoj plati u kantonu, a ne na plati majke prije odlaska na porodiljsko. Novac koji uplaćuju zaposlene majke (obavezna uplata iz plata koje svaki poslodavac isplaćuje mjesečno) za zdravstveno osiguranje (pokrivanje ovog rizika) ostaje u zdravstvenom sistemu, dok se ova naknada isplaćuje iz budžeta socijalne zaštite.

Osim zaposlenih majki, diskriminisane su i druge socijalne kategorije zbog pogrešne alokacije raspoloživih budžetskih sredstava zbog koje su im uskraćena određena prava na zaštitu porodice s djecom. Pored geografske diskriminacije u ovoj oblasti postoji i sektorska diskriminacija. Naime, Zakon o radu propisuje da poslodavac može (ali ne mora) isplatiti zaposlenoj

majci razliku do njene pune plate tokom porodiljskog odsustva.

Nadalje, postojeći pravni okvir u oblasti socijalne zaštite u Bosni i Hercegovini stvara niz poteškoća prilikom definisanja pojma socijalnih usluga. Između ostalog, ne daje jasnu definiciju socijalnih usluga kao ključnog elementa socijalnog programa u ovoj zemlji uprkos centralnoj ulozi koju ima u poboljšanju kvaliteta života i osiguranju socijalne zaštite. U Federaciji Bosne

i Hercegovine potrebno je donijeti novi zakon kojim bi se napravila razlika između dva kanala pružanja socijalnih usluga: a) socijalne usluge u mreži (socijalne usluge koje pružaju institucije čiji su osnivači entiteti, kantoni i općine i pravna i fizička lica s kojima resorno ministarstvo i jedinice lokalne samouprave imaju zaključen ugovor o pružanju socijalnih usluga) i (b) socijalne usluge van mreže.

Problemi s kojima se suočavaju osobe uključene u aktivnosti brige i njege, uključujući brigu o djeci, brigu o osobama s invaliditetom i brigu o starijima, rezultat su niza faktora, od kojih su najznačajniji sljedeći:

- Složenost sistema javne uprave i delegiranja ovlasti između različitih nivoa vlasti, koji često nisu koordinirani ili međusobno povezani.
- Nedostatak sistematskog pristupa rješavanju identifikovanih problema, posebno u pogledu pružanja njege i garantovanja dovoljnog nivoa kvaliteta njege.
- postojanje jaza između politika, odnosno između onoga što je prikazano na papiru i onoga što se stvarno događa u praksi.

Ipak, svaki od gore navedenih sektora ekonomije brige i njege zahtijeva posebnu analizu i strategiju za rješavanje uočenih nedostataka i uspostavljanje pravednijeg i djelotvornijeg sistema. Drugim riječima, poboljšanje stanja u navedenim sektorima zahtijeva sistemski pristup svakom sektoru pojedinačno. Ovaj pristup treba imati za cilj integraciju i harmonizaciju složenog sistema, omogućavanje adekvatne brige i njege i zakona o izvršenju.

S obzirom da je fokus ove studije na nesrazmjernoj alokaciji odgovornosti za brigu i njegu kao izvoru nejednakosti, posebno rodne, prioritetni cilj sljedećih preporuka je pokretanje pozitivnih promjena radi postizanja pravednijeg pružanja brige i njege u domaćinstvima i zajednicama, a što će doprinijeti osnaživanju žena.

Pregled preporuka zajedno s opisom, nivoom politike/prioritetom i programskim prioritetima predstavljen je u nastavku u Tabeli 19.

Tabela 19. Pregled preporuka za politike i programsko planiranje

PREPORUKA	KATEGORIZACIJA POLITIKE	SEKTOR BRIGE I NJEGE	OPIS	NIVO NA KOJI SE POLITIKA ODNOSI	PRIORITET POLITIKE	PRIORITET PROGRAMA
1 NAKNADE ZA PORODILJSKO ODSUSTVO ZA ZAPOSLENE ŽENE	Pravila o odsustvima	Briga o djeci	Majke zaposlene u javnim ustanovama primaju punu platu. Ipak, to općenito nije slučaj u privatnom sektoru. Preporučuje se da se promoviše donošenje zakonskog rješenja koje će ovo pravo tretirati kao pravo iz radnog odnosa i biti plaćeno iz fondova zdravstvenog osiguranja, jednako za sve majke. Slična rješenja postoje u Republici Srpskoj i Brčko Distriktu, ali ne i u Federaciji Bosne i Hercegovine.	Entitet/kanton	Visok	Srednji
2 OBAVEZNO RODITELJSKO ODSUSTVO ZA OČEVE	Pravila o odsustvima	Briga o djeci	Formaliziranje obaveznog plaćenog roditeljskog odsustva za očeve (minimalno 30 dana) kao i dodatnih programa poticaja kako bi se očevi motivirali da uzmu odsustvo preko minimalnih 30 dana roditeljskog odsustva za očeve, omogućavajući da ono pokriva visok postotak ili 100 % prihoda prije odsustva.	Entitet/kanton	Visok	Srednji
3 PROVOĐENJE KAMPANJE O ZAKONU O RADU	Pravila o odsustvima	Osobe s invaliditetom	Zagovaranje obaveznog roditeljskog odsustva za očeve kako u organizacijama, putem uključivanja poslodavaca u normalizaciju roditeljskog odsustva za očeve (kako bi se osigurali poticaji za očeve), kao i uključivanje šire javnosti, naprimjer, koristeći kampanje za podsticanje roditeljskog odsustva za očeve. Korištenje zagovaranja i medijskih kampanja da se što više očeva ohrabri da preuzmu svoj dio obaveza. Javno zagovaranje može biti koristan alat za podizanje svijesti i potencijalno promoviranje dugotrajnih promjena.	Država/ Entitet/kanton	Srednji	Visok
	Pravila o odsustvima	Osobe s invaliditetom	Kampanja za promociju prava osoba s invaliditetom i njihovih negovatelja/ica, uključujući radna prava koja se odnose na odsustvo, fleksibilne poslovne angažmane (npr. skraćeno radno vrijeme, fleksibilno radno vrijeme, "zgušnjuto" radno vrijeme) i honorarni rad.	Država	Visok	Srednji

<p>4</p> <p>ZAKON O USLUGAMA NJEGE</p>	<p>Usluge njege</p>	<p>Stariji Osobe s invaliditetom Briga o djeci</p>	<p>Novi Zakon o socijalnoj zaštiti u Federaciji Bosne i Hercegovine fokusira se na sljedeće:</p> <ul style="list-style-type: none"> - socijalna zaštita i druga prava iz sistema socijalne zaštite i praćenje pružanja podrške korisnicima/ama; - usluge podrške u zajednici kojima se produžava boravak osoba s invaliditetom u porodici uz individualni plan podrške koji uključuje centre za dnevni boravak, pomoć u kući, život u zajednici uz podršku ili ličnu asistenciju; - usluge institucionalne zaštite kojima se osigurava smještaj i liječenje korisnika/ca u ustanovi, porodičnom modelu zbrinjavanja, prihvatilištu ili drugim organizovanim oblicima stanovanja; - usluge podrške i savjetovanja za pojedince/ke i porodice. 	<p>Entitet/Kanton</p>	<p>Visok</p>	<p>Nizak</p>
<p>5</p> <p>USLUGE POMOĆI U KUĆI</p>	<p>Usluge njege</p>	<p>Stariji Osobe s invaliditetom Briga o djeci</p>	<p>Različite usluge koje se pružaju kao pomoć u kući starijima i njihovim porodicama, osobama s invaliditetom i njihovim porodicama i roditeljima s dvoje i više djece. Ove usluge trebaju razvijati i nuditi kako javne, tako i privatne institucije i/ili javno-privatna partnerstva.</p>	<p>Kanton/ Lokalni</p>	<p>Srednji</p>	<p>Visok</p>
<p>6</p> <p>ZAPOSLENJE ZA NJEGOVATELJE/ICE</p>	<p>Usluge njege</p>	<p>Stariji Osobe s invaliditetom Briga o djeci</p>	<p>Osiguravanje posebnih programa zapošljavanja za negovatelje/ice preko zavoda za zapošljavanje. Uvesti, naprimjer, saradnju između centara za socijalni rad i službi za zapošljavanje.</p>	<p>Entitet/ Kanton/ Lokalni</p>	<p>Srednji</p>	<p>Nizak</p>
<p>7</p> <p>DNEVNA NJEGA</p>	<p>Usluge njege</p>	<p>Osobe s invaliditetom</p>	<p>Uspostavljanje mobilne službe za posjetu i njegu osoba s invaliditetom tokom dana ako je staratelj/ica ili negovatelj/ica zaposlen/a. (Referentna tačka: Crveni križ Tuzla. Općina Lukavac je 2014. godine osnovala „Centar za njegu i pomoć u kući“. Centar pruža njegu i pomoć u kući starijim, bolesnim i iznemoglim).</p> <p>Djeca: Osnivanje dnevnih centara za djecu s teškoćama u razvoju kako bi se pomoglo starateljima/icama i negovateljima/icama koji su zaposleni tokom dana. Ovi centri bi trebali imati zaposleno medicinsko osoblje kao i specijalizirane odgajateljke.</p>	<p>Kanton</p>	<p>Srednji</p>	<p>Srednji</p>

<p>8</p>	<p>AKTIVACIJA OBESHHRABRENIH ŽENA NA TRŽIŠTU RADA</p>	<p>Naknade za njegu po osnovu socijalne zaštite</p>	<p>Stariji Osobe s invaliditetom Briga o djeci</p>	<p>Naknade za njegu po osnovu socijalne zaštite uključuju poreske olakšice i uplate gotovine za njegu, kao i programe uplate gotovine i programe zapošljavanja sa specifičnom komponentom njega. U vezi s ovim posjednjim, predlažu se posebne mjere aktiviranja (kombinacija savjetovanja, bilo individualno ili kroz klubove za traženje posla, i vaučer šeme) za žene koje su napustile tržište rada iz porodičnih razloga. Ova grupa žena je često u kategoriji obeshhrabrenih osoba (koje smatraju da ne mogu naći posao). Cilj je ponovno ih aktivirati.</p>	<p>Entitet/Kanton</p>	<p>Visok</p>	<p>Visok</p>
<p>9</p>	<p>ŠKOLA RODITELJSTVA</p>	<p>Naknade za njegu po osnovu socijalne zaštite</p>	<p>Briga o djeci</p>	<p>Uvođenje obaveznog školovanja za roditelje prvog djeteta, gdje je obavezno da oba roditelja pohađaju isto najmanje četiri sedmice (dva puta sedmično). Pohađanje škole za roditelje daje dodatne bodove prilikom upisa djece u vrtić.</p>	<p>Entitet</p>	<p>Visok</p>	<p>Visok</p>
<p>10</p>	<p>ANKETE O KORIŠTENJU VREMENA</p>	<p>Naknade za njegu po osnovu socijalne zaštite</p>	<p>Opći kućanski poslovi</p>	<p>Nudjenje dodatnih programa edukacije roditelja: škola za roditelje jednogodišnjaka i škola za roditelje tinejdžera. Ove edukativne programe treba organizovati u vrtićima u popodnevnim satima.</p>	<p>Lokalni</p>	<p>Nizak</p>	<p>Nizak</p>
<p>11</p>	<p>INFO-CENTAR</p>	<p>Naknade za njegu po osnovu socijalne zaštite</p>	<p>Osobe s invaliditetom Stariji</p>	<p>Institucionaliziranje dugoročnog praćenja i korištenja modula o korištenju vremena u okviru istraživanja o potrošnji u domaćinstvima i olakšavanje integracije istraživanja o korištenju vremena u nacionalne statističke sisteme. Sistematsko korištenje razvijene metodologije omogućilo bi veću vidljivost za neplaćene negovatelje/ice. Ostale aktivnosti uključuju procjenu metodoloških ograničenja istraživanja o korištenju vremena (npr. registrovanje multitasking aspekta neplaćenih poslova njega) i načina na koji se prikupljanje podataka o korištenju vremena i analize usmjerene na politike mogu tretirati i kako se mogu identificirati i primijeniti primjeri dobre prakse.</p>	<p>Država/Entitet</p>	<p>Srednji</p>	<p>Srednji</p>
				<p>Uspostava info-centra na nivou kantonalne vlade u svrhu informiranja građana/ki s invaliditetom, njihovih staratelja/ica i negovatelja/ica o njihovim pravima na svim nivoima vlasti kako bi im se pomoglo u ostvarivanju ovih prava.</p>	<p>Kanton</p>	<p>Visok</p>	<p>Visok</p>

<p>12</p> <p>RAVNOTEŽA IZMEĐU POSLOVNOG I PRIVATNOG ŽIVOTA</p>	<p>“Family-friendly” poslovni angažmani</p>	<p>Općenito</p>	<p>Država/ Entitet/Kanton</p>	<p>Visok</p>	<p>Srednji</p>
<p>Država bi trebala uvesti obavezu fleksibilnosti poslodavca kako bi se poboljšala ravnoteža između poslovnog i privatnog života, a osiguravanje fleksibilne briga o djeci (rad na pola radnog vremena i fleksibilno radno vrijeme, kao i opcije punog radnog vremena) su ključna pitanja za zaposlene majke i mlade. Takva fleksibilnost je ključna za niz pitanja, od rješavanja problema nejednakosti u prihodima i povećanja udjela žena u radnoj snazi, do jačanja porodične jedinice kroz poboljšanu ravnotežu između poslovnog i privatnog života.</p>	<p>Unapređenje svijesti o prednostima fleksibilnog radnog vremena i različitih vrsta radnih aranžmana (npr. honoraran rad, skraćeno radno vrijeme, fleksibilni rasporedi, kraće radne sedmice, rad na daljinu, hibridni rad) koji će pomoći ženama i muškarcima da pronađu bolju ravnotežu između privatnog i poslovnog života.</p>	<p>Centri za pružanje više vrsta usluga brige i njega na općinskom nivou uključuju centre za zdravo starenje, brigu o djeci/vrtić i centre za aktivnosti za žene. Iako su finansijski samoodrživi, potreban im je operativni prostor, početni troškovi i spremnost i podrška aktera, kako međunarodnih tako i domaćih.</p>	<p>Lokalni</p>	<p>Srednji</p>	<p>Visok</p>
<p>13</p> <p>CENTRI ZA PRUŽANJE VIŠE VRSTA USLUGA NJEGE</p>	<p>Infrastruktura važna za brigu i njegu</p>	<p>Stariji Briga o djeci</p>	<p>Država/Kanton</p>	<p>Srednji</p>	<p>Srednji</p>
<p>14</p> <p>UČEŠĆE MUŠKARACA U KUĆNIM POSLOVIMA</p>	<p>Svijest javnosti</p>	<p>Kućanski poslovi</p>	<p>Država/Kanton</p>	<p>Srednji</p>	<p>Srednji</p>
<p>15</p> <p>ŽIVOT U STARAČKIM DOMOVIMA</p>	<p>Svijest javnosti</p>	<p>Stariji</p>	<p>Entitet/Kanton</p>	<p>Nizak</p>	<p>Nizak</p>
<p>Država bi trebala uvesti obavezu fleksibilnosti poslodavca kako bi se poboljšala ravnoteža između poslovnog i privatnog života, a osiguravanje fleksibilne briga o djeci (rad na pola radnog vremena i fleksibilno radno vrijeme, kao i opcije punog radnog vremena) su ključna pitanja za zaposlene majke i mlade. Takva fleksibilnost je ključna za niz pitanja, od rješavanja problema nejednakosti u prihodima i povećanja udjela žena u radnoj snazi, do jačanja porodične jedinice kroz poboljšanu ravnotežu između poslovnog i privatnog života.</p>	<p>Unapređenje svijesti o prednostima fleksibilnog radnog vremena i različitih vrsta radnih aranžmana (npr. honoraran rad, skraćeno radno vrijeme, fleksibilni rasporedi, kraće radne sedmice, rad na daljinu, hibridni rad) koji će pomoći ženama i muškarcima da pronađu bolju ravnotežu između privatnog i poslovnog života.</p>	<p>Centri za pružanje više vrsta usluga brige i njega na općinskom nivou uključuju centre za zdravo starenje, brigu o djeci/vrtić i centre za aktivnosti za žene. Iako su finansijski samoodrživi, potreban im je operativni prostor, početni troškovi i spremnost i podrška aktera, kako međunarodnih tako i domaćih.</p>	<p>Država/Kanton</p>	<p>Srednji</p>	<p>Nizak</p>

ZAGOVARANJE

Programske mogućnosti

Opis

Kampanje za podizanje svijesti i medijske kampanje su potrebne da se poboljša razumijevanje neplaćenog posla brige i njege i rodnih stereotipa općenito, ali i određenih posebnih pitanja. Naprimjer, zagovaranje i medijske kampanje kojima se podstiče da veći broj očeva preuzme svoj dio obaveza oko brige o djeci, posebno u domaćinstvima gdje majke i dalje rade, mogu biti koristan instrument za podizanje svijesti i moguće promoviranje dugotrajnije promjene.

Pitanja njegovateljstva se mogu uklopiti u postojeće kampanje, kao što su kampanje o zdravlju koje naglašavaju opasnosti tradicionalnih metoda kuhanja, ili obrazovne kampanje o upotrebi novih tehnologija. Pri tome, važno je saradivati s lokalno poznatim ličnostima ili umjetnicima koji zagovaraju rodnu ravnopravnost, naprimjer, očevima koji će podijeliti svoja iskustva i radost koju im donosi vrijeme koje provode s djecom. Posebno je važno raditi s muškarcima i lokalnim aktivistima za rodnu ravnopravnost na nivou zajednice, jer je to jedan od najučinkovitijih načina da se promijene loše društvene norme.

Javni sektor, nevladin sektor, kao i mediji mogu biti važni partneri u tome. Tradicionalni i društveni mediji su važni akteri u promjeni društvenih normi na radnom mjestu i u društvu, te ih ne treba zanemariti.

Odgovornost

Javnim kampanjama i zagovaranju o pitanjima neplaćene brige i njege treba pristupiti iz više sektora, i stoga one trebaju biti finansirane iz budžeta vlade, javnih i pomoćnih ustanova, nevladinih organizacija, te uz podršku medija. Te aktivnosti trebaju biti organizovane na državnom nivou, ali i na lokalnom nivou, u općinama širom BiH.

Mediji

Strategija komunikacije se treba zasnivati na budžetu za komunikaciju koji je podijeljen na različite medije i/ili marketinške agencije. Ovaj pristup povećava mogućnost da će se doprijeti do ciljanih grupa, kao i efikasnost kampanje jer je rasprostranjena.

Neki od primjera ove strategije su:

- ▶ Organizacija događaja o kojima će kasnije informisati lokalni mediji.
- ▶ Obraćanje kontaktima u medijima radi objavljivanja priče u segmentu općih vijesti.
- ▶ Promoviranje događaja na društvenim medijima, web stranicama, ili potpisima e-mail poruka.
- ▶ Direktno slanje e-mail poruka s informacijama o događaju na liste kontakata.
- ▶ Korištenje vanjskog oglašavanja (npr. billboardi, letci, ili plakati, i njihovo strateško pozicioniranje radi promocije događaja).

CILJEVI

Javne kampanje i zagovaranje se provode da se poveća:

- ▶ Razumijevanje neplaćenih poslova brige i njege i rodni stereotipa povezanih s neplaćenim poslovima njege.
- ▶ Podjela kućnih poslova i učešće muškaraca u neplaćenim kućnim poslovima.
- ▶ Podjela brige o djeci, starijima i osobama s invaliditetom, kao i uključenost muškaraca u ove aktivnosti.
- ▶ Razumijevanje važnosti očeva u životima djece.
- ▶ Broj očeva koji koriste roditeljsko odsustvo za očeve.
- ▶ Svijest o fleksibilnim radnim rasporedima i različitim vrstama poslovnih angažmana (npr. honorarno, skraćeno radno vrijeme, klizno radno vrijeme, kraća radna sedmica, rad od kuće, hibridni rad).

ZAŠTO BI VAS TREBAO ZANIMATI NEPLAĆENI POSAO BRIGE I NJEGE?

Predstavnici medija su u intervjuu naveli da je teško objavljivati priče na temu brige i njege, osim ako nije u toku neka medijska kampanja o tome, koja se može dodatno pratiti preko medijskih izvjava. Medijske izvjave su reaktivne (suprotno proaktivnim) i zasnivaju se na onome što je trenutno aktuelno.

„Ma kako važna neka tema bila, ako nije aktuelna, neće biti objavljena. Voditelj mora prezentirati aktuelne vijesti. Rješenje je učiniti teme vezane za brigu i njegu aktuelnima putem javnih objava i zagovaranja,“ kazao je IG_10

Referentna vrijednost

Sljedeći primjeri dobre prakse se mogu koristiti kao inspiracija:

- ▶ SheSays u Velikoj Britaniji
- ▶ Žene su iste kao muškarci - samo manje vrijedne, YEP BiH
- ▶ HeForShe, UNWomen

CENTRI ZA PRUŽANJE VIŠE VRSTA USLUGA NJEGE

Programske mogućnosti

Da bi se osiguralo zdravo starenje i prolongiran kvalitet života, stariji bi se trebali baviti svrsishodnim aktivnostima; savjetuje se i saradnja s djecom na projektima koji uključuju učesnike koji su pripadnici različitih generacija, dok je prenos znanja i vještina radno sposobnim ženama dodatni benefit.

Opis

CENTRI ZA PRUŽANJE VIŠE VRSTA USLUGA BRIGE I NJEGE ZA STARIJE, DJECU I ŽENE

Uspostava centara za pružanje više vrsta usluga brige i njege kao javnih ustanova na nivou općina, kroz primjenu pozitivnih praksi gdje je to moguće, će osigurati (1) **mjesto za starije** i njihove zdrave aktivnosti u starosti, (2) **mjesto gdje predškolska djeca** mogu provesti nekoliko sati u edukativnim aktivnostima, tj. gdje im stariji čitaju priče, igraju se s njima, što ima pozitivan učinak na obje grupe i (3) **aktivnosti za žene** (radne dobi) koje mogu sarađivati u tim centrima, organizovati različite edukativne časove među sobom i/ili razviti različite vještine potrebne za pokretanje ideja za biznis.

Neki od primjera tih aktivnosti:

- ▶ Prenos vještina sa starijih na mlađe žene - šivenje, pletenje, tkanje, kuhanje, umjetničke aktivnosti, itd.
- ▶ Prenos znanja s generacije na generaciju - mlađe žene podučavaju starije o osnovnim IT vještinama i društvenim mrežama, ili obratno.
- ▶ Stariji koji su bili doktori, nastavnici, itd. pomažu drugim članovima i/ili podučavaju djecu u centrima.

Odgovornost i budžet

Centri za pružanje više vrsta usluga njege se osnivaju kao samofinansirajuće i samoodržive jedinice. Trebali bi biti organizovani na općinskom nivou širom BiH, pri čemu bi općina trebala besplatno osigurati odgovarajući prostor u kojem će biti smješteni. Samofinansirali bi se iz sljedećeg:

- ▶ Volontiranje osoblja, koji su i korisnici centara. To nakon prve godine rada centara može biti plaćena aktivnost.
- ▶ Korisnici plaćaju simboličnu naknadu od 5-10 KM mjesečno.
- ▶ Članovi porodice u dijaspori podržavaju rad centara i sponzorišu određene aktivnosti.
- ▶ Zaposlene žene plaćaju časove (kuhanja, šivenja, pletenja, tkanja...)
- ▶ Zaposlene žene plaćaju brigu o djeci i obrazovne aktivnosti.

CILJEVI

Centri za pružanje više vrsta usluga njege se osnivaju da bi se:

- ▶ Osiguralo zdravo starenje i prolongiran kvalitet života.
- ▶ Odložila demencija i depresija.
- ▶ Omogućio obrazovni okvir za predškolsku djecu.
- ▶ Omogućila briga za djecu tokom nekoliko sati.
- ▶ Osigurala saradnja između žena.
- ▶ Pružila mogućnost ženama da se druže i razvijaju vještine.
- ▶ Razvili potencijalni inkubatori start-up ideja i biznisa.

Žene su u prethodnom istraživanju (UN Women, 2020, Ekonomsko osnaživanje žena u BiH) navele da ih to što imaju mjesto gdje se mogu sastajati i sarađivati ojačava za poduzimanje aktivnosti na pokretanju vlastitog biznisa ili preuzimanja proaktivnije uloge u društvu..

„Sad kreiramo projekat vremenskih banaka, u kojima učestvuju stariji. Jedna gospođa je bila nastavnica fizike, i djeca uče fiziku iz udžbenika koje je ona napisala. Ona može davati časove djeci, dok djeca njoj mogu ići u prodavnicu, u apoteku, ili platiti račune. Ona će se osjećati korisnom, oni će dobiti odlične privatne časove, i na taj način će biti pokriven sve usluge i aktivnosti. To je koncept vremenske banke.“ rekao je IG_10.

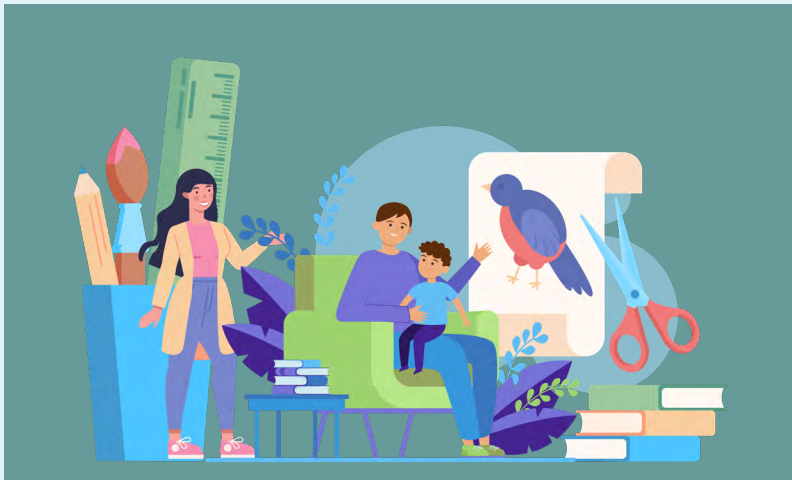
Referentne vrijednosti

Potrebno je primjenjivati sljedeće primjere dobre prakse u BiH:

- ▶ Centar za zdravo starenje u Novom Sarajevu
- ▶ Crveni križ u Tuzli
- ▶ Nahla Sarajevo
- ▶ Medica Zenica

ŠKOLA RODITELJSTVA

Politike i programske mogućnosti

Škola roditeljstva bi se konceptualno i operativno trebala uvesti širom BiH kao relevantan mehanizam osnaživanja roditelja za adekvatniji i prikladniji pristup brizi o djeci.

Opis

ŠKOLA RODITELJSTVA

Škole roditeljstva bi trebale biti (virtualne) organizacije gdje se roditelj, budući roditelji, kao i njegovatelji/ce mogu okupljati radi sticanja novih znanja i podizanja svijesti o tome kako usmjeravati svoju djecu tokom odrastanja. Struktura škola roditeljstva se treba graditi paralelno s kursovima za trudnice koji trenutno postoje u BiH. Trebale bi se razviti u saradnji s ministarstvima zdravstva, obrazovanja i socijalna pitanja i biti njihova zajednička odgovornost. Tako bi se kreirala potrebna veza i bolja sinergija između ovih sektora.

Škole roditeljstva bi se trebale uvesti kao obavezna aktivnost za oba (novopečena) roditelja, tokom četiri sedmice, dva puta sedmično. Teme kojima se ovakve škole obično bave su: (1) briga o novorođenčetu, (2) dojenje i hranjenje bebe, (3) zubi i njega zubi djeteta, (4) sigurnost u autu s djecom, (5) važne tačke u razvoju do prve godine života, (6) ključne tačke u razvoju malog djeteta, (7) fizikalna terapija, (8) psiholog. Mogu biti tretirane i druge teme povezane s problematičnim pitanjima, kao što su problem previše vremena pred ekranom, utjecaj društvenih mreža, itd.

Učešće u ovoj školi omogućava savjetovanje i pružanje podrške (novopečenim) roditeljima u organizovanju brige o svom djetetu. To je također način da se u brigu o djetetu uključe oba roditelja. Osnovni program bi se mogao proširiti uvođenjem dodatnih

edukacijskih programa za roditelje, npr. roditelje tinejdžera. Ti bi programi trebali biti organizovani u poslijepodnevni satima u vrtićima ili školama.

Škola za roditelje bi podrazumijevala dodatne indirektno mjere politike i aktivnosti integracije kao što su: nedozvoljavanje mužu da učestvuje na porođaju ako ne pohađa školu, dodjela dodatnih bodova prilikom upisa u vrtić (koji se dobivaju po završetku kurseva), itd.

Odgovornost i budžet

Škole roditeljstva bi se trebale uspostaviti u Republici Srpskoj na nivou entiteta, a u Federaciji BiH na nivou kantona, pri čemu bi bile finansirane iz ovih budžeta. Primarni kontakti za škole roditeljstva bi se trebali uspostaviti preko mreže zdravstvenih centara gdje bi trebali biti provedeni setovi kurseva. Trebalo bi postići saradnju i sinergiju između ministarstava zdravstva, obrazovanja i socijalne zaštite.

Osim što predstavljaju jednu od opcija ove politike, škole roditeljstva su odlična programska mogućnost za međunarodne organizacije koje mogu pomoći vladinim ustanovama u izradi nastavnih planova i programa za škole roditeljstva, pronalaženju stručnjaka, obuci instruktora za određene kurseve i dodatnu promociju tema koje su relevantne i važne kad je riječ o brizi o djeci.

CILJEVI

Škola roditeljstva se uspostavlja radi:

- ▶ Pružanja savjeta i podrške (novopečenim) roditeljima na holističan način.
- ▶ Obuhvatanja niza tema bitnih za (novopečene) roditelje.
- ▶ Ilustriranja tipičnog puta razvoja djeteta roditeljima.
- ▶ Pomaganja roditeljima da organizuju svoje aktivnosti brige o djetetu.
- ▶ Uključivanja oba roditelja u aktivnosti brige o djetetu.
- ▶ Osiguravanja obaveznog učešća oba roditelja putem različitih indirektnih mehanizama politika.

Trenutno su škole roditeljstva koncept koji ne postoji u BiH. Trebale bi biti institucionalno uspostavljene, u bliskoj saradnji s ministarstvom zaduženim za zdravstvo, te u saradnji s ministarstvima obrazovanja i ministarstvom zaduženim za socijalnu zaštitu.

„Na put roditeljstva krećemo potpuno nespremni. Trebala bi postojati inicijativa čija je svrha obrazovati nas i pripremiti za ono što slijedi.“ FGC_2

INFO CENTAR ZA OSOBE S INVALIDITETOM I STARIJE

Programske mogućnosti

Info centar omogućava starijim građanima/kama, osobama s invaliditetima, njegovateljima/icama i drugima da nađu odgovore na pitanja vezana za invaliditet, i brzo lociraju usluge koje su im potrebne - u bilo koje doba dana ili noći.

Opis

INFO CENTAR ZA OSOBE S INVALIDITETOM I STARIJE

Uspostava info centra u javnoj ustanovi (kantonalnoj vladi) primjenom najboljih praksi gdje god je moguće će kao rezultat imati (1) povećanje nivoa informisanosti o osobama s invaliditetom i starijima, (2) unapređenje provedbe zakona kojima se uređuju prava građana/ki s posebnim potrebama i starijih, i (3) doprinos promociji prava građana/ki s invaliditetima ili onih iz kategorije starijih osoba.

Info centar podrazumijeva uspostavu šaltera na nivou kantonalne vlade čija bi jedina svrha bila pružanje informacija i pomoći starijima, ili njihovim njegovateljima/ivama, osobama s invaliditetom ili njihovim roditeljima, starateljima, ili njegovateljima/icama pri korištenju njihovih zakonom definisanih prava. Taj info centar bi pružao sljedeće usluge:

► informisanje gore navedenih kategorija građana o svim zakonom zagarantovanim pravima na svim nivoima vlasti. Da bi to bilo moguće, zaposlenik mora poznavati zakone i podzakonske akte kojim se uređuju prava ovih grupa građana, i biti u mogućnosti pružiti informacije iz svih ustanova odgovornih za pitanja koja se tiču osoba s invaliditetom ili starijih.

► pomoć u korištenju tih prava (u smislu ispunjavanja potrebnih obrazaca i njihovog podnošenja nadležnoj ustanovi.

Ova usluga podrazumijeva da na gore navedenom šalteru gore navedene kategorije građana mogu preuzeti relevantne informacije i formulare, kao i podnijeti svoje zahtjeve, koji se potom prosljeđuju odgovarajućoj nadležnoj ustanovi. Drugim riječima, ovaj info centar bi bila jedinstvena lokacija za informisanje i podnošenje zahtjeva za sve administrativne postupke za ove demografske skupine.

Odgovornost i budžet

Info centri bi se trebali uspostaviti i biti finansirani na kantonalnom nivou. Da bi se implementirala ova mjera, neophodno je zaposliti (ili preraspodijeliti) jednog ili dva radnika (ovisno o broju osoba s invaliditetom i starijih u određenom kantonu) koji će raditi u info centru. Ovi zaposlenici moraju proći opsežnu obuku o pravima osoba s invaliditetom i starijih na svim nivoima vlasti, kao i o administrativnim postupcima koji se odnose na potrebe tih građana.

Potom je neophodno uspostaviti direktnu komunikacijsku vezu između info centra i svih ustanova odgovornih za neko pitanje ili prava osoba s invaliditetom ili starijih.

CILJEVI

Info centar se uspostavlja radi:

- Omogućavanja starijima, osobama s invaliditetom, roditeljima i njegovateljima/icama da nađu odgovore na pitanja vezana za invaliditet, i brzo lociraju usluge koje su im potrebne - u bilo koje doba dana ili noći.
- Omogućavanja interakcije između starijih i osoba s invaliditetom s njihovim okruženjem.
- Povećanja nivoa informisanosti starijih, osoba s invaliditetom i njihovih njegovatelja.
- Provedbe zakona kojima se uređuju prava starijih, osoba s invaliditetom i njegovatelja.
- Savjetovanja i pružanja podrške starijima, osobama s invaliditetom i njegovateljima/icama po pitanju njihovih prava i mogućnosti.
- Unapređenja kvaliteta života starijih, osoba s invaliditetom i njihovih njegovatelja.

Info centar za osobe s invaliditetom i starije za sve njihove potrebe i probleme je mnogo poštenije i jednostavnije rješenje od postojećeg sistema s podjelom odgovornosti među različitim nivoima vlasti. U isto vrijeme, nije potrebno mijenjati nadležnosti ustanova, već samo uspostaviti šaltere i obučiti zaposlenike za pružanje usluga za različite ustanove.

"Ne postoji nijedna institucija koja će reći koja zakonska prava imate, da bi vam malo olakšala ostvarivanje tih prava u početku... Ja sam se dosta educirala. Ja sam ekonomista, ali sam dosta vremena posvetila informišući se koja su moja prava, odnosno čitanju zakona. Čitala sam svaki dan, jer mi je bilo apsurdno da mi govore da nemam pravo ni na šta." (D_7)

BIBLIOGRAFIJA

- AARP Studija (2021). Dostupna na www.aarp.org/home-family/your-home/info-2021/home-and-community-preferences-survey.html. Pristupljeno 10. oktobra 2022.
- Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine (2021). *Bosna i Hercegovina u brojkama 2021*. Dostupno na https://bhas.gov.ba/data/Publikacije/Bilteni/2021/NUM_00_2021_TB_1_BS.pdf. Pristupljeno 20. maja 2022.
- Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine (2021). *Demografija i socijalne statistike: predškolsko vaspitanje i obrazovanje u školskoj 2020/2021. godini: Prvo izdanje*. Dostupno na https://bhas.gov.ba/data/Publikacije/Saopštenja/2021/EDU_07_2020_Y2_0_BS.pdf. Pristupljeno 13. januara 2022.
- Arosa (2021). Dostupno na <https://arosacare.com/senior-care-around-the-world/>. Pristupljeno 15. februara 2022.
- Bittman, M., et al. (2003). Kada je rodna pripadnost iznad novca? Cjenkanje i vrijeme provedeno baveći se kućnim poslovima, *American Journal of Sociology*, 109(1), 186–214. Doi: 10.1086/378341.
- Buchholz, K. (2021). *Ove zemlje troše najviše, i najmanje, na socijalne naknade*. Svjetski ekonomski forum. Dostupno na www.weforum.org/agenda/2021/02/social-spending-highest-lowest-country-comparison-oecd-france-economics-politics-welfare. Pristupljeno 15. februara 2022.
- Cantillon, S. and Teasdale, N. (2021). Regionalna analiza za Evropu i Centralnu Aziju, *UNECE – UN Women Series: Preoblikovanje ekonomije njege i jačanje žena za bolji oporavak (eng. Building Back Better)*.
- Carreiro, S. (2012). "Rodne razlike i perspektive kod brige o starijima u Kini", *Undergraduate Review*, 8, 145-51.
- Erickson, R. J. (1993). 'Rekonceptualizacija porodičnih poslova: Utjecaj rada na emocijama na percepciju kvaliteta braka', *Journal of Marriage and the Family*, 55(4), p. 888. Doi: 10.2307/352770.
- Eurostat (2018). *Kako muškarci i žene koriste svoje vrijeme – statistika*. Dostupno na <https://ec.europa.eu/eurostat> Accessed on 20 January 2022.
- Eurostat (2020). *Koliko se troši na invalidnine u EU?* Dostupno na <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/edn-20201203-1>. Pristupljeno 14. januara 2022.
- Eurostat (2020). *Rano djetinjstvo i osnovnoškolsko obrazovanje statistika*. Dostupno na https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Early_childhood_and_primary_education_statistics. Pristupljeno 14. januara 2022.
- Folbre, N. (2001). *Nevidljivo srce: ekonomija i porodične vrijednosti*. New York: The New Press.
- Fondacija Novak Djoković (2011). *Vrtić Fondacije Novak Djoković u Topoli*. Dostupno na <https://novakdjokovicfoundation.org/the-power-of-season-of-giving-campaign/>. Pristupljeno 14. januara 2022.
- Global Healthcare (2020). Dostupno na <https://healthcareglobal.com/digital-healthcare/what-do-care-systems-look-around-world>. Pristupljeno 12. januara 2022.
- Guardian. (2015). *Koje su najbolje zemlje na svijetu za život ako ste nezaposleni ili osoba s invaliditetom?* Dostupno na www.theguardian.com/politics/2015/apr/15/which-best-countries-live-unemployed-disabled-benefits.
- Hasanagic, S. and Popovic, M. (2020). *Utjecaj rodne podjele porodičnih i kućanskih poslova na profesionalni život zaposlenih žena u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo.
- HelpAge International. (2017). *Ulaganje u svijet koji stari: prebacivanje debate s troškova na investicije*. HelpAge International, London. Dostupno na <https://ageingasia.org/investing-in-an-ageing-world-shifting-debates-from-costs-to-investments/>.

- Helsinški parlament građana Banja Luka (2020). Predstavljanje direktive o usklađivanju profesionalnog i privatnog života - direktiva (EU) 2019/1158.
- Hochschild, A. R. (1989). *Druga smjena: Zaposleni roditelji i revolucija kod kuće*. New York: Viking.
- Institucija ombudsmana za ljudska prava u Bosni i Hercegovini (2021). *Specijalni izvještaj o efikasnosti zakonskih rješenja o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba s invaliditetom u Bosni i Hercegovini*. Dostupno na www.ombudsmen.gov.ba/documents/obudsmen_doc2021072208592983bos.pdf.
- Inter Press Service (2010). *Rodni i glosar razvoja: korisna alatka za novinare i pisce*.
- Klasnić, K. (2017). Utjecaj rodne podjele obiteljskih obveza i kućanskih poslova na profesionalni život zaposlenih žena.
- Manojlović. (2019). Predškolsko obrazovanje u Bosni i Hercegovini - Pravo ili privilegija. Dostupno na <https://diskriminacija.ba teme/pred%C5%A1kolsko-obrazovanje-u-bosni-i-hercegovini-pravo-ili-privilegija>. Pristupljeno 14. januar 2022.
- Međunarodna organizacija rada (2018.) *Rad i poslovi u oblasti njege i brige za budućnost dostojanstvenog rada*. Ženeva: MOR.
- Ministarstvo civilnih poslova Bosne i Hercegovine (2016). *Platforma za razvoj predškolskog odgoja i obrazovanja u Bosni i Hercegovini za period 2017-2022*. Dostupno na http://www.mcp.gov.ba/attachments/bs_Migrirani_dokumenti/Sektor/Obrazovanje/Obrazovanje-strate%C5%A1ki/Platforma_za_razvoj_pred%C5%A1kolskog_odgoja_i_obrazovanja_u_Bosni_i_Hercegovini_za_period_2017_do_2022_bos..pdf. Pristupljeno 14. januara 2022.
- Naletić, et al. (2018). Zajednička jezgra cjelovitih razvojnih programa za predškolski odgoj i obrazovanje definisana na ishodima učenja. Dostupno na <https://aposo.gov.ba/sadrzaj/uploads/ZJCRP-predskolski-odgoj-i-obrazovanje-B.pdf>. Pristupljeno 14. januara 2022.
- Peng, I., Cha, S. E., & Moon, H. (2021). *Pregled politika u oblasti brige i njege i status radnika/ca u oblasti brige i njege u Južnoj Koreji*. Program rodne analize u ekonomiji (PGAE). Američki univerzitet, Washington, DC. DOI: 10.17606/EHN0-R646
- Rogers, S. E., Thrasher, A. D., Miao, Y., Boscardin, W. J., and Smith, A. K. (2015). Diskriminacija u zdravstvenim ustanovama povezana je s invaliditetom kod starijih osoba: studija o zdravlju i penzionisanju, 2008-2012. *Journal of General Internal Medicine*, 30(10), 1413-1420.
- Save the Children (2022). O nama. Dostupno na: <https://nwb.savethechildren.net/about-us>. Pristupljeno 14. januara 2022.
- Shaw, S. M. (1988). 'Rodne razlike u definiciji i percepciji kućnih poslova', *Family Relations*, 37(3), 333. Doi: 10.2307/584572.
- UNICEF (2022). Profil zemlje: Bosna i Hercegovina. Dostupno na: <https://data.unicef.org/country/bih/>. Pristupljeno 13. januara 2022.
- UNDP u Bosni i Hercegovini. *Socijalna inkluzija u Bosni i Hercegovini 2020 Nacionalni izvještaj o ljudskom razvoju - prošireni sažetak*. Dostupno na <https://www.undp.org/bosnia-herzegovina/publications/national-human-development-report-2020-social-inclusion-bosnia-and-herzegovina>. Pristupljeno 14. januara 2022.
- UN Women Bosna i Hercegovina (2021). 'Ekonomsko osnaživanje žena'.
- UN Women (2020). *Ekonomska vrijednost neplaćenih poslova staranja u Republici Srbiji. Rodna analiza*. Ovaj tekst je nastao u okviru projekta "Rodno odgovorno upravljanje".
- UN Women (2020). *Neposredna procjena utjecaja COVID-19 na rodnu ravnopravnost*, april-novembar 2020.
- UN Women (2016). *Preraspodjela neplaćene njege i održavanje kvalitetnih usluga njege: preduvjet za rodnu ravnopravnost*.

UN Women (2015). *Napredak žena u svijetu 2015: Transformiranje ekonomije, primjena prava.*

Vijeće za regionalnu saradnju (2020). *Regionalni pregled ekonomija zapadnog Balkana u pogledu evropskog stupa socijalnih prava.*

World Bank Group (2017a). *Promoviranje pristupa žena ekonomskim mogućnostima: Bosna i Hercegovina. Napomena o politici.*

World Bank Group (2017b). *Promoviranje pristupa žena ekonomskim mogućnostima na Zapadnom Balkanu. Izgradnja dokaza.*

Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice s djecom Federacije Bosne i Hercegovine, 'Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine', br. 36/1999, 54/2004, 39/2006, 14/2009, 7/2014, 45/2016, 19/2017 O 40/2018.

Zakon o socijalnoj zaštiti, zaštiti civilnih žrtava rata i zaštiti porodice s djecom, 'Službene novine Kantona Canton Sarajevo', br. 38/14, 38/16, 44/17 i 28/18.

Zakon o socijalnoj zaštiti, 'Službeni glasnik', br. 37/12, 90/16, 94/19 i 42/20.

Zakon o zdravstvenoj zaštiti, 'Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine', br. 46/10 i 75/13.

PRILOZI

Prilog I. Konsolidirani podaci o državnoj potrošnji za socijalnu zaštitu/pomoć 2011-2020 u milionima KM

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Ukupan prihod revenue	11,357.1	11,459.5	11,406.5	11,961.7	12,333.5	12,767.3	13,479.3	14,389.6	15,018.1	14,430.7
Ukupna potrošnja spending	10,908.7	11,170.8	10,938.8	11,350.1	11,587.0	11,672.3	11,913.4	12,738.4	13,334.3	14,474.8
Ukupna potrošnja za socijalnu zaštitu	4,330.3	4,394.4	4,423.7	4,658.0	4,729.5	4,755.0	4,758.5	5,013.2	5,223.4	5,508.0
Doprinosne naknade benefits	3,138.6	3,264.9	3,309.0	3,475.0	3,567.8	3,627.8	3,603.3	3,820.9	4,034.1	4,229.0
Socijalna pomoć	1,168.3	1,103.6	1,090.9	1,158.7	1,129.0	1,093.7	1,119.3	1,155.7	1,148.5	1,226.1
Socijalna pomoć - poslodavci	23.4	26.0	23.8	24.3	32.7	33.5	35.8	36.5	40.8	52.8
Udio potrošnje za socijalnu zaštitu										
- % ukupne potrošnje	39.70	39.34	40.44	41.04	40.82	40.74	39.94	39.35	39.17	38.05
Udio potrošnje za socijalnu pomoć										
- % ukupne potrošnje	10.92	10.11	10.19	10.42	10.03	9.66	9.70	9.36	8.92	8.84
Udio potrošnje za socijalnu zaštitu										
- % BDP-a	16.51	16.76	16.52	17.03	16.54	15.90	15.17	14.99	14.80	16.09
Udio potrošnje za socijalnu pomoć										
- % BDP-a	4.54	4.31	4.16	4.32	4.06	3.77	3.68	3.56	3.37	3.74

Izvor: Statistika upravljanja finansijama; Centralna banka Bosne i Hercegovine.

Prilog II. Demografija učesnica fokus grupe

Fokus grupa na temu 'Kućni poslovi'

H_1	Novinarka je 20 godina, a posljednjih osam godina vodi mali biznis Fashion Beauty Love. Također je pokrenula online magazin fokusiran na vjenčanja. Živi s partnerom.
H_2	Nema stalan posao, ali radi na privremenim honorarnim poslovima. Također je angažovana u jednoj nevladinoj organizaciji kao koordinator projekta i organizator događaja. Već tri godine živi s partnerom u Sarajevu.
H_3	Iz Bihaća, sretno udata, ima dvoje djece i trenutno je na porodiljskom odsustvu. Diplomirani ekonomista i tekstilni inženjer. Ima 20 godina radnog iskustva i trenutno radi u turističkoj zajednici kao stručni saradnik. Također je eksterni koordinator za projekte u jednoj nevladinoj organizaciji.
H_4	Ima 23 godine i iz Mostara je. Ima diplomu iz komunikologije. Trenutno je nezaposlena i prijavljena na Zavodu za zapošljavanje. Članica je jedne od najvećih studentskih organizacija u Evropi. Živi s roditeljima, mlađim bratom, mlađom sestrom i bakom.
H_5	Ima 55 godina i živi u Mostaru. Samohrana majka. U penziji je i ima penziju naslijeđenu od muža i povremeno radi. Volonterski je član jedne NVO.
H_6	Ima 47 godina i aktivni je član "Duge" iz Banje Luke. Profesor je istorije i latinskog. Radila je 12 - 13 različitih poslova, a deset godina radila kao novinarka i profesorica, ali je trenutno nezaposlena. U braku je 18 godina i ima 12-godišnjeg sina.
H_7	Ima 59 godina i iz Banje Luke je gdje živi i radi s mužem. Ima kćerke i unuke. Član je "Duge".

Fokus grupa na temu 'Briga o djeci i obrazovanje'

C_1	Udata, troje djece. Nema formalnog radnog iskustva, ali radi kao freelancer i zarađuje više od prosjeka.
C_2	Udata s dvoje djece. Radi u privatnoj firmi preko 15 godina. Visoko-obrazovana i ima poteškoća s balansiranjem porodičnog života i posla.
C_3	Udata i ima dvoje djece. Ne radi u svojoj profesiji, ali uspijeva dobro izbalansirati svoje privatne i poslovne obaveze.
C_4	Udata i trenutno na porodiljskom odsustvu s drugim djetetom.
C_5	Samohrana majka dva dječaka starija od 12 godina. Sada zaposlena u javnoj službi kao sekretarica.
C_6	Udata, troje djece. Socijalni radnik u praksi kao i specijalizovani porodični terapeut.

Fokus grupa na temu 'Briga o starijima'

R_1	Udovica, protekle 22 godine pomagala je porodicama sa starijim osobama, a posebno nepokretnim osobama. Ima snage i želi pomoći starijim ljudima dok može.
R_2	Udata, dvoje djece. Posljednjih 10 godina radila je u industriji njege u staračkim domovima. Trenutno radi kao medicinska sestra u privatnom staračkom domu u Sarajevu. Radi puno radno vrijeme na tom zahtjevnom, ali ispunjavajućem poslu.

R_3	Ima 29 godina, dobro obrazovana. Duži period u porodici imala starije osobe kojima je pružala brigu i njegu.
R_4	Živi u Brčkom i ima dvoje djece. Posljednjih sedam godina brine o starijim osobama. Voli to raditi, pomagati ljudima i brinuti se o onima koji ne mogu brinuti sami o sebi, a dodatak koji zaradi je važan. S njima radi samo tokom dana.
R_5	Iz Laktaša je i radi puno radno vrijeme u javnoj ustanovi. Udata je i ima dvoje djece, blizance. Nekada je radila u staračkom domu, ali se posljednjih devet godina brine o muževoj baki koja je nepokretna s demencijom i zahtijeva stalnu njegu.
R_6	Živi u Banjoj Luci i radi u Centru za socijalni rad. Živi u mnogočlanoj porodici, u kojoj je i djed kojem je potrebna pomoć i njega.
R_7	Iz Tuzle je i brine se o majci koja ima demenciju. Njena braća ponekad pomažu, ali, generalno, ona se stalno brine o majci. Njena majka ima nekoliko bolesti i njena zdravstvena situacija je veoma zahtjevna.
R_8	Iz Fojnice je i već pet godina brine o svom svekru. Prije toga se brinula o svojoj svekrvi do njene smrti.
R_9	Živi u Njemačkoj (dijaspora) i ima starije roditelje u Tuzli o kojima nema ko brinuti. Često koristi usluge Crvenog križa koji djeluje u Tuzli i plaća ih 11 KM po satu, ali je veoma zadovoljna njihovim uslugama.

Fokus grupa na temu 'Briga o osobama s invaliditetom'

D_1	52-godišnjakinja iz Mostara i majka 25-godišnje kćerke s intelektualnim i fizičkim invaliditetom.
D_2	24-godišnjakinja iz Mostara koja se brine o svom stricu kojem je dijagnosticiran autizam i koji ima 35 godina. O njemu brinu i roditelji, ali su već stari.
D_3	56-godišnjakinja iz Tuzle i majka dječaka sa smetnjama u razvoju, usporenim psihomotoričkim razvojem i problemima s vidom.
D_4	56-godišnjakinja iz Banje Luke i majka 28-godišnje kćerke koja ima višestruke smetnje, probleme s vidom i motorikom. Njena kćerka je potpuno ovisna o pomoći druge osobe jer je potpuno nepokretna i treba joj njega 24 sata dnevno.
D_5	63-godišnjakinja iz Banje Luke ne i majka muškarca od 38 godina koji je završio specijalnu školu zbog nemogućnosti da pohađa redovni školski program (teškoće u učenju).
D_6	40-godišnjakinja iz Sarajeva i majka dječaka od devet godina kojem je dijagnosticiran disharmoničan razvoj s elementima autizma. Dječaku je pored poremećaja u razvoju 2019. godine dijagnosticirana i epilepsija.
D_7	39-godišnjakinja iz Sarajeva i majka devetogodišnjeg dječaka s poremećajima iz autističnog spektra. Dječak ide u redovnu školu uz pomoć asistenta i prilično je funkcionalan.
D_8	25-godišnjakinja iz Sarajeva i majka 10-godišnjeg dječaka s dijabetesom tip 1. Predsjednica je Udruženja oboljelih od dijabetesa tipa 1 Sarajevo.
D_9	49-godišnjakinja iz Tarčina i majka 28-godišnjeg sina s cerebralnom paralizom. Ima problema s hodom, govorom i ograničenim vidom, ali nema psihičkih problema. Diplomirao je na redovnom studiju.

Prilog III. Lista intervjuisanih aktera

#	Grupa aktera	Institucija	Šifra	Pozicija	Spol
1	Institucije: ministarstava na državnom, entitetskom i kantonalnom nivou.	Ministarstvo rada i socijalne politike FBiH	IM_1	Pomoćnik ministra, Sektor za socijalnu zaštitu i zaštitu porodice i djece	M
2		Ministarstvo za rad, socijalnu politiku, raseljena lica i izbjeglice Kantona Sarajevo	IM_2	Ministrica	Ž
3	Međunarodna zajednica	UNICEF	II_3	Odsjek za zaštitu djece	Ž
4	Sindikati	Sindikat trgovine i usluga BiH	IL_4	Predsjednica Sindikata	Ž
5	Udruženja poslodavaca	Federalni zavod za zapošljavanje	IE_5	Direktorica Zavoda	Ž
6		Zavod za zapošljavanje Brčko Distrikta	IE_6	Rukovodilac Sektora za zapošljavanje	Ž
7	Civilno društvo i NVO-i	Udruženje žena "Ruka"	IC_7	Predsjednica Udruženja	Ž
8		Centar za edukaciju i istraživanje "Nahla"	IC_8	Predsjednica i osnivačica	Ž
9		Udruženje za unapređenje obrazovanja i podršku djeci sa i bez zastoja u razvoju (EDUS)	IC_9	Izvršna direktorica i osnivačica	Ž
10	Ustanove za gerijatrijsku njegu	Centri za zdravo starenje, Partnerstvo za javno zdravlje	IG_10	Direktorica	Ž
11		Gerontološki centar Banja Luka	IG_11	Direktor	M
12	Institucije za rodnu ravnopravnost	Centar za ravnopravnost polova Vlade Republike Srpske	IGE_12	Director	Ž
13	Mediji	N1 TV	IME_13	Novinarka	Ž
14	Briga o djeci	Javna ustanova "Djeca Sarajeva"	ICH_14	Direktorica	Ž
15		"Mašin Svijet" Vrtić	ICH_15	Direktorica	Ž

Prilog IV: Pregled zakona o predškolskom odgoju i obrazovanju

#	Nivo vlasti	Naziv zakona	Broj S.N.	S.N.
1	Bosna i Hercegovina (nivo institucija Bosne i Hercegovine)	<u>Okvirni zakon o predškolskom odgoju i obrazovanju u Bosni i Hercegovini</u>	88/07	„Službeni list Bosne i Hercegovine“
2	Republika Srpska	<u>Zakon o predškolskom obrazovanju i vaspitanju Republike Srpske</u>	79/15	„Službeni glasnik Republike Srpske“
3	Unsko-sanski kanton	<u>Zakon o predškolskom odgoju i obrazovanju</u>	8/10	„Službeni glasnik Unsko-sanskog kantona“
4	Županija Posavska	<u>Zakon o predškolskom odgoju i obrazovanju u Županiji Posavskoj</u>	8/08,10/16	„Narodne novine Županije Posavske“
5	Tuzlanski kanton	<u>Zakon o predškolskom odgoju i obrazovanju</u>	12/09, 8/11, 10/13, 8/18	„Službene novine Tuzlanskog kantona“
6	Zeničko-dobojski kanton	<u>Zakon o predškolskom odgoju i obrazovanju</u>	7/10	„Službene novine Zeničko-dobojskog kantona“
7	Bosansko-podrinjski kanton Goražde	<u>Zakon o predškolskom odgoju i obrazovanju Bosansko-podrinjskog kantona Goražde</u>	15/09	„Službene novine Bosansko-podrinjskog kantona Goražde“
8	Kanton Središnja Bosna	<u>Zakon o predškolskom odgoju i obrazovanju</u>	10/17	„Službene novine Kantona Središnja Bosna“
9	Hercegovačko-neretvanska županija	<u>Zakon o predškolskom odgoju</u>	5/00	„Narodne novine Hercegovačko-neretvanske županije“
10	Županija Zapadnohercegovačka	<u>Zakon o predškolskom odgoju i naobrazbi</u>	7/98	„Narodne novine Županije Zapadnohercegovačke“
11	Kanton Sarajevo	<u>Zakon o predškolskom odgoju i obrazovanju u Kantonu Sarajevo</u>	26/08, 21/09, 33/2, 31/22	„Službene novine Kantona Sarajevo“
12	Kanton 10	<u>Zakon o predškolskom odgoju i obrazovanju u Hercegbosanskoj županiji</u>	08/09	„Narodne novine Hercegbosanske županije“
13	Brčko Distrikt BiH	<u>Zakon o predškolskom vaspitanju i obrazovanju u Brčko Distriktu BiH</u>	13/07, 19/07, 39/08, 21/10, 48/16, 22/17, 24/20, 13/21	„Službeni glasnik Brčko distrikta BiH“

Prilog V: Zakonski propisi o brizi o osobama s invaliditetom u Bosni i Hercegovini

JEDNAKOST I ZABRANA DISKRIMINACIJE

Bosna i Hercegovina

- Ustav Bosne i Hercegovine
- Zakon o zabrani diskriminacije ("Službeni list Bosne i Hercegovine ", br. 59/09 i 66/16)
- Okvirni Zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini ("Službeni list Bosne i Hercegovine ", br. 18/03)
- Okvirni Zakon o visokom obrazovanju u Bosni i Hercegovini („Službeni list Bosne i Hercegovine, br. 59/07 i 59/09)
- Politika u oblasti invalidnosti u Bosni i Hercegovini ("Službeni list Bosne i Hercegovine", br. 76/08)

Osobe sa invaliditetom ostvaruju svoja prava na osnovu Zakona o zabrani diskriminacije. Zakonom je utvrđeno da zabrana diskriminacije se odnosi na sva javna tijela, kao i na fizička i pravna lica, kako u javnom tako i u privatnom sektoru, u svim oblastima, uključujući zapošljavanje, članstvo u profesionalnim udruženjima, obrazovanju, stručno usavršavanje, stambena pitanja, zdravstvo, socijalna zaštita, dobra i usluge namijenjena za javnost i javna mjesta, kao i obavljanje ekonomskih aktivnosti i javnih usluga.

Žene sa invaliditetom - Zakon o ravnopravnosti polova u BiH zabranjuje sve vidove diskriminacije na osnovu pola u svim sferama života i rada.

Djeca sa invaliditetom - U skladu sa okvirnim zakonima o obrazovanju u Bosni i Hercegovini, svako dijete ima jednako pravo na pristup i na jednake mogućnosti obrazovanja bez diskriminacije po bilo kojoj osnovi.

HEALTHCARE

Federacija Bosne i Hercegovine

- Zakon o zdravstvenoj zaštiti („Službene novine Federacije BiH“, br. 46/10 i 75/13)
- Zakon o zdravstvenom osiguranju Federacije BiH („Službene novine Federacije BiH“, br. 30/97, 7/02, 70/08 i 48/11)
- Zakon o pravima, obavezama i odgovornostima pacijenata („Službene novine Federacije BiH“, br. 40/10)
- Zakon o zaštiti osoba s duševnim smetnjama („Službene novine Federacije BiH“, br. 37/01, 40/02, 52/11 and 14/13)
- Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju („Službene novine Federacije BiH“, br. 13/18, 93/19 i 90/21)
- Zakon o osnivanju instituta za medicinsko vještačenje zdravstvenoga stanja („Službene novine Federacije BiH“, br. 70/07)

Republika Srpska	<ul style="list-style-type: none"> • Zakon o zdravstvenoj zaštiti („Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 106/09 i 44/15) • Zakon o zdravstvenoj zaštiti („Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 57/22) • Zakon o pravima pacijenata („Službeni glasnik Republike Srpske “, br. 45/13 i 25/19) • Zakon o zaštiti mentalnog zdravlja („Službeni glasnik Republike Srpske “, br. 67/20) • Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju („Službeni glasnik Republike Srpske “, br. 134/11, 82/13, 96/13, 103/15 i 111/21)
Brčko Distrikt BiH	<ul style="list-style-type: none"> • Zakon o zdravstvenoj zaštiti Brčko Diistrikta BiH („Službeni glasnik Brčko distrikta BiH“, br. 52/18, 34/19 i 16/20) • Zakon o zdravstvenom osiguranju Brčko Diistrikta BiH („Službeni glasnik Brčko distrikta BiH“, br. 19/20)
PROFESIONALNA REHABILITACIJA I ZAPOSŁJAVANJE	
Federacija Bosne i Hercegovine	<ul style="list-style-type: none"> • Zakon o radu („Službene novine Federacije BiH“, br. 26/16 i 89/18) • Zakon o posredovanju u zaposljavanju i socijalnoj sigurnosti nezaposlenih osoba („Službene novine Federacije BiH“, br. 43/99, 32/00 i 29/03) • Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i upošljavanju osoba s invaliditetom („Službene novine Federacije BiH“, br. 9/10)
Republika Srpska	<ul style="list-style-type: none"> • Zakon o radu Republike Srpske („Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 1/16, 66/18, 91/21 i 119/21) • Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zaposljavanju invalida („Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 98/04, 91/06, 12/09, 39/09 i 37/12)
Brčko Distrikt BiH	<ul style="list-style-type: none"> • Zakon o radu Brčko Distrikta BiH („Službeni glasnik Brčko distrikta BiH“, br. 34/19, 2/21 i 6/21)

SOCIJALNA ZAŠTITA

Federacija Bosne i Hercegovine

- Zakon o federalnim ministarstvima i drugim tijelima federalne uprave („Službene novine Federacije BiH“, br. 58/02, 19/03, 38/05, 2/06 8/06 i 61/06)
- Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom („Službene novine Federacije BiH“, br. 36/99, 54/04, 39/06, 14/09, 7/14, 45/16, 19/17 i 40/18)
- Zakon o pravima branilaca i članova njihovih porodica („Službene novine Federacije BiH“, br. 33/04, 56/05, 70/07, 9/10 i 90/17)

Republika Srpska

- Zakon o pravima boraca, vojnih invalida, civilnih invalida rata i članova njihovih porodica („Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 134/11, 9/12 i 40/12)
- Zakon o zaštiti civilnih žrtava rata („Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 24/10)

Brčko Distrikt BiH

- Zakon o socijalnoj zaštiti Brčko Distrikta („Službeni glasnik Brčko distrikta BiH“, br. 04/04, 19/07, 02/08, 21/18 i 32/19)
- Zakon o dopunskim pravima porodica poginulih boraca („Službeni glasnik Brčko distrikta BiH“, br. 04/04, 19/07, 02/08, 21/18 i 32/19)

BRIGA I NJEGA

Federacija Bosne i Hercegovine

- Zakon o roditeljima njegovateljima u Federaciji Bosne i Hercegovine („Službene novine Federacije BiH“, br. 75/21) na snazi od 2022. godine

Republika Srpska

- Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o dječjoj zaštiti („Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 107/19)

**UN WOMEN JE AGENCIJA UJEDINJENIH
NACIJA POSVEĆENA RODNOJ
RAVNOPRAVNOSTI I OSNAŽIVANJU
ŽENA. KAO VODEĆA AGENCIJA U
OBLASTI ZAGOVARANJA ZA ŽENE
I DJEVOJČICE, UN WOMEN JE
USPOSTAVLJEN KAKO BI SE UBRZAO
NAPREDAK ZA ISPUNJAVANJE NJIHOVIH
POTREBA ŠIROM SVIJETA.**

UN Women podržava zemlje članice UN-a u postavljanju globalnih standarda za rodnu ravnopravnost, i radi sa vladama i civilnim društvom na kreiranju zakona, politika, programa i usluga potrebnih za osiguravanje efektivnog implementiranja standarda koji će istinski koristiti ženama i djevojčicama širom svijeta.

UN Women radi na svjetskom nivou da viziju Ciljeva održivog razvoja učini stvarnošću za žene i djevojčice i zagovara jednako učešće žena u svim aspektima života, fokusirajući se na četiri strateška prioriteta: Žene vode, učestvuju i imaju jednaku korist od sistema vlasti; Žene imaju prihod, sigurnost, pristojnu radnu i ekonomsku neovisnost; Sve žene i djevojčice žive život oslobođen od svih oblika nasilja; Žene i djevojčice doprinose i imaju veći utjecaj u izgradnji održivog mira i otpornosti, i imaju jednake koristi od sprečavanja prirodnih katastrofa i konflikata, kao i od humanitarnih akcija. UN Women također koordinira i promovira rad UN sistema u unapređenju rodne ravnopravnosti.

Zmaja od Bosne bb
71000 Sarajevo, Bosna i Hercegovina

www.unwomen.org
www.facebook.com/unwomenbih
www.twitter.com/unwomenbih
www.instagram.com/unwomenbih